

บทที่ 4

ผล การวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ความเป็นประชาสังคมในการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนชนบทภาคเหนือ เป็นความพยายามของผู้วิจัยที่จะนำเอากรอบทฤษฎีทางด้านสังคมวิทยา มนุษยวิทยาและทฤษฎีทางการศึกษานอกระบบ ตามที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร และผ่านการตรวจสอบความคิดจากคณาจารย์หลายท่าน จนสามารถสรุปออกมาเป็นกรอบของการวิจัยเพื่อศึกษาถึงการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนว่ามีรูปแบบและลักษณะของความเป็นประชาสังคมในการปฏิบัติการทางสังคมเป็นอย่างไร

การที่จะอธิบายได้ว่าการปฏิบัติการทางสังคมของชนบทภาคเหนือนั้นแท้จริงแล้ว เป็นการปฏิบัติการทางสังคมแบบประชาสังคมหรือไม่นั้น สิ่งที่จะบ่งชี้ลักษณะของคำตอบได้ ก็คือวิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวันของชุมชนชนบทนั่นเอง การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงใช้การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสังเกตและการสนทนากลุ่ม จากบุคคลกลุ่มเป้าหมายและบุคคลรอบข้างกลุ่มเป้าหมาย อันได้แก่ ประชาชนทั่วไป พระสงฆ์ ผู้นำทั้งทางการและผู้นำทางธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งความครอบคลุมและสมบูรณ์ทางข้อมูลทั้งบริบทชุมชนและ ขอบข่ายเนื้อหาของการวิจัย เพื่อนำมาสังเคราะห์เป็นผลสรุปเชิงทฤษฎีที่ใช้อ้างอิงในการวิจัย ผู้วิจัยจึงขอเสนอผลของการศึกษาโดยแบ่งเนื้อหาของผลการวิจัยครั้งนี้ออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 โครงสร้าง ประวัติชุมชน สภาพความเป็นอยู่ในด้านต่าง ๆ

ส่วนที่ 2 การปฏิบัติการทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชน

ส่วนที่ 3 องค์ประกอบของความเป็นประชาสังคมในการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชน

ส่วนที่ 4 ปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่ทำให้เกิดความเป็นประชาสังคมในรูปแบบและลักษณะต่าง ๆ ในการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชน

ส่วนที่ 1 โครงสร้าง ประวัติชุมชน สภาพความเป็นอยู่ในด้านต่างๆ

หมู่บ้านห้วยน้ำ ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ในตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน

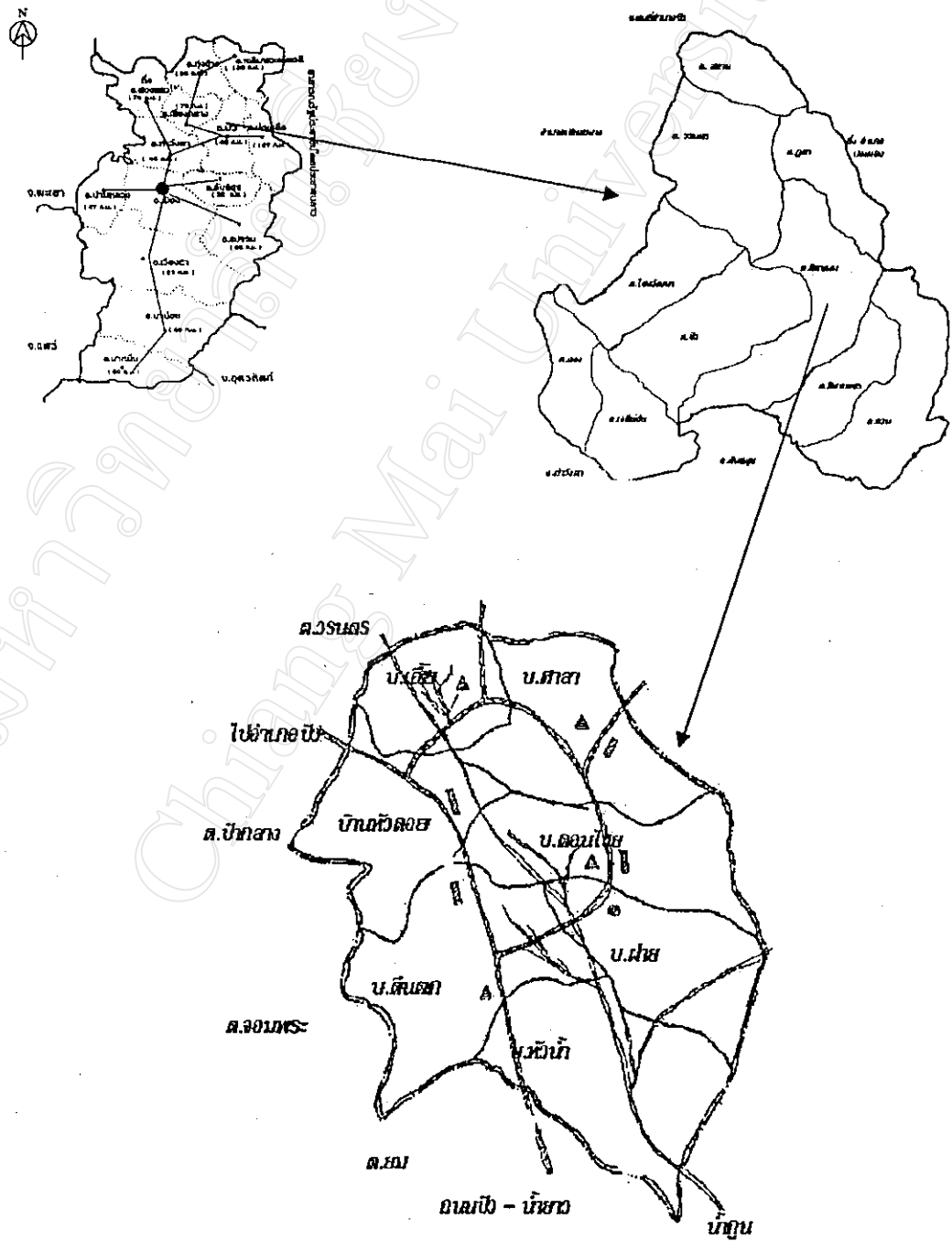
1.1 บริบททางกายภาพ

ที่ตั้ง อาณาเขต การคมนาคม

หมู่บ้านห้วยน้ำตั้งอยู่บริเวณที่ราบเชิงดอยภูคา ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอปัว จังหวัดน่าน บ้านห้วยน้ำเป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลศิลาแลง พื้นที่ของตำบลศิลาแลง เป็นที่ราบเชิงภูเขา ทางทิศตะวันออกติดกับดอยภูคา ซึ่งมีความสูงจากระดับน้ำทะเล 1,984 เมตร ดอยภูคาเป็นแหล่งกำเนิดแม่น้ำสาขา ลำห้วยหลายสายที่ครอบคลุมในพื้นที่หลายอำเภอ คืออำเภอทุ่งช้าง อำเภอปัว อำเภอบ่อเกลือ อำเภอท่าวังผา อำเภอสันติสุขและอำเภอแม่จริม ในเขตตำบลศิลาแลงดอยภูคาเป็นแหล่งกำเนิดลำน้ำกุน ห้วยหาญ ห้วยต้อย ห้วยหินลับ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำหรับทำการเกษตร สภาพทั่วไปมีลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณ มีไม้เต็ง ไม้รัง ไม้เหียง ไม้ประดู่ ไม้สัก ไม้มะค่า ไม้แดง มะไฟป่า ฯลฯ พื้นที่บางส่วนจำนวน 10,125 ไร่ บริเวณแถบดอยภูคาในเขตพื้นที่ของตำบลศิลาแลงชาวบ้านได้ร่วมกันรักษามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 และได้ร่วมกันกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ในการดูแลรักษาป่าอย่างเป็นรูปธรรม ในปี พ.ศ. 2518 ซึ่งปัจจุบันรัฐบาลได้เตรียมประกาศให้พื้นที่ทั้งหมดของดอยภูคา จำนวน 1,050,000 ไร่ เป็นเขตอุทยานแห่งชาติดอยภูคา ซึ่งทับพื้นที่ป่าชุมชน ของชาวบ้านตำบลศิลาแลง ที่ร่วมกันรักษา จำนวน 10,125 ไร่ด้วย (การศึกษาเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติและจัดอันดับความสำคัญ การลงทุนด้านสิ่งแวดล้อมจังหวัดน่าน, 2529-2568)

การเดินทางไปหมู่บ้านห้วยน้ำ จากอำเภอเมืองน่านสามารถเดินทางได้สะดวก โดยทางรถยนต์ ด้วยเส้นทาง 2 เส้น คือ ทางหลวงหมายเลข 1080 สายน่าน-ปัว ระยะทางประมาณ 59 กิโลเมตร ต่อทางหลวงหมายเลข 1109 สายปัว-น้ำยาว 5 กิโลเมตร รวมระยะทางจากอำเภอเมืองน่านถึงหมู่บ้านห้วยน้ำในตำบลศิลาแลงประมาณ 64 กิโลเมตร

แผนภาพ 1 แสดงพื้นที่จังหวัดน่าน

อาณาเขตของหมู่บ้าน

ทิศเหนือ	ติดกับ	เขตบ้านฝาย หมู่ที่ 7 ตำบลศิลาแลง
ทิศตะวันออก	ติดกับ	ตำบลภูคา อำเภอปัว
ทิศตะวันตก	ติดกับ	ตำบลปากกลาง อำเภอปัว
ทิศใต้	ติดกับ	หมู่ที่ 1 ตำบลศิลาเพชร

หมู่บ้านห้วยน้ำ มีเหตุผลในการตั้งชื่อนี้เนื่องมาจาก เป็นบ้านแรกที่ลำน้ำกุนไหลผ่าน คือเป็นบ้านต้น ๆ ของลำน้ำกุนนั่นเอง หากนับอายุของหมู่บ้านห้วยน้ำเท่าที่มีหลักฐานจากรายชื่อผู้ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านเท่าที่ปรากฏอยู่ หมู่บ้านห้วยน้ำตั้งขึ้นได้ประมาณ 100 ปี คือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2440 แต่เมื่อได้สอบถามผู้เฒ่าผู้แก่ถึงอายุของหมู่บ้านทราบว่าหมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้านก่อนหน้านี้อีกแต่ไม่มีใครจำได้จึงไม่ได้บันทึกไว้ และเมื่อเทียบเคียงกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของวัดป่าเหมือด ซึ่งเป็นวัดในศรัทธาของ 3 หมู่บ้านคือ บ้านห้วยน้ำ บ้านดินตอกและบ้านฝายทราบว่าวัดมีอายุนานกว่า 200 ปี ดังนั้นจึงเชื่อได้ว่า บ้านห้วยน้ำตั้งขึ้นมานานกว่า 200 ปีเช่นเดียวกัน เนื่องจากหากชาวบ้านไม่สามารถรวมกลุ่มเป็นหมู่บ้านได้ ก็ไม่สามารถสร้างวัดวาอารามขึ้นมาเป็นศูนย์รวมจิตใจของหมู่บ้านได้

บ้านห้วยน้ำเดิมชื่อว่าบ้านดอน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน ปัจจุบันห่างออกไปประมาณ 1,500 เมตร ในราวปี พ.ศ. 2470 เป็นต้นมา ชาวบ้านดอนได้ทยอยขยายพื้นที่ดินทำกินและที่ตั้งบ้านเรือน ออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ใกล้กับลำน้ำกุน และเปลี่ยนชื่อจากบ้านดอนเป็นบ้านห้วยน้ำ ชาวบ้านเรียกบริเวณพื้นที่ตั้งหมู่บ้านเดิมในสมัยนี้ว่าบ้านท่า (บ้านร้าง) ต่อมาได้เกิดน้ำป่าไหลหลากท่วมพื้นที่หมู่บ้าน เกิดน้ำเซาะจนหมู่บ้านเสียหายชาวบ้านห้วยน้ำจึงได้ย้ายบ้านเรือนขึ้นไปอยู่ข้างบนซึ่งเป็นที่สูงกว่า คือที่อยู่ปัจจุบัน

ในช่วงปี พ.ศ. 2514 ถึง ปี พ.ศ. 2525 เป็นช่วงที่ประเทศไทยเผชิญกับปัญหาทางด้านการเมือง การปกครอง เป็นช่วงที่มีการต่อสู้ทางจิตวิทยาและการสู้รบทางอาวุธ ระหว่างฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายต่อต้านการปกครองที่เรียกว่าฝ่ายฝักใฝ่การปกครองแบบคอมมิวนิสต์ จึงทำให้หมู่บ้านห้วยน้ำได้รับการส่งเสริมให้เป็นหมู่บ้าน อาสาพัฒนาเพื่อป้องกันตนเอง (อ.พ.ป.) เพื่อเป็นการสร้างความมั่นใจให้กับราษฎร ของทางเจ้าหน้าที่รัฐบาล ในปี พ.ศ. 2522 ได้ทำให้หมู่บ้านห้วยน้ำในช่วงนี้ ได้รับความสนใจในการพัฒนาจากหน่วยงานของรัฐบาลขึ้น

ประชากรและโครงสร้างประชากร

โครงสร้างทางประชากรของหมู่บ้านหัวน้ำ เป็นสังคมแบบไทลื้อที่มีลักษณะความสัมพันธ์ทางเครือญาติค่อนข้างสูงและแน่นแฟ้น เนื่องจากมีการแต่งงานกันระหว่างตระกูล ทำให้สมาชิกในหมู่บ้านมีความเป็นเครือญาติทางญาติพี่น้องกันอย่างเหนียวแน่น ซึ่งจะสังเกตเห็นได้ว่าภายในหมู่บ้านจะมีตระกูลใหญ่ ๆ อยู่ 4 ตระกูล ได้แก่ หาญยุทธ์ ทิมวงศ์ ช่างเหล็กและดีแก้ว ซึ่งประชาชนในหมู่บ้านเกือบทั้งหมดมีเชื้อสาย "ไทลื้อ" หรือ "ไตลื้อ" มีหลักฐานว่าชาวไทลื้อ ได้มาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยสมัยเจ้าพระยา กาวิละ แห่งนครเวียงฟิงค์ (เชียงใหม่) ที่ครอบครองนครนานนับกว่า 200 ปี และส่วนหนึ่งก็อพยพเข้ามาเพราะถูกกวาดต้อนมาเป็นเชลย ส่วนหนึ่งอพยพเข้ามาเพราะถูกคุกคามจากการสู้รบกับคนต่างเผ่าพันธุ์ (บรรยายสรุป องค์การบริหารส่วนตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน, มปป.)

ในปัจจุบันหมู่บ้านหัวน้ำมี 126 ครัวเรือน 150 ครอบครัว มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 562 คนแยกเป็นประชากรชาย 292 คน ประชากรหญิง 270 คน

1.2 สภาพทางเศรษฐกิจ

อาชีพ / รายได้

เศรษฐกิจ

หมู่บ้านหัวน้ำจัดได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่มีการผลิตในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ อาชีพหลักคือ การทำนาปลูกข้าวเหนียว หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็จะปลูก พริก หอม กระเทียม เพื่อไว้บริโภคในครอบครัว ถ้ามีเหลือก็จะแบ่งขาย สำหรับการปลูกพืชเพื่อขายหลังการทำนาคือ การปลูกข้าวบาเลย์ และถั่วลิสง และพืชผักสวนครัวบางชนิด เช่น พริก แตงกวา การทำงานในไร่ นาพบว่ามีการใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมของผู้วิจัยในการเข้าไปร่วมทำงานในไร่ นา พบว่า การใช้แรงงานในการทำงานในไร่ นา ชาวบ้านหัวน้ำจะทำการเพาะปลูกพืชที่จำเป็นในการบริโภคในชีวิตประจำวันมากกว่าจะเพาะปลูกเพื่อขายและพื้นที่ที่ทำการเพาะปลูกก็จะทำในปริมาณที่แรงงานในครอบครัวและเครือญาติที่จะมาช่วยเหลือกันได้ พบเห็นการว่าจ้างในการทำการเกษตรอยู่บ้าง แต่มีการเอามือในการเก็บเกี่ยวข้าวให้พบเห็นอยู่ ถ้าเป็นพืชชนิดอื่นจะใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก การว่าจ้างการไถนา จากการสอบถามพบว่า ครอบครัวที่ไม่มีคนหนุ่มใน

วัยแรงงานเท่านั้นที่ผู้อาวุโสจะว่าจ้างให้คนอื่นไถนาให้ ส่วนการปักดำและเก็บเกี่ยวจะใช้การเอามือเอววัน ส่วนใหญ่ทุกครัวเรือนในหมู่บ้านหัวน้ำจะมีที่ดินทำกินประมาณ 3 - 5 ไร่ โดยที่ดินยังเป็นของพ่อแม่อยู่ไม่ได้มีการแบ่งปันให้ลูกหลาน ในการทำนาปีจะได้ผลผลิตข้าวเฉลี่ยปีละ 40 หาบต่อไร่

แต่เดิมสตรีในหมู่บ้าน มีการทอผ้าถุง ย้อม ไร่ขายเพียงเล็กน้อยหลังจากมีเวลาว่างจากการทำนาในไร่นาแล้ว ส่วนผู้ชายจะออกไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านในลักษณะไปชั่วคราวเพื่อหารายได้ไว้ใช้จ่ายในครอบครัว แต่เมื่อมีการรวมกลุ่มทอผ้าขึ้นในหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา แม่บ้านก็มีอาชีพและรายได้มาจุนเจือครอบครัวมากขึ้น พ่อบ้านก็ออกไปหางานทำนอกหมู่บ้านน้อยลงจึงอยู่ช่วยกันทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมูอยู่ในหมู่บ้าน

การถือครองที่ดิน /การผลิต /การบริโภค

จากข้อมูล กชช. 2 ค ของสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอปัว จังหวัดน่าน เมื่อวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2541 ได้สรุป สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านหัวน้ำ ตำบลศิลาแลงว่าประชากรส่วนใหญ่ของบ้านหัวน้ำมีเอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนด มีไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน มีจำนวนครัวเรือนที่ไม่มีที่ทำกินต้องเช่าที่ของคนอื่นทำ มีอยู่ทั้งหมด 7 ครัวเรือน และจากข้อมูลการเสียดินที่ ถือครองของชาวบ้านที่ต้องจ่ายภาษีที่ดินให้กับ องค์การบริหารส่วนตำบลศิลาแลง ในปี พ.ศ. 2541 พบว่า พื้นที่ถือครองทั้งหมดในหมู่บ้านที่ต้องเสียภาษี มีทั้งสิ้น 669 ไร่ ในจำนวนผู้มีที่ดินถือครอง 99 ราย จากประชากรทั้งหมด 150 ครัวเรือน ในจำนวนนี้มีผู้ที่มีที่ดินถือครองไม่ถึง 1 ไร่ อยู่จำนวน 10 ราย จากข้อมูลอันนี้พอจะอธิบายได้ว่าเฉลี่ยแล้วชาวบ้านหัวน้ำมีที่ดินถือครองครัวเรือนละ ประมาณ 5 ไร่ และข้อมูลจาก กชช. 2 ค. ยังได้สรุปอีกว่า ชาวบ้านได้ผลผลิตข้าวจากการทำนา ปีละ 1 ครั้ง ได้ผลผลิตข้าวเปลือกไร่ละ 737 กก. ผลผลิตจากการปลูกถั่วลิสง ไร่ละ 900 กก. ซึ่งในปี พ.ศ. 2540 มี ผู้ปลูกถั่วลิสงจำนวน 35 ครัวเรือน นอกจากนั้นทุกครัวเรือนยังมีการทำนาและปลูกพืชระยะสั้นตลอดปี และจากการศึกษาพบว่า ใน 1 ปีการผลิต ชาวบ้านหัวน้ำจะมีระยะเวลาในการปลูกพืชในที่นาของตนเอง ดังนี้

ช่วงที่ 1 ในเดือน กรกฎาคม ถึง เดือน พฤศจิกายน ปลุกข้าวเหนียว
ข้าวเจ้า

ช่วงที่ 2 ในเดือน ธันวาคม ถึงเดือน กุมภาพันธ์ ปลุกข้าวบาเลย์

ช่วงที่ 3 ในเดือน มีนาคม ถึงเดือน พฤษภาคม ปลุกถั่วลิสง

ซึ่งพืชทั้ง 3 ชนิดนับได้ว่าเป็นพืชที่ทำรายได้ให้แก่หมู่บ้านหัวน้ำที่เป็น
รายได้หลัก ยกเว้นข้าวที่ชาวบ้านจะขายเมื่อเหลือจากการบริโภค หรือขายเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่
มีเรื่องต้องใช้เงินเร่งด่วน เช่น การเจ็บป่วย นอกจากนี้พืชทั้งสามชนิดที่ปลูกกันแล้ว บาง
ครัวเรือนที่ไม่ทำการปลูกถั่วจะทำการปลูกแตงกวา พริก กระเทียม ข้าวโพดพันธุ์พื้นเมือง เพื่อ
ไว้บริโภคในครัวเรือน และขายในหมู่บ้าน ตามจำนวนแรงงานที่ครอบครัวพอจะทำไหว

ปัจจุบันชาวบ้านที่มีที่ดินทำกินที่เป็นที่ดอน ไม่สามารถทำนาได้ หรือผู้ที่
มีที่ดินที่แต่เดิมใช้ปลูกพืชไร่จำพวกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์หรือที่ปลูกฝ้ายเดิม ได้เปลี่ยนมาเป็นการ
ปลูกพืชสวนยืนต้น เช่น ลำไย และมะขามหวาน ที่เป็นพืชเศรษฐกิจอย่างใหม่ของชุมชน ที่เริ่ม
ให้ผลผลิตตอบแทนเป็นตัวแทนที่ชาวบ้านกำลังให้ความสนใจ และพบเห็นว่ามีชาวบ้านหลาย
ครัวเรือนที่หันมาปลูกพืชสองชนิดนี้ รวมทั้งครอบครัวของพ่อตา ชีมาวงศ์ ที่ปีนี้ได้ปลูกลำไย
บนที่สวนไปไม่น้อยกว่า 100 ต้น

การผลิตที่ทำรายได้ให้แก่หมู่บ้านหัวน้ำเป็นอย่างมากอีกชนิดหนึ่ง คือ
การทอดผ้าจากกลุ่มแม่บ้าน ที่พัฒนามาจากการทอเพื่อใช้ในครัวเรือนขึ้นมาเป็นการทอดขายใน
เชิงธุรกิจ มีการรวมกลุ่มทอดผ้าที่มีการจัดการภายในกลุ่มที่มีความเข้มแข็ง การทอดผ้าเป็น
ความสามารถในการหารายได้มาจุนเจือครอบครัวเป็นอาชีพเสริมจากการทำนาได้เป็นอย่างดี

1.3 ระบบความเชื่อของชุมชน

หมู่บ้านหัวน้ำเป็นชุมชนชนบท ระบบความเชื่อของผู้คนในหมู่บ้าน จึงเป็นการแสดงความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ระบบความเชื่อทุกส่วนจะเกี่ยวโยงกันจนแทบจะเป็นเรื่องเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในศาสนาและความเชื่อในเรื่องผีและจิตวิญญาณ รวมทั้งเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีความเชื่อในเรื่องชาตินี้ชาติหน้า ระบบความเชื่อที่เป็นวิถีของผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำ พอจะยกมาประกอบ ณ. ที่นี้เป็นบางส่วน เช่น

ความเชื่อในเรื่องชาติพันธุ์ และจิตวิญญาณ

ชาวบ้านหัวน้ำเป็นชาวไทลื้อที่มีความเชื่อว่าพวกตนทั้งหมดเป็นพี่น้องกัน ด้วยการย้ายถิ่นมาจากบ้านเดียวกันในอดีต คือจากเมืองเชียงรุ่งทางตอนใต้ของประเทศจีน ชาวไทลื้อจึงมีการนับถือผีบรรพบุรุษเดียวกัน เรียกว่า “ผีเชียงรุ่ง” ซึ่งชาวไทลื้อได้อพยพมาจากเมืองเชียงรุ่งด้วย ชาวไทลื้อมีความเชื่อว่าผีเชียงรุ่งเป็นวิญญาณของเจ้าเมืองเชียงรุ่งที่มีความกล้าหาญ สามารถปกป้องคุ้มครองชาวไทลื้อให้มีความสุข ปราศจากภัยพิบัติ ถือว่าเป็นผีเสื้อบ้านเสื้อเมือง การทำพิธีเลี้ยงผีเชียงรุ่งจะเป็นการแสดงถึงความเคารพ รำลึกถึงบรรพบุรุษที่ดลบันดาลให้ประสบสุข ตลอดจนให้ผลผลิตทางการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์มีปริมาณมาก อนึ่ง พวกชาวไทลื้อในตำบลศิลาแลงที่จะเดินทางออกจากบ้านไปทำงานหากินในที่อื่นก็จะทำการบนบานบอกกล่าวผีเชียงรุ่งให้ปกปักรักษาทั้งการไป การกลับ แม้กระทั่งการเดินทางไปแข่งเรือหรือการไปเกณฑ์ทหารเพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจ ในการเดินทางไปเสี่ยงโชคตามความเชื่อที่บรรพบุรุษปฏิบัติสืบต่อกันมา นอกจากมีความเชื่อในเรื่องผีประจำเผ่าแล้ว ยังพบชาวบ้านยังมีความเชื่อในเรื่องผีประจำตระกูล (ผีปู่ย่า) ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงให้ความเคารพนับถือเชื่อว่าผีปู่ย่าเป็นผู้ปกป้องรักษากันเรือน และเชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วจะคอยมาปกปักรักษาลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุขโดยปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งผีของตระกูลเป็นจุดเชื่อมของครอบครัวและเครือญาติ การเลี้ยงผีปู่ย่ากระทำขึ้นเพื่อเป็นการรำลึกถึงบุญคุณของบรรพบุรุษประจำตระกูลที่คอยดูแลลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุขมาตลอดปี นอกจากนั้นแล้ว

ชาวไทลื้อยังมีความเชื่อว่าถ้าคนในตระกูลได้แต่งงาน จะต้องทำการเลี้ยงผีปู่ย่า เพื่อเป็นการบอกกล่าวและขออนุญาตให้ยอมรับการเพิ่มขึ้นของสมาชิกใหม่ในตระกูล ซึ่งมีของตระกูลเป็นจุดเชื่อมของครอบครัวและเครือญาติ นอกจากนั้นชาวบ้านยังมีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผีในธรรมชาติอีก เช่น ผีขุนน้ำ ผีฝาย ผีป่า ผีไร่ผืนนา จะพบเห็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงผีต่าง ๆ ในหมู่บ้านอยู่อย่างสม่ำเสมอ

ความเชื่อในเรื่องศาสนา

นอกจากความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติที่เป็นเรื่องของผีและจิตวิญญาณแล้ว ชาวบ้านหัวน้ำยังเป็นกลุ่มชนที่มีการนับถือศาสนาพุทธที่เหนียวแน่นอีกหมู่บ้านหนึ่ง สังเกตได้จากการที่มีวัดประจำหมู่บ้านชื่อวัดป่าเหมือด วัดป่าเหมือดเป็นศูนย์กลางของสามหมู่บ้านคือ บ้านดินตก บ้านหัวน้ำและบ้านฝาย

วัดในทางพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางทางสังคมของหมู่บ้าน หากมีกิจกรรมพิธีจะรวมกันที่วัด วัดจึงเป็นชีวิตจิตใจของชาวบ้าน เป็นศูนย์กลางของกิจกรรม ชาวบ้านหัวน้ำนับถือศาสนาพุทธ ซึ่งเป็นศาสนาที่ชาวบ้านนับถือสืบทอดจากบรรพบุรุษจะเห็นได้ว่า วัดป่าเหมือดซึ่งเป็นวัดแรกของชุมชนตั้งมาประมาณ 256 ปี ชาวบ้านมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาถือเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจพุทธศาสนิกชนในชุมชน

ความเชื่อในศาสนาพุทธตามทัศนะของชาวบ้านหัวน้ำจะใกล้เคียงกับหมู่บ้านชนบทภาคเหนือทั่ว ๆ ไป คือ มีความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม เชื่อว่า เมื่อทำดีแล้วย่อมได้รับกรรมดีตอบสนอง มีความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณ เชื่อเรื่องของชาตินี้ ชาตินั้น ทำให้เกิดพิธีกรรมในเรื่องของการทำบุญเพื่ออุทิศบุญกุศลให้แก่ผู้ตาย และมีพิธีกรรมเรื่องการทำบุญเพื่อชาติน้ำของตน โดยมีความเชื่อว่าพระสงฆ์คือสื่อกลางของพิธีกรรมในการเชื่อมการติดต่อระหว่างมนุษย์และวิญญาณ ดังนั้นพิธีกรรมจึงต้องมีพระสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ

ความเชื่อในเรื่องบทบาทของชายหญิง

ในหมู่บ้านหัวน้ำให้ความสำคัญในเรื่องความเป็นชาย หญิง ที่มองเห็นได้ชัดเจนในวิถีชีวิต ผู้ชายจะต้องเป็นฝ่ายหาเลี้ยงครอบครัว มีการทำงานในไรนาในส่วนที่ต้องใช้แรงงานหนัก เช่น เป็นคนจูงควายออกไปไถนา ไปเลี้ยงสัตว์ ไปหาอาหารในป่า (นายพราน) ส่วนผู้หญิงจะต้องอยู่กับเหย้าเฝ้าเรือน คอยดูแลเรื่องอาหารและดูแลบ้าน เลี้ยงลูกอยู่ที่บ้าน จะต้องทำงานฝีมือและที่สำคัญสตรีไทลื้อทุกคนจะต้องทอผ้าใช้เองได้ก่อนจึงจะแต่งงานได้ เป็นต้น

1.4 ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน

หมู่บ้านหัวน้ำเป็นสังคมแบบเครือญาติที่มีความสัมพันธ์ในระดับสูงและแน่นแฟ้น ชาวบ้านหัวน้ำเป็นชาวไทยลื้อที่มีบรรพบุรุษอพยพมาจากแคว้นสิบสองปันนา ประเทศจีนตอนใต้ มีตระกูลใหญ่อยู่ 4 ตระกูล ที่หากสืบสาวแล้วจะเป็นเครือญาติเดียวกัน แต่ในปัจจุบันชาวไทยลื้อมีการแต่งงานกับคนภายนอกหมู่บ้านมากขึ้นเพราะมีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากกว่าในอดีต การเกี่ยวดองกันโดยการแต่งงานเป็นการกระจายเครือญาติของแต่ละตระกูลไปในทุกหมู่บ้านของตำบลเกิดเป็นเครือข่ายทางเครือญาติอย่างเห็นได้ชัดเจน

สังคมระหว่างหมู่บ้านในตำบลศิลาแลงจะถูกพันเป็นเครือญาติข้ามหมู่บ้านด้วย ไม่ได้เป็นเครือญาติเฉพาะในหมู่บ้านเท่านั้น ความสัมพันธ์อีกอันหนึ่งที่ไม่เกี่ยวกับเครือญาติแต่เป็นความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นเหมือนเครือญาติคือ ความสัมพันธ์แบบ “พ่อเลี้ยว แม่เลี้ยว” หมายถึงคนที่เกิดปีเดียวกัน มีอายุเท่ากัน ตามวัฒนธรรมของชาวไทยลื้อในหมู่บ้านหัวน้ำและตำบลศิลาแลงจะถือว่าบุคคลทั้งคู่ที่มีอายุเท่ากัน ไม่จำกัดเพศ ถือว่าเป็นเลี้ยวกัน จะต้องรักกัน ประดุจเพื่อนแท้ มีอะไรจะต้องช่วยเหลือกันตลอดเวลาและสม่ำเสมอ ในขณะเดียวกัน ลูกหลานของบุคคลทั้งคู่ก็ถือว่าเป็นลูกเลี้ยวหลานเลี้ยวที่จะต้องเคารพพ่อเลี้ยวแม่เลี้ยว และในขณะเดียวกันพ่อเลี้ยวแม่เลี้ยวก็ต้องดูแลลูกเลี้ยวหลานเลี้ยวประดุจลูกหลานของตนเช่นเดียวกัน นอกจากนั้นการเป็นญาติด้วยการแต่งงาน ญาติทั้งสองฝ่ายก็จะเป็นดองกัน “เป็นโป๊ ไชว้เขย” คือเป็นสะใภ้ เป็นเขยกัน จะเรียกกันทั้งวงศ์ญาติของฝ่ายหญิงฝ่ายชายว่า “พ่อดอง แม่ดอง” จึงทำให้สังคมในหมู่บ้านของหัวน้ำและตำบลศิลาแลง ไม่ว่าจะเป็นชาวไทยลื้อหรือชาวพื้นเมืองต่าง

เป็นสังคมเครือญาติ ประกอบกับเงื่อนไขที่ทุกคนในชุมชนต้องอยู่แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และต้องปฏิบัติในด้านพิธีกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน สิ่งเหล่านี้จึงเป็นเงื่อนไขที่ชุมชนมีความสัมพันธ์กัน อย่างแน่นแฟ้น อยู่กันแบบพี่แบบน้องมานาน

สังคมไทลื้อเป็นสังคมที่สืบเชื้อสายทางฝ่ายชาย หมายถึงผู้หญิงที่แต่งงาน แล้วจะใช้นามสกุลฝ่ายชาย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะละทิ้งเชื้อสายทางฝ่ายหญิงไปหมด เช่น ในกรณีของนายทุน หาญยุทธ เดิมอยู่บ้านเกิด ตำบลบัว มาแต่งงานกับนางไซ ต๊ะแก้ว เมื่อมีลูก สืบเชื้อสายคือนายเสริม นายสมบูรณ์ นายผล ใช้นามสกุล ต๊ะแก้ว มาจนถึงปัจจุบันนี้ จะเห็นได้ว่าฝ่ายหญิงในสังคมไทลื้อมีความสำคัญในการสืบเชื้อสาย เช่นเดียวกับฝ่ายชาย เหมือนกัน ในระหว่างสายตระกูลเดียวกันจะมีการแสดงความสัมพันธ์ทางสายเลือด โดยการนับถือผีประจำตระกูลหรือไทลื้อเรียกว่า “ผีปู่ ผีย่า” หากลูกหลานคนใดทำดี ผีปู่ ผีย่า ก็จะคอยปกป้องคุ้มครอง แต่หากลูกหลานคนใดทำผิดผีปู่ ผีย่า ก็จะโกรธต้องทำพิธีบอกกล่าวขอขมา ลาโทษ เช่นในกรณีที่หนุ่มสาวรักใคร่กันก่อนจะแต่งงานต้องบอกผีปู่ ผีย่า ประจำตระกูลก่อน แต่หากหนุ่มสาวคู่ใดที่ชิงสุกก่อนห่มจะทำให้ผีปู่ ผีย่าประจำตระกูลโกรธ จะมีผลทำให้คนใดคนหนึ่งในเรื่องญาติเดียว กันไม่สบาย รักษาด้วยวิธีปัจจุบันไม่หาย เป็นต้น ผีปู่ย่าจึงเป็นตัวควบคุมทางสังคมให้ลูกหลานมีความรักใคร่สามัคคีกัน และควบคุมให้มีความเคารพผู้ใหญ่และประพฤติตนอยู่ในความถูกต้องตามศีลธรรมของชุมชนที่ดำรงมา กลุ่มตระกูลของชาวไทลื้อเป็นกลุ่มทางสังคมขนาดใหญ่ ดังนั้นสมาชิกทางสังคมนี้จะประกอบด้วยครัวเรือนต่าง ๆ หลายครัวเรือน ทั้งครัวเรือนในหมู่บ้านและครัวเรือนที่อยู่ต่างหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ของสมาชิกที่อยู่ในสายตระกูลเดียวกัน แสดงออกด้วยการเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ร่วมกันเช่น พิธีอุปสมบท พิธีแต่งงาน พิธีศพ เป็นต้น

การแต่งงานระหว่างตระกูลทำให้เกิดความเป็น “ชุมชน” ทางสายเลือดที่เข้มแข็งในเวลาต่อมาทำให้ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน ดูเหมือนจะเป็นญาติกันทั้งหมด เวลาที่มีพิธีกรรมสำคัญ ๆ จึงมีคนมาช่วยกันอย่างพร้อมเพรียง

ความสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน เห็นได้ชัดคือมีการ “เอามือเอารัน” การช่วยเหลือด้านแรงงาน ซึ่งในปัจจุบันการ “เอามือเอารัน” ยังมีอยู่ในหมู่บ้านหัวน้ำ ถึงแม้ว่าในขั้นตอนของการไถนาที่จะต้องอาศัยเทคโนโลยี คือ ใช้รถไถนา แต่วิธีการปักดำ

และเกี่ยวข้าว ยังมีการเอามือเอารันกันอยู่ ความสัมพันธ์ของกลุ่มธุรกิจชุมชน เช่น กลุ่มทอผ้า ไทลื้อซึ่งมีสตรีในบ้านหัวน้ำได้รวมกลุ่มกันฟื้นฟูการทอผ้าไทลื้อเดิมซึ่งเป็นการทอเพื่อใช้งาน มาเป็นการผลิตผ้าทอในครัวเรือนเพื่อออกจำหน่ายเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัว โดยมีองค์กรของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน เข้าไปสนับสนุนในเรื่องเงินทุนและวัตถุดิบตลอดจนการตลาด ยิ่งเพิ่มความสัมพันธ์ในชุมชนมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเกษตรกร กลุ่มทอผ้า ก็ดีผู้คนในบ้านหัวน้ำ ล้วนให้ความสำคัญของความเป็นเครือญาติกัน ความเป็นเพื่อนร่วมกลุ่มเพื่อประกอบอาชีพเกิด การแลกเปลี่ยนแรงงานและความรู้ในการประกอบอาชีพ ต่อรองกับบุคคลภายนอกในเรื่องการขายผลผลิตรวมทั้งเป็นจุดให้เกิดความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และการรวมตัวเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ เพื่อให้ได้มาซึ่งการสนับสนุนจากภายนอก ทั้งส่วนของรัฐบาลและภาคเอกชน ทั้งนี้เพื่อเป็นพลังผลักดันในเรื่องราคาผลผลิตและได้มาซึ่งปัจจัยการผลิตที่ราคาถูก และได้รับทราบข้อมูลที่ถูก ต้องและรวดเร็ว การได้ความรู้เพื่อเอามาปรับใช้ในการประกอบอาชีพ ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบสนองด้านคุณภาพชีวิตของตนเอง และสมาชิกในกลุ่ม

1.5 กลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ในชุมชน

หมู่บ้านหัวน้ำมีองค์กรต่าง ๆ ในหมู่บ้านทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ผู้วิจัยขออธิบายย่อ ๆ ดังนี้

องค์กรที่เป็นทางการเป็นองค์กรที่ทางราชการจัดตั้งขึ้นเพื่อการเมือง การปกครองและการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ในชุมชน

องค์กรที่เป็นทางการ มีดังนี้

1. คณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) เป็นกลุ่มที่ทางราชการจัดตั้งขึ้นในการบริหารราชการ เนื่องจากหมู่บ้านหัวน้ำเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง (อ.พ.ป.) ในหมู่บ้านจึงมีคณะกรรมการโดยแบ่งหน้าที่รับผิดชอบออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ รวม 8 ฝ่ายดังนี้

1. ฝ่ายปกครอง
2. ฝ่ายพัฒนาและส่งเสริมอาชีพ
3. ฝ่ายศึกษาและวัฒนธรรม

4. ฝ่ายสวัสดิการและสังคม

5. ฝ่ายการคลัง

6. ฝ่ายสาธารณสุข

7. ฝ่ายป้องกัน

8. ฝ่ายพัฒนาสตรี

ประชาชนในหมู่บ้านได้เลือกผู้ทำหน้าที่คณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ขึ้นฝ่ายละ 5-9 คน มาเพื่อทำหน้าที่รับผิดชอบฝ่ายต่าง ๆ และหมู่บ้านได้มีคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งประกอบไปด้วยผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านจำนวน 2 คน เป็นรองประธาน และประธานคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ฝ่ายละ 1 คน ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 2 คน มีวาระ 5 ปี คณะกรรมการทุกฝ่ายจะได้ดำเนินการ หรือมีบทบาทก็ต่อเมื่อมีกิจกรรมของหมู่บ้าน

2. ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน (ศสมช.) มีคณะกรรมการประกอบด้วย อาสาสมัครศูนย์ 10 คน อยู่ในโครงการของสาธารณสุขอำเภอปัว ซึ่งอาสาสมัครเหล่านี้เดิมเป็นอาสาสมัคร ผสส. และ อสม. ซึ่งได้ผ่านการอบรมจากสาธารณสุขอำเภอมาแล้วทุกคน มีหน้าที่รับผิดชอบสาธารณสุขมูลฐานของหมู่บ้าน เปิดบริการชุมชนตั้งแต่ 18.00 น.-20.00 น

3. กลุ่มสตรีแม่บ้านเกษตรกร เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นโดยสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ จะประกอบกิจกรรมตามคำร้องขอของเจ้าหน้าที่พัฒนากรอำเภอ ส่วนมากจะเป็นการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในระดับอำเภอและจังหวัด แม่บ้านเกษตรกรบ้านหัวน้ำเคยได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่พัฒนากรอำเภอในเรื่องของการส่งเสริมการทอผ้า การประกอบอาหาร เสริมแก่เด็กในหมู่บ้านแต่กิจกรรมเหล่านี้ก็ไม่ยั่งยืน ปัจจุบันกลุ่มสตรีแม่บ้านเกษตรกรจึงไม่มีกิจกรรมอะไรนอกจากจะได้รับการร้องขอให้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆกับทางเจ้าหน้าที่อำเภอ ซึ่งแม่บ้านทุกคนก็ยินดีให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่

องค์กรที่ไม่เป็นทางการ

องค์กรที่ไม่เป็นทางการ เป็นองค์กรที่ชาวบ้านตั้งขึ้นมาเอง ด้วยความสนใจด้วยปัญหา และเป้าหมายเดียวกัน ในหมู่บ้านหรือน้ำมีการรวมตัวของชาวบ้านขึ้นเป็นกลุ่มต่าง ๆ อย่างหลากหลาย เพื่อเป็นการดำเนินการแก้ปัญหาของตน เช่น การรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มสตรีทอผ้า การรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มป่าชุมชน ฯลฯ โดยกิจกรรมของกลุ่ม ต่าง ๆ เหล่านี้ ได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชนอย่างน่าสนใจ ซึ่งผู้วิจัยได้เสนอโดยละเอียดในส่วนที่ 2 ของงานวิจัย

ส่วนที่ 2 การปฏิบัติการทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชน

การปฏิบัติการทางสังคมของชาวบ้านล้วนเป็นวิถีปฏิบัติ ที่อยู่ในการปฏิบัติกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็น การทำมาหากิน การดูแลรักษาสุขภาพ รวมทั้งการประพฤติปฏิบัติตนตามประเพณีของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และการปฏิบัติการทางสังคมเหล่านี้ได้แสดงออกถึงความเป็นประชาสังคมที่สามารถอธิบายได้ดังต่อไปนี้

2.1 การปฏิบัติการทางสังคมด้านการผลิต / บริโภค

ด้วยกระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้านหรือน้ำ ในความพยายามช่วยเหลือตนเองในเรื่องของ การทำมาหากิน การผลิตและบริโภคของหมู่บ้านร่วมกัน ทำให้เกิด การปฏิบัติการทางสังคมที่มีลักษณะของความเป็นประชาสังคมที่น่าสนใจ คือ ชาวบ้านหรือน้ำได้ใช้ระบบกองทุนที่มีกระบวนการทางธุรกิจ เข้ามาจัดการกับกระแสเงินแทบทุกประเภทในชุมชน เพื่อการจัดการให้เกิดความเท่าเทียมกันในการได้รับผลประโยชน์ในเชิงของการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันโดยมีการจัดตั้งกองทุนต่าง ๆ ขึ้น ทั้งด้วยเงินทุนภายในชุมชนเองและที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ กลุ่มกองทุนที่เป็นการปฏิบัติการทางสังคมของหมู่บ้านหรือน้ำที่เกิดขึ้นในขณะที่ผู้วิจัยกำลังศึกษาอยู่ในชุมชน ที่ปรากฏให้เห็นมีดังนี้

1. กลุ่มศูนย์สาธิตการตลาด	มีจำนวนสมาชิก	102 คน	เงินทุน	110,500 บาท
2. กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน	มีจำนวนสมาชิก	175 คน	เงินทุน	418,800 บาท
3. กลุ่มสตรีตัดเย็บ	มีจำนวนสมาชิก	20 คน	เงินทุน	12,000 บาท
4. กลุ่มกองทุนยา	มีจำนวนสมาชิก	83 คน	เงินทุน	12,100 บาท
5. กลุ่มทอผ้าแม่บ้าน	มีจำนวนสมาชิก	40 คน	เงินทุน	62,628 บาท
6. กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน	มีจำนวนสมาชิก	71 คน	เงินทุน	40,700 บาท
7. กลุ่มกองทุนโภชนาการ	มีจำนวนสมาชิก	126 คน	เงินทุน	17,600 บาท
8. กลุ่มแม่บ้าน	มีจำนวนสมาชิก	110 คน	เงินทุน	39,500 บาท
9. กลุ่มกองทุนสุขภาพ	มีจำนวนสมาชิก	72 คน	เงินทุน	6,700 บาท
10. กองทุนพัฒนาศูนย์เด็กเล็ก	มีจำนวนสมาชิกทั้งชุมชน		เงินทุน	14,600 บาท

การจัดตั้งกองทุนต่าง ๆ ขึ้นในหมู่บ้าน นับว่าเป็นความพยายามของชุมชนในด้านการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจของสมาชิก โดยยึดหลักการของการมีส่วนร่วมของสมาชิก ในลักษณะของการรวมหุ้น มีการตั้งคณะกรรมการดำเนินการ มีการแก้ปัญหาร่วมกัน มีการประชุมประจำปีและมีการแบ่งปันผลกำไรเมื่อสิ้นปี จากกรณีตัวอย่างของการจัดตั้งกองทุนต่าง ๆ เป็นการอธิบายถึงความมีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้านได้ดีอันหนึ่ง ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยขออธิบายถึงการปฏิบัติการในด้านการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของหมู่บ้านหัวน้ำ ในส่วนที่เป็น การปฏิบัติการในลักษณะของกลุ่มใหญ่ในหมู่บ้าน ดังนี้

การปฏิบัติการทางสังคมในการจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาด

นายป่วน ฑีฆาวงค์ ผู้ใหญ่บ้านหัวน้ำ อดีตผู้ก่อตั้งศูนย์สาธิตการตลาด ได้เล่าถึงพัฒนาการของศูนย์สาธิตการตลาดว่า เริ่มก่อตั้งมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2525 ในสมัยของพ่อ กำนันธวัช ยิ่งยืน โดยเป็นการก่อตั้งกลุ่มตามนโยบายพัฒนาชุมชนของพัฒนาการอำเภอในสมัยนั้นที่มองเห็นว่าหมู่บ้านหัวน้ำอยู่ไกลจากตลาด การเดินทางยากลำบากโดยเฉพาะในฤดูฝน กลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้านโดยการนำของพัฒนาการอำเภอที่เข้ามาส่งเสริมกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน

บ้านได้มีแนวคิดว่าจะมีการจัดร้านค้าแบบสหกรณ์เพื่อความสะดวกของประชาชน ประหยัดเวลาในการเดินทางและยังได้รับผลประโยชน์จากการแบ่งปันผลกำไรตอนสิ้นปี เมื่อคณะกรรมการเห็นด้วยในหลักการ จึงได้มีการจัดประชุมสมาชิกในหมู่บ้านเพื่อชี้แจงการดำเนินการ จึงได้เกิดการรวมตัวขึ้นครั้งแรกประมาณ 10 คน พวกกันไปทัศนศึกษา ดูการทำงานร้านค้าที่หมู่บ้านสวนตอง ตำบลถิมาตอง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน เพราะมีความเห็นว่าหมู่บ้านสวนตองมีความสำเร็จในการก่อตั้งร้านค้าแบบสหกรณ์ เมื่อคณะดูงานมาแล้วจึงได้เริ่มดำเนินการ มีการเปิดรับสมาชิก เปิดขายหุ้น เพื่อจัดหาทุนดำเนินการ

การดำเนินการครั้งแรกเกิดการขาดทุน จนต้องหยุดกิจการสาเหตุเนื่องจากการจัดการที่ขาดประสิทธิภาพ เพราะสมาชิกไปจ้างคนขายเป็นเงินเดือนรายเดือนและมีการจ้างคนมานอนเฝ้าร้านอีก การหยุดกิจการไม่ได้มีการคืนหุ้นแก่สมาชิก เดิมสมาชิกถือหุ้น 100 บาท เมื่อเกิดสภาวะขาดทุนจนต้องหยุดเลิกกิจการ สมาชิกที่ไม่ถอนทุนจึงยอมให้หักหุ้นหุ้นละ 35 บาท เพื่อใช้จ่ายทดแทนการขาดทุนร่วมกัน ส่วนเงินหุ้นที่เหลือ 65 บาท สมาชิกไม่ถอนคืน

ต่อมาในปี 2537 ได้ฟื้นฟูกิจการขึ้นมาใหม่โดยการนำของ นายป่วน ธิมาวงศ์ ซึ่งเป็นผู้จัดการร้านค้าคนแรก สมาชิกได้สรุปบทเรียนที่ต้องจ้างคนมาขายเป็นรายเดือนและจ้างสมาชิกมานอนเฝ้าสินค้าทำให้รายจ่ายมากกว่ารายรับ จึงคิดร่วมกันที่จะจัดหาสมาชิกมาดำเนินการเป็นผู้จัดการร้านค้า โดยมีมติให้แบ่งผลประโยชน์จากกำไรในตอนสิ้นปีครึ่งหนึ่ง เป็นของผู้จัดการ ส่วนอีกครึ่งหนึ่งนำมาปันผลเฉลี่ยคืนแก่สมาชิก การดำเนินการเช่นนี้ทำให้ผู้ขายมีความรับผิดชอบมากขึ้น เพราะหากขายได้มากก็คืนผลประโยชน์มากขึ้นเมื่อสิ้นปี การทำงานของคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ก็ทำหน้าที่ในการตรวจสอบการจัดซื้อสินค้า และมีการประชุมของคณะกรรมการทุกเดือน ส่วนการประชุมสมาชิกจัดขึ้นปีละ 1 ครั้ง

ถึงแม้ว่ากิจกรรมของศูนย์สวัสดิการตลาดจะเป็นกิจกรรมที่ได้รับแนวคิดจากหน่วยงานของราชการคือกรมพัฒนาชุมชนก็ตาม ก็เป็นเพียงระยะเริ่มต้นเท่านั้น ถ้าผู้คนในชุมชนไม่ได้ตระหนักถึงผลประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับร่วมกัน และไม่ช่วยกันดำเนินกิจกรรมต่อหลังจากที่ประสบความล้มเหลวแล้ว ความมั่นคงของกลุ่มและความต่อเนื่องของกิจกรรมคงไม่สามารถยั่งยืนอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน

การปฏิบัติการทางสังคมของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต

กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านห้วยน้ำ ได้เริ่มก่อตั้ง เมื่อ ปี พ.ศ 2523 โดยมี พ่อกำนันธวัช ยิ่งยืน เป็นผู้ริเริ่ม โดยในครั้งนั้น มีการระดมทุนโดยให้ทั้งผู้ชายและผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว (พ่อบ้าน แม่บ้าน) เข้ามาเป็นสมาชิกทุกคน มีการเก็บเงินฝากประจำทุกเดือน เดือนละ 3-5 บาท เพื่อเป็นการออมเงิน สำหรับสมาชิกทุกคน เนื่องด้วยมีความคิดว่า การที่จะเก็บเงินออมในสมัยนั้น การเดินทางออกไปฝากธนาคารที่ธนาคารมีความยากลำบาก และถ้ามีเงินจำนวนน้อยแล้วต้องเดินทางไปฝากทุกเดือนก็จะเป็นการลำบาก ประกอบกับพ่อกำนันธวัช มีความต้องการที่จะให้สมาชิกในหมู่บ้านได้ช่วยเหลือกันเอง ในกรณีที่มีความจำเป็นต้องใช้เงินในยามฉุกเฉิน เงินส่วนนี้จะสามารถให้สมาชิกกู้ยืมไปใช้ได้ ซึ่งในกิจกรรมอันนี้ชาวบ้านห้วยน้ำต่างเห็นชอบด้วยและยกย่องพ่อกำนันธวัชว่าเป็นผู้นำที่ดี มองเห็นการณ์ไกล ดังคำกล่าวของชาวบ้านที่ว่า "พ่อกำนันเป็นเป็นคนฮักลูกฮักหลาน เอาลูกหลานเกาะกลุ่มกัน เพื่อจะได้ฮักกัน แบ่งกัน สามัคคีกลมเกลียวกัน ไผ่ป่ามีก็ฮักเงินกันไว้ได้" (แมลอน ธิษาวงค์, ผู้อาวุโสบ้านห้วยน้ำ, สัมภาษณ์ พฤษภาคม 2541)

ปัจจุบัน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านห้วยน้ำ มีสมาชิกอยู่ทั้งสิ้น 175 คน มีเงินทุนหมุนเวียนทั้งที่อยู่ในมือของสมาชิก และอยู่ที่ธนาคาร จำนวน 418,800 บาท มีคณะกรรมการ ทำงานอยู่ 11 คน ที่ผ่านมาจากพัฒนาชุมชนอำเภอเคยมาดูแลเรื่องการจัดทำบัญชี และได้ส่งประธาน (นางเครือวัลย์ หาญยุทธ) ไปอบรมในเมืองเป็นเวลา 1 วัน 1 คืน ซึ่งนางเครือวัลย์ ได้กล่าวว่า "ก็เข้าใจดี เพราะมีเจ้าหน้าที่จบปริญญาโทมาแนะนำ แต่เป็นเรื่องยากที่สามารถทำได้ในขณะอบรมก็เพราะมีคนคอยกำกับดูแลใกล้ชิด แต่พอกลับมาหมู่บ้านก็ไม่สามารถทำตามที่อบรมมาได้" หลังจากอบรมมาแล้วก็ได้มีเจ้าหน้าที่พัฒนาการอำเภอมาดูแลติดตามผล พอรู้ปัญหาก็กอมให้ทางกลุ่มออมทรัพย์ใช้วิธีการทำบัญชีแบบเดิม ๆ ที่ชาวบ้านเคยใช้ ก็ไม่มีปัญหาอะไร ขณะนี้มีเงินกองทุนรวมทั้งสิ้นทั้งที่อยู่ในมือของสมาชิกและอยู่ที่ธนาคารเป็นจำนวนเงินสี่แสนกว่าบาท

วิธีการทำงานของกลุ่ม ได้มีการตั้งกรรมการขึ้นมา 11 คน เพื่อทำหน้าที่ฝ่ายต่าง ๆ ที่ทางพัฒนาการอำเภอได้เข้ามาแนะนำว่าควรมีกรรมการ 4 ฝ่าย แบ่งหน้าที่กัน แต่เมื่อ

ทางกลุ่มนำมาปฏิบัติแล้วทำให้เกิดความยุ่งยาก ในที่สุดทางกลุ่มจึงต้องใช้กระบวนการทำงานแบบเดิม ตามที่เคยปฏิบัติกันมาแล้วไม่มีปัญหายุ่งยากคือ การที่กรรมการทั้ง 11 คน จะช่วยกันดำเนินการทุกเรื่องโดยเฉพาะการพิจารณาเงินกู้ จะมีการนำเรื่องเข้าที่ประชุมพร้อมกันหมด เพื่อขอมติในเรื่องของการตัดสินใจปล่อยเงินกู้และพิจารณาศักยภาพของผู้กู้ว่า จะสามารถผ่อนชำระได้หรือไม่ ควรอนุมัติวงเงินกู้ให้เท่าไร เพราะชาวบ้านเชื่อว่าหลาย ๆ คนจะช่วยมองศักยภาพของสมาชิกได้ดีกว่าดูกันด้วยคนเพียง 2-3 คน

การควบคุม การจัดการของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ที่ถือว่าเป็นพันธะสัญญาร่วมกันของกลุ่ม คือการออกกฎ ระเบียบ เพื่อปฏิบัติร่วมกัน ที่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาตามเหตุการณ์และสภาพแวดล้อม

การปฏิบัติการทางสังคมของกลุ่มการผลิตผ้าทอไทลื้อ

ศิลปะการทอผ้า เป็นวัฒนธรรมของผู้หญิงชาวไทลื้อทุกคน แม่บัวไหล

ช่างเหล็ก อดีตประธานกลุ่มแม่บ้านหัวน้ำ ซึ่งเป็นผู้นำทางการรวมกลุ่มการทอผ้ามาตั้งแต่ปี 2521 ได้เล่าว่า “ เมื่อสตรีไทลื้อย่างเข้าสู่วัยสาว ก็จะได้รับกรอบรมให้รู้จักการทอผ้าเพื่อใช้เองในครอบครัวหรือเพื่อเตรียมไว้สำหรับให้ญาติของสามีในงานแต่งงาน ซึ่งเป็นประเพณีเตรียมสตรีไทลื้อให้พร้อมสำหรับการมีैयाเรือน เพื่อไม่ให้ผู้อื่นติเตียนว่ามารดามีได้อบรมสั่งสอนลูกสาวให้เป็นการบ้านการเรือน” จากกรณีนี้จึงมีความจำเป็นที่ผู้หญิงลื้อทุกคนจะต้องทอผ้าเพื่อใช้เองได้

ในอดีตชาวไทลื้อจะมีการร่วมมือกันผลิตผ้าเพื่อใช้เอง โดยต่างคนต่างปลูกต้นฝ้ายแล้วนำมาทอเป็นเส้นรวมกัน เมื่อทอเป็นผ้าเสร็จแล้วจึงแบ่งกันไปใช้ ไม่มีการซื้อขาย เพราะจะเป็นการช่วยเหลือกันในหมู่เครือญาติ (แม่บัวไหล ช่างเหล็ก อดีตผู้นำกลุ่มสตรีทอผ้าบ้านหัวน้ำ, สัมภาษณ์ กรกฎาคม 2541)

การเริ่มต้นของการเกิดกลุ่มทอผ้าไทลื้อ เริ่มขึ้นประมาณปี 2521 ได้มีมูลนิธิออกเคนเดนเวนเจอร์ ได้นำเอาแม่บัวไหล ช่างเหล็ก และแม่บ้านจากหมู่บ้านดอนไชย อีก 2 คน ไปทำการอบรมเรื่อง “ การย้อมสีผ้าจากเปลือกไม้” ที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นเวลา 7 วัน

หลังจากที่แม่บัวไหลกลับมาแล้ว จึงได้ให้พี่สาวอีก 2 คนของแม่บัวไหลมาช่วยกันในการย้อมสีผ้า ทอตามธรรมชาติ ที่ชาวไทลื้อทำกันเองด้วยสีจากเปลือกไม้เพื่อให้ทำเป็นและใช้กันเองในหมู่เครือญาติแต่ยังไม่มีการผลิตเพื่อจำหน่าย

ต่อมาในปี 2532 มีคณะอาจารย์จากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้เข้ามาดูผลงานและได้พาแม่บัวไหล ไปอบรมเรื่องศิลปะการทอผ้าฝ้ายจากสีธรรมชาติเพื่อแปรรูปเป็นสินค้าใหม่ ๆ เพิ่มเติมอีกเป็นเวลา 3 วัน เมื่อกลับมาแล้วก็ได้ดำเนินงานต่อ โดยผลิตถุงย่าม ส่งขายภายในตำบลและหมู่บ้านใกล้เคียง มีสมาชิกร่วมดำเนินการครั้งแรกอยู่ 2-3 คน การขายยังไม่ประสบผลเท่าที่ควร ต่อมาในปี 2536 ได้มีเจ้าหน้าที่ของกลุ่มฮักเมืองน่าน คือ นางลำแพน จอมเมือง ซึ่งเป็นลูกหลานของคนศิลาแลง ได้พัฒนามาของกลุ่มทอผ้าโดยอาศัยงบประมาณของกลุ่มฮักเมืองน่าน มีการพาผู้สนใจไปดูการย้อมผ้าให้เป็นสีต่าง ๆ ที่ต่างไปจากสีธรรมชาติ โดยมีการประสานงานกับมูลนิธิหมู่บ้านจากกรุงเทพมหานคร ไปศึกษาดูงานที่อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ใช้ระยะเวลา 2 วัน เมื่อกลับมาครั้งนี้ จึงได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มฮักเมืองน่านที่ผ่านทางนางลำแพน จอมเมือง ทำให้มีการรวบรวมสมาชิกครั้งนี้ได้ 21 คน

ในการรวมกลุ่มสมาชิกใหม่ครั้งนี้ เจ้าหน้าที่ของกลุ่มฮักเมืองน่านได้ใช้แนวคิดของการจัดการแบบมีส่วนร่วมมาใช้กับกลุ่มสมาชิกทอผ้า โดยให้สมาชิกทุกคนออกเงินลงทุนคนละ 100 บาท ได้เงินครั้งแรก 2,100 บาท ทางกลุ่มฮักเมืองน่านให้ทุนสนับสนุนอีก 2,000 บาท เพื่อมาเป็นทุนในกองกลางด้วย ในระยะแรกทางกลุ่มยังคงทำการทอผ้าไทลื้อ จากผ้าที่ย้อมสีจากธรรมชาติเพื่อจำหน่ายเชิงการค้า โดยมีเจ้าหน้าที่จากกลุ่มฮักเมืองน่าน ประสานงานด้านตลาดให้

ปี 2537 ทางกลุ่มได้พัฒนาการทอผ้าด้วยสีจากธรรมชาติ มาเป็นการทอผ้าไทลื้อที่ย้อมด้วยสีสังเคราะห์ (ชาวบ้านเรียกว่าสีโรงงาน) เป็นการสอดใส่สีสักรลงในลายผ้าให้สวยงามตามสมัยนิยม นอกจากนั้นยังได้พัฒนาลวดลายการทอผ้าจากลายไทลื้อแบบเดิม เป็นการทอผ้าที่หลากหลายลวดลาย แต่ก็ยังคงความเป็นล้านนาในลวดลายผ้า ปัจจุบันผลผลิตจากผ้าทอไทลื้อ ได้รับความนิยมจากท้องตลาดจนมีการผลิตในช่วงเทศกาลสำคัญ ๆ เช่น วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ ซึ่งเป็นช่วงที่ผู้คนนิยมซื้อหาผ้าเพื่อใช้เป็นของฝากและของใช้ จึงมีการสั่ง

ทอจากตัวแทนขายมากขึ้น แต่ความสามารถในการผลิตของกลุ่มสตรีมีเท่าเดิมจึงทำให้จำนวนของผ้าที่ทอได้ไม่เพียงพอต่อการส่งจำหน่าย

แต่เมื่อมีผู้ทอผ้าจำนวนมากขึ้น ประสบกับปัญหาการแข่งขันในการขายและถูกกดราคาจากผู้ซื้อ เนื่องจากขาดการรวมกลุ่มกับกลุ่มทอผ้าในตำบล ทำให้การผลิตผ้าของสตรีไทลื้อในยุคหลังจึงเป็นการทอผ้าเพื่อหารายได้เสริมและรวมกลุ่มในระดับตำบลเพื่อพัฒนาอาชีพเป็นผู้สร้าง ผู้ผลิต ผู้พัฒนาที่สำคัญ จากการรวมกลุ่มเริ่มจากกลุ่มเล็ก ๆ ภายในหมู่บ้าน เมื่อมีปัญหาทางด้านการต่อรองราคา กลุ่มทอผ้าบ้านหัวน้ำจึงได้ขยายความสัมพันธ์กับกลุ่มสตรีทอผ้าจากหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลศิลาแลง ทั้งหมด 7 หมู่บ้าน โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชน เข้าไปเสริมเรื่องเวทีพูดคุยสนทนาปัญหาของกลุ่ม การศึกษาดูงานตลอดจนแหล่งทุน กลุ่มทอผ้าไทลื้อจึงก่อตัวเป็นองค์กรโดยสมาชิกทุกคนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน มีคณะกรรมการบริหารโดยการคัดเลือกประธานกลุ่มทอผ้า หัวหน้ากลุ่มแบ่งตามสภาพการตั้งบ้านเรือนภายในชุมชน กรรมการฝ่ายการเงินบัญชี กรรมการฝ่ายควบคุมวัตถุดิบ มีกฎระเบียบปฏิบัติของกลุ่มร่วมกัน ทำให้ปัจจุบันกลุ่มสตรีทอผ้าทั้งตำบลสามารถเป็นผู้กำหนดราคาสินค้าได้ด้วย ตนเองมีการขายในราคาเดียวกันทั้งตำบล เมื่อมีผู้ต้องการสินค้าเข้าไปในตำบลจะไม่มีพ่อค้ากลุ่มใดทำการกดราคาผ้าทอไทลื้อของศิลาแลงได้

ปัจจุบันกลุ่มสตรีทอผ้าไทลื้อของหมู่บ้านหัวน้ำมีสมาชิกทั้งหมด 40 คน มีเงินทุนหมุนเวียน 62,628 บาท เนื่องจาก เมื่อปลายปี 2537 ที่มีสมาชิกอยู่ 21 คน ทางกลุ่มมีการแบ่งปันผลกำไรแก่สมาชิกเป็นจำนวนเงินที่มากพอสมควร ทำให้คนที่ไม่ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกตั้งแต่แรกก่อตั้งมองเห็นผลตอบแทนที่คุ้มค่า จึงได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกอีกหลายคน (เครือวัลย์ หาญยุทธ, ประธานกลุ่มทอผ้า, สัมภาษณ์ กรกฎาคม 2541)

การปฏิบัติการทางสังคมของกลุ่มสตรีทอผ้าไทลื้อบ้านหัวน้ำ เป็นการปฏิบัติการทางสังคมที่อาศัยศักยภาพของภูมิปัญญาชุมชน ร่วมกับพลังความร่วมมือของกลุ่ม และการจัดการภายใต้ความรัก ความเชื่ออาทรในการดำเนินการเพื่อต่อสู้กับระบบเศรษฐกิจที่คุกคามชุมชนอยู่ตลอดเวลา เป็นการสร้างพลังเพื่อการต่อรองกับระบบตลาด ด้วยความร่วมมือของกลุ่มสตรีในชุมชนโดยมิได้ปฏิเสธความช่วยเหลือจากการสนับสนุนทั้งที่เป็นกำลังทรัพย์และกำลัง

ความคิดจากหน่วยงานนอกหมู่บ้านทั้งของรัฐและองค์กรท้องถิ่น เช่น กลุ่มยักเมืองน่าน และเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนอำเภอที่เข้ามาสร้างความสัมพันธ์อยู่ตลอดเวลา ทำให้กระบวนการพัฒนาของกลุ่มมีความเป็นไปในลักษณะที่ช่วยตนเองได้ในระดับหนึ่ง ดังนั้นทางกลุ่มสตรีทอผ้าจึงต้องมีการออกกฎ ระเบียบเพื่อเป็นตัวควบคุมในการบริหารจัดการและควบคุมการทำงานของกลุ่มที่มีการแก้ไขอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน

การปฏิบัติการทางสังคมในการจัดบริการแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน

จากกิจกรรมการปฏิบัติการ ของระบบเหมืองฝาย และ การจัดการป่าชุมชน ร่วมกันของชาวตำบลศิลาแลง รวมทั้งการได้รับข่าวสารข้อมูลจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และ กระแสของการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ได้กลายเป็นปัจจัยผลักดันให้ชาวบ้านในหมู่บ้านห้วยน้ำและ ชาวตำบลศิลาแลง ได้เกิดแนวคิดในการจัดการธุรกิจเชิงอนุรักษ์ที่อาศัยความได้เปรียบทาง ธรรมชาติของลำน้ำกวนและป่าเขาเพื่อทดแทนรายได้ที่พวกเขาทำการดูแลรักษาอยู่ อันเต็มไปด้วย ทัศนียภาพที่งดงามของผาผึ้ง ฝายแก้ง ลำน้ำกวน และป่าเขาที่เขียวชอุ่ม และยังมีวัฒนธรรมการ ทอผ้าไทลื้อที่ขึ้นชื่อของจังหวัดอยู่ภายในชุมชน นับได้ว่าหมู่บ้านห้วยน้ำมีความได้เปรียบในแง่ของ การเป็นสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับคนต่างถิ่นจะเข้ามาท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อน และหาความรู้ทั้งใน ด้านการศึกษาชีวิตและวัฒนธรรมรวมทั้งธรรมชาติได้อย่างเต็มที่ ประกอบกับในปี 2540 หน่วยงานระดับอำเภอได้นำนโยบายการท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชน ทำการส่งเสริมให้หมู่บ้าน ห้วยน้ำปรับปรุงตัวฝายแก้งเพื่อทำเป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ของอำเภอบัว มีการคิดคำขวัญเพื่อ เป็นการเชิญชวนนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเยี่ยมชมหมู่บ้านและตำบล ความว่า "ทอผ้าไทลื้อ เลื่องลือเกษตรกรรม วัฒนธรรมล้านนา ตระการตาผาผึ้ง งามซึ่งน้ำตกฝายแก้ง"

เมื่อความต้องการของรัฐ ตรงกับความต้องการของชุมชน ทางหมู่บ้านห้วยน้ำ โดยการนำทีมของผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน จึงได้นำเอาแนวคิดของทางการมา หลอมรวมกับแนวคิดของชาวบ้าน ได้นำเอาแนวคิดนี้ไปขอความร่วมมือกับทางสภาองค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อเสนอเป็นโครงการระดับตำบล ซึ่งก็ได้รับความร่วมมืออย่างดีจากทางสภา องค์การบริหารส่วนตำบล จึงได้ใช้งบประมาณของทางองค์การบริหารส่วนตำบลมาปรับปรุง

บริเวณฝายแก้ง และผาผึ้ง ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแหล่งใหม่ ทำการเปิดตัวเป็นทางการโดยท่าน นายอำเภอบัว ร่วมกับหน่วยงานของทางราชการและหน่วยงานของเอกชนไปแล้วเมื่อเดือน เมษายน ปี 2541 และตั้งชื่อ บริเวณนี้ว่า "วังศิลา" จากการศึกษาถึงความคาดหวังของชาวบ้าน หัวน้ำ ได้ตั้งความหวังไว้กับวังศิลาว่า ที่นี่จะกลายเป็นแหล่งที่ทำรายได้ให้กับผู้คนในหมู่บ้าน ใน ส่วนของการเป็นตลาดเพื่อจำหน่ายสินค้า ประเภทผ้าทอและเครื่องจักสานของหมู่บ้านเป็นแหล่ง รายได้จากการขายบริการการนำเที่ยวให้แก่คณะนักท่องเที่ยว

ในขณะนี้ทางหมู่บ้านยังคงมีการประสานงานกับสภาองค์การบริหารส่วน ตำบล เพื่อจัดการให้มีการตั้งคณะกรรมการ เพื่อดูแลและพัฒนา เพิ่มเติมจากคราวก่อน เพื่อให้ สถานที่แห่งนี้ เป็นที่ท่องเที่ยวประจำตำบลและเป็นที่รู้จักแก่สาธารณชนมากกว่านี้ ซึ่งขณะนี้ผู้คน ในหมู่บ้านหัวน้ำเอง พร้อมแล้วสำหรับการเป็นเจ้าบ้านที่ดี ที่พร้อมจะให้บริการและดูแล นักท่องเที่ยวทุกคน และเมื่อวันนั้นมาถึงชาวบ้านหัวน้ำก็หวังว่าจะเป็น การนำรายได้ให้เข้าสู่ หมู่บ้านได้อีกทางหนึ่ง

การรวมตัวเพื่อแก้ปัญหาในการทำมาหากินในหมู่บ้านหัวน้ำ มิได้มีเพียง เฉพาะการร่วมปฏิบัติ ในลักษณะของการรวมกลุ่ม ใหญ่ ๆ เท่านั้น ในระดับกลุ่มเล็ก ๆ ยังมีให้ เห็น ผู้วิจัยขอนำเสนอ เพียง 1 ตัวอย่าง คือ การปฏิบัติการในครอบครัวของ พ่อชอบ เตชะพิมพ์ อายุ 54 ปี ในการทำธุรกิจหัวน้ำบริการ

การปฏิบัติการทางสังคมของกลุ่มหัวน้ำบริการ

พ่อชอบ เตชะพิมพ์ มีอาชีพดั้งเดิมคือ ทำนา เช่นเดียวกับทุกครัวเรือนใน หมู่บ้าน เนื่องด้วยการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการทางเศรษฐกิจ ได้ทำให้พ่อชอบ เตชะพิมพ์ ต้องออกไปรับจ้างทำงานนอกหมู่บ้านตั้งแต่ปี 2519 โดยได้ออกไปเป็นลูกจ้างนอกฤดูกาลผลิต ได้ ไปรับจ้างทำงานแทบทุกประเภท ต่อมาในปี 2526 ได้รับการคัดเลือกจากทางหมู่บ้าน ให้ไปทำ การฝึกอาชีพด้านช่างไม้ในนามของคนจังหวัดน่านร่วมกับคณะในครั้งนั้น จำนวน 15 คน พ่อชอบ เล่าให้ฟังว่า " คราวนั้นทางจังหวัดส่งไปทั้งหมด 15 คน ไปอบรมเป็นเวลา 3 เดือน กับ 15 วัน ที่จังหวัดเชียงใหม่ คิดว่าเป็นโครงการพระราชดำริ ได้เบี้ยเลี้ยงวันละ 300 บาท หักค่าอาหารและ

ที่หักแล้ว เหลือวันละ 150 บาท เมื่ออบรมแล้วก็ทำงานที่นั่นต่อ อีกประมาณ 2-3 ปี จึงกลับมาหา
งานทำที่บ้าน"

เมื่อกลับบ้านก็ทำนาในฤดูทำนา หลังฤดูทำนาก็ออกไปรับจ้างทำงานนอก
หมู่บ้าน ทำทุกอย่าง เช่น ช่างไม้ ช่างไฟฟ้า ขับรถรับจ้าง ฯลฯ จนต่อมา ได้ไปรับจ้างทำโรงศพ
และปราสาทที่หมู่บ้านดอนมูล ตำบลศิลาเพชร ทำอยู่ 2 ปีก็กลับมาทำนาตามเดิม ถ้าในหมู่บ้าน
มีคนตายก็จะมีการว่าจ้างให้พ่อชอบทำโรงศพให้ ซึ่งพ่อชอบก็ยินดีที่จะทำ แต่ถ้ามเกิดการ
ขัดข้องพ่อชอบก็จะรับเป็นธุระติดต่อเพื่อนที่ทำโรงศพขายที่บ้านดอนมูลให้ ดังนั้น พ่อชอบยังจึง
มีการทำโรงศพขายเป็นรายได้เพิ่ม โดยขายภายในหมู่บ้านหัวน้ำและยังได้ช่วยเหลือในการ
ถ่ายทอดการทำโรงศพให้แก่เสียว ทำขายที่หมู่บ้านดอนไชยด้วยซึ่งเสียวคนนี้มีคุณสมบัติที่จะมี
ฝีมือทางช่างไม้อยู่บ้าง ในปัจจุบันเสียวจากบ้านดอนไชยก็จะมาให้การช่วยเหลือในด้าน แรงงาน
และการบริการลูกค้า อยู่อย่างสม่ำเสมอ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2535 ครอบครัวของลูกสาวที่ไปทำงานกับลูกเขยที่กรุงเทพฯ
ได้ย้ายกลับมามีเกิดเนื่องด้วยกระแสของเศรษฐกิจ ที่ทำให้การทำมาหากินที่กรุงเทพฯ เกิด
ความขัดสน จึงได้มาแบ่งที่ดินทำกินของพ่อชอบไปช่วยทำ และลูกสาวก็จะทำการทอผ้าขายภายใน
หมู่บ้าน ส่วนลูกเขยเมื่อหมดฤดูทำนาก็จะออกไปรับจ้างทำงานนอกบ้านที่ตนถนัด

นายพงษ์ เพ็งบุญ อายุ 30 ปี ลูกเขยของพ่อชอบ เดชะพิมพ์ เป็นคนภาคใต้
ได้เข้ามาทำงานที่กรุงเทพฯ จึงได้พบและแต่งงานกับลูกสาวของพ่อชอบที่ไปทำงานที่กรุงเทพฯ
เช่นกัน ความสามารถของนายพงษ์ คือ เป็นช่างไฟฟ้า พนักงานขับรถ ทำงานได้แทบทุกชนิด มี
ลักษณะของการเป็นคนใฝ่รู้และไม่หยุดนิ่งทางความคิด ด้วยการที่ได้ผ่านประสบการณ์ทั้งใน
เมืองและชนบท ทำให้เขาเกิดการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา สามารถมองเห็นปัญหาและแนวทางใน
การแก้ปัญหาของครอบครัว จึงได้ทำการปรึกษากับบรรดาญาติพี่น้อง โดยเฉพาะพ่อตา ซึ่งก็ได้
ได้รับความเห็นชอบเป็นอย่างดี โดยได้อาศัยทรัพยากรที่พ่อตามีอยู่มาเป็นโอกาสในการหารายได้
ให้แก่ครอบครัว จึงได้ชวนพ่อตาทำธุรกิจ โดยให้ชื่อว่า "หัวน้ำบริการ" เป็นการใช้ความชำนาญ
ในการทำหีบศพและปราสาทของพ่อตา ผสมกับความรู้ความชำนาญด้านช่างไฟ และเครื่องเสียง
ของนายพงษ์มาใช้ในการรับจ้างจัดเครื่องประกอบพิธีกรรม เมื่อมีคนตายในหมู่บ้านเริ่มตั้งแต่จัด

หาโรงศพ ตกแต่งโรงศพ ปราสาท เตรียมดอกไม้ไฟ และให้บริการเช่าเครื่องเสียงและเครื่องปั่นไฟ ให้กับเจ้าภาพจนกว่าพิธีกรรมตามประเพณีจะแล้วเสร็จ โดยกลุ่มหัวหน้าบริการจะรับจ้างภายในหมู่บ้านและตำบลใกล้เคียงแบบครบวงจร หมายความว่า ถ้ามีการสั่งหีบศพจากพ่อชอบแล้วก็จะตามมาด้วยการไม่ต้องไปยุ่งยากเรื่องงานที่จะต้องติดต่อ ช่างเครื่องมาแต่งในงาน ติดต่อเรื่องไฟฟ้า รวมทั้งเรื่องของการตกแต่งปราสาทและการทำบ้องไฟเพื่อใช้ในพิธีในขั้นตอนของการเผาศพ เพราะกลุ่มหัวหน้าบริการจะบริการทำให้ทุกอย่าง

ผู้นำทางด้านความคิดในกลุ่ม หัวหน้าบริการ คือ นายพงษ์ เพ็งบุญ ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า “ ด้วยเห็นความที่พ่อตามีความสามารถในการทำหีบศพและปราสาท ประกอบกับพ่อแก็เป็นคนที่มีเพื่อนฝูงมาก ติดต่oprะสานงานเก่ง เข้ากับทุกคนในชุมชนได้ดี เป็นที่รักและนับถือของชุมชน จึงมอบให้พ่อเป็นฝ่ายตกลงราคา และพูดคุยกับลูกค้า ส่วนผมจะเป็นผู้ให้ความคิดเห็นสนับสนุน” การเรียกราคาของกลุ่มหัวหน้าบริการ จะไม่เรียกแพง เนื่องจากคิดว่าเป็นการทำในชุมชนคือในตำบลศิลาแลงเท่านั้น มองไปทางไหนก็เป็นญาติพี่น้องกันทั้งหมด “ขอให้แค่พออยู่ได้ก็พอ” เป็นคำพูดของพ่อชอบ เตชะพิมพ์

การรวมกลุ่มเครือญาติเพื่อทำธุรกิจ หัวหน้าบริการ นับเป็นการช่วยเหลือตนเองในระดับครัวเรือนที่อาศัย ความรัก ความเชื่ออาทร และการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นธรรมในครัวเรือน บนความสามารถที่ตนเองมีอยู่ เป็นการใช้ภูมิปัญญาที่ประยุกต์เอาวัฒนธรรมประเพณีที่เปลี่ยนแปลงไป มาปรับใช้กับการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างแยบยล เป็นการปฏิบัติทางสังคมที่ไม่แปลกแยกไปจากวิถีวัฒนธรรมชุมชน แต่เป็นการปฏิบัติทางสังคมที่มีความผสมกลมกลืนและสร้างความสัมพันธ์อันดีของผู้คนในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาอย่างสมเหตุสมผล

การปฏิบัติการในการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อการทำมาหากิน

ลำน้ำกวนเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่สวยงาม และยังไหลหลากอยู่ตลอดปี เป็นลำน้ำที่ไหลมาจากชอกเขาของดอยภูคา ณ บริเวณที่ราบสูงของหมู่บ้านหัวน้ำทิศตะวันออก เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ เพียงพอกับการใช้ในการผลิตอาหารเพื่อบริโภคใน

ชุมชน แต่ด้วยลำน้ำมีความลาดเทมาก และอยู่ในทำเลที่ไม่สามารถนำเอาน้ำขึ้นมาใช้ได้ด้วยง่าย ชาวบ้านในตำบลศิลาแลงในอดีตได้ใช้ภูมิปัญญาของชุมชน ช่วยกันตีตัวฝายเพื่อกันน้ำมาใช้ในการทำนา ณ บริเวณเขตชายป่าของหมู่บ้านห้วยน้ำ เรียกชื่อว่า “ฝายแก้ง” ตามลำเนียงของชาวไทลื้อ ตัวฝายแก้งจะแบ่งน้ำกั้นออกเป็นสามเส้นทาง เรียกชื่อฝายตามทิศทางไหลของน้ำเป็นฝายแก้งตะวันออกและฝายแก้งตะวันตก ส่วนลำน้ำกั้นที่ไหลผ่านตัวฝายจะเรียกว่าเหมืองกลาง ซึ่งไหลผ่านที่นาของหมู่บ้านห้วยน้ำที่ไหลมาพบกับลำห้วยที่สำคัญของตำบลศิลาแลงอีกสามเส้น คือ ห้วยหินต้อย ห้วยหินลับที่ไหลรวมกันเป็นลำห้วยที่ใหญ่ขึ้นคือห้วยหาญ และบริเวณที่ลำห้วยหาญไหลมารวมกันกับน้ำจากลำน้ำกั้น ชาวศิลาแลงเรียกบริเวณนี้ว่า “สบน้ำ” ซึ่งอยู่ตรงบริเวณบ้านฝาย ณ ที่นี้ถือเป็นที่สำคัญที่ชาวศิลาแลงจะทำการเลี้ยงผีสบน้ำเป็นประจำทุกปี

พ่อบุญตา ช่างเหล็ก นายฝายแก้ง เล่าว่าในอดีตทุก ๆ ปี ในราวเดือน พฤษภาคม-มิถุนายน ชาวบ้านจะร่วมมือกันช่วยซ่อมแซมฝายที่โดนกระแสน้ำพัดเสียหาย ทั้งนี้เพราะชาวบ้านสร้างฝายโดยใช้วัสดุที่ได้จากธรรมชาติ คือท่อนซุงจากต้นไม้ทำเป็นหลักตอกลงไปในเนื้อหิน และใช้ไม้ไผ่ทำเป็นไม้คร่าวหรือไม้ก้ำใช้กั้นไม้ ไบไม้ ใส่ทรายอัดให้แน่นเพื่อกันน้ำไว้เมื่อฝนตกน้ำไหลแรงและพัดเซาะฝายชำรุดเสียหาย ชาวบ้านจึงต้องซ่อมแซมกันทุกปี แต่ในปัจจุบันเหมืองฝายของชุมชนทำด้วยคอนกรีตจึงไม่ชำรุด แต่ก็จะมีการช่วยเหลือกันของสมาชิกในการขุดลอกเหมืองฝายเพราะแรงน้ำไหลพัดพาดินทราย ไบไม้มาทับถมทำให้เกิดการตื้นเขินในช่วงการทำนา การขุดลอกจึงต้องทำทุกปีเพื่อให้ น้ำไหลเข้านาได้สะดวก ในฤดูทำนาที่จะมาถึงเมื่อตีฝาย ขุดลอกเหมืองเสร็จแล้วก็จะเข้าสู่พิธี “เลี้ยงผีสบน้ำ” ตามความเชื่อของชาวบ้าน

การร่วมมือกันในการจัดการ การดูแลเหมืองฝาย เป็นการปฏิบัติการณ์ที่ชาวบ้านห้วยน้ำแทบทุกคนต้องมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบ ถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบอย่างเคร่งครัด แต่ด้วยการที่น้ำจากเหมืองฝายมิได้หล่อเลี้ยงเฉพาะที่นาของหมู่บ้านห้วยน้ำเพียงบ้านเดียว ยังมีอีกหลายหมู่บ้านที่มาร่วมใช้น้ำเหมืองฝายร่วมกัน เช่น หมู่บ้านทุกบ้านในตำบลศิลาแลง รวมทั้งบ้านเกิดและบ้านสวนดอกของตำบลวรรณคร ดังนั้นหมู่บ้านทั้งหมดที่ใช้เหมืองฝายร่วมกัน จึงต้องมาร่วมมือกันในการดูแลและจัดการเหมืองฝายร่วมกัน

ในการบริหารและการจัดการเหมืองฝายร่วมกัน กลุ่มเหมืองฝายจะแบ่งบทบาทหน้าที่ตามลักษณะส่วนที่เป็นงานหรือหน้าที่ที่สำคัญ ไม่มีการแบ่งบทบาท (ตำแหน่ง) บริหารมากมายเหมือนระบบบริหารสมัยใหม่ และชาวบ้านที่ได้รับเลือกมาบริหารเหมืองฝายจะต้องเป็นผู้มีคุณธรรมสูงทั้งความเสียสละและความยุติธรรม เพราะต้องรับภาระการจัดการแบ่งน้ำเข้านาและตัดสินกรณีพิพาท เช่น การแย่งน้ำที่อาจจะเกิดขึ้นในหมู่บ้าน จากการสังเกตการเลือกตั้งผู้บริหารเหมืองฝายแก่ง ชาวบ้านผู้เป็นสมาชิกผู้ใช้น้ำจะให้ความสำคัญมาก จะมาประชุมกันพร้อมหน้าทำอาคารหอประชุมของสภาตำบลซึ่งในอดีตอยู่ในบริเวณวัดป่าเหมือด ปัจจุบันใช้สถานที่ที่อาคารประชุมขององค์การบริหารส่วนตำบลศิลาแลง (พอมอญ พงษ์สุภา อดีตนายฝายแก่งตะวันออก, สัมภาษณ์ กรกฎาคม 2541)

เนื่องจากเหมืองฝายแก่งเป็นลำเหมืองฝายขนาดกลางมีสมาชิกจากต้นน้ำจนถึงปลายน้ำเป็นเครือข่าย ผู้ใช้น้ำลำเหมืองจำนวน 9 หมู่บ้าน จึงเลือกกันง่าย ๆ คุยกันแล้วตกลงกันเลยว่าจะเสนอใครและขอเสียงสนับสนุนจากสมาชิกด้วยการยกมือรับรองคนที่ตนเลือก จากการสอบถามพ่ออินทร์เหรียญ ยังยืน บอกว่า "วาระของผู้บริหารโดยทั่วไปจะทำกันไปจนลาออกหรือตาย คือไม่มีวาระถ้าทำไหวก็ทำไปทุก ๆ ปีแต่ถ้าเบื่อก็แจ้งต่อสมาชิกเพื่อเลือกคนใหม่เข้ามาทำหน้าที่แทน"

จากการศึกษาพบว่า ในชุมชนศิลาแลงจะทำการเลือกตั้งกรรมการขึ้น 2 ชุด เพื่อทำหน้าที่ควบคุมการใช้น้ำจากเหมืองฝายแก่ง คือ กรรมการเหมืองฝายสายตะวันออกและกรรมการเหมืองฝายสายตะวันตก ทุกหมู่บ้านที่มีการใช้น้ำจากเหมืองฝายจะต้องส่งตัวแทนมาร่วมเป็นคณะกรรมการ หมู่บ้านละ 3 คน และ 1 ใน 3 คนนี้ จะต้องทำหน้าที่เป็นลำฝาย 1 คน เพื่อเป็นผู้ส่งข่าวสารต่าง ๆ จากคณะกรรมการถึงสมาชิกผู้ใช้น้ำ และในขณะเดียวกันก็เป็นผู้นำข่าวจากสมาชิกไปสู่คณะกรรมการด้วย ปัจจุบันผู้ทำหน้าที่เป็นนายฝายสายตะวันออก คือนายบุญตา ช่างเหล็ก แห่งบ้านดอนไชย นายฝายสายตะวันตก คือ นายประพันธ์ หาญยุทธ แห่งบ้านเฮี้ย ในหมู่บ้านหัวน้ำเป็นสมาชิกของเหมืองฝายทั้งสองฝาย เพราะที่นาอยู่ในบริเวณที่จะต้องรับน้ำจากทั้งสองเส้นของลำเหมือง แต่มีการใช้ตัวแทนเพียง 3 คน ในการเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการของทั้ง 2 ชุด

หมวดเหมืองฝายจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชุมชน แยกไม่ออกจากชุมชน และไม่ก่อให้เกิดความแปลกแยกกับชุมชน พ่อบุญตา ช่างเหล็ก นายฝายแก่งตะวันออก กล่าวไว้ว่า "สำหรับการสืบทอดผู้นำและคนรุ่นหลังในกลุ่มเหมืองฝายมีการถ่ายทอดความรู้และสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเหมืองฝายสู่กันและกันตลอดมาอย่างต่อเนื่อง คือผู้ที่ได้รับเลือกมาบริหารเหมืองฝายสามารถเข้าดำเนินการได้ทันทีไม่ว่าเลือกใคร เป็นนายฝายก็สามารถทำงานได้เลยไม่ต้องมาอบรมกันอีกเพราะทุกคนผ่านการเรียนรู้ร่วมกันเข้าใจทุกอย่างเท่า ๆ กัน" จากการสังเกตพบว่าในระหว่างการขุดลอกเหมืองฝาย จะมีคนหนุ่มสาวมากมายเข้าร่วมทำงานแทนพ่อแม่ และตรงนี้เองที่เป็นจุดสำคัญของการเรียนรู้การถ่ายทอดจากฐานสู่ฐาน อย่างเป็นธรรมชาติ

การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายในหมู่บ้านหัวน้ำเป็นการปฏิบัติการทางสังคมที่ถือได้ว่าเป็นการควบคุมทางสังคมในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันของชุมชน มีการออกกฎ ระเบียบที่เกิดขึ้นมาจากประสบการณ์ และบทเรียน ที่ชุมชนได้รับร่วมกันมาเป็นตัวควบคุมการใช้น้ำร่วมกันที่มีคณะกรรมการเป็นผู้ใช้ กฎ ระเบียบกับสมาชิก เป็นการแก้ไขปัญหาเพื่อความเท่าเทียมในการได้รับผลประโยชน์จากธรรมชาติของชุมชนร่วมกัน ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการ จัดการและดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน มีการแสดงออกของการมีจิตสำนึกร่วมกัน ในเรื่องของการจัดการ ทุกคนได้ตระหนักถึงความสำคัญของตนต่อความเป็นไปของการได้รับผลประโยชน์ด้วยกฎ ระเบียบ ที่ชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้น ได้เกิดการแสดงออกถึงการมีจิตสำนึกต่อธรรมชาติและสิ่งที่เหนือธรรมชาติในพิธีกรรมเลี้ยงผีสบน้ำ อันเป็นการควบคุมพฤติกรรมของผู้คนให้เคารพและอ่อนน้อมต่อธรรมชาติที่เอื้ออำนวยความอุดมสมบูรณ์ของลำน้ำเพื่อการมีอยู่มีกินของชุมชน

การปฏิบัติการทางสังคมในการจัดการป่าชุมชน

การจัดการป่าชุมชน เป็นการปฏิบัติการทางสังคมของผู้คนทั้งตำบลศิลาแลง รวมทั้งหมู่บ้านหัวน้ำด้วยการปฏิบัติการทางสังคมด้านนี้ได้เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ 2510 ซึ่งเกิดปัญหาวิกฤติของทรัพยากรป่าไม้บนเทือกเขาตอยภูคา อันเป็นแหล่งกำเนิดลำน้ำกุน ห้วยหินลับ ห้วยต้อย และขุนห้วยหาญ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนในศิลาแลงและตำบลใกล้เคียง ทำให้น้ำในลำน้ำ

เหล่านี้แหล่งจนไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงต้นข้าวในนาในฤดูทำนา เกิดความเดือดร้อนแก่ชาวนาในตำบลศิลาแลงอย่างถ้วนหน้า จากการศึกษาของผู้วิจัย พบว่า ปรัชญาการณ์ในครั้งนั้น ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด คือชาวบ้านบ้านดอนไชย อันเป็นหมู่บ้านที่อยู่ปลายสุด ของเหมืองฝาย ด้วยปัญหาวิกฤติดังกล่าวจึงเป็นแรงกดดันให้ชาวนาในบ้านดอนไชย เกิดผู้นำทางธรรมชาติขึ้นมาคือ นายเสริม ต๊ะแก้ว ได้แสดงศักยภาพของความเป็นผู้นำทางธรรมชาติ ได้ออกมาแสดงความคิดเห็นและนำเอาปัญหาความแห้งแล้งของลำน้ำปรึกษากับชาวบ้าน จากการสัมภาษณ์ของผู้วิจัย ถึงมูลเหตุที่ทำให้ต้องออกมาเคลื่อนไหวแสดงความคิดเห็นในเรื่องปัญหาน้ำแห้ง นายเสริม ได้เล่าว่า “ ชาวบ้านอื่น ๆ ที่อยู่ต้นน้ำ อาจจะไม่ได้เดือดร้อนแต่พวกผม ข้าวในนาตายหมด ไม่มีน้ำพอเลี้ยงต้นข้าว จะโทษใครก็ต้องโทษธรรมชาติ แต่ผู้ที่ทำให้ธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้ต้องโดนตัดทำลายนั้น เกิดจากฝีมือของคนทั้งนั้น เช่น ชาวเขาเผ่าทางป่าเพื่อปลูกข้าวโพด ชาวบ้านตัดไม้ขายส่งโรงงานยาสูบ ซึ่งตั้งอยู่ ณ หมู่บ้านตีนตอก นอกจากนั้นคนในหมู่บ้านยังมีการตัดไม้เพื่อขายด้วย ดังนั้นผมจึงคิดว่า ทุกคนจะต้องช่วยกันแก้ปัญหา”

ด้วยภาวะดังกล่าว จึงทำให้นายเสริม ต๊ะแก้ว ได้ขยายความคิดของเขาในการแก้ปัญหา เพื่อให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่ากลับคืนมา จนเกิดแนวคิดที่ว่าถึงเวลาแล้วที่ผู้คนในศิลาแลงทุกคน ต้องร่วมมือกันในการแก้ปัญหาเพราะป่าเป็นของทุกคน และผลประโยชน์ที่ได้จากป่าก็เป็นของทุกคน แต่ด้วยความที่ไม่มีอำนาจบารมีทำให้นายเสริม ไม่สามารถนำเอาวิธีการแก้ปัญหาที่คิดได้มาให้ทุกคนปฏิบัติได้ จึงเกิดแนวคิดที่จำเป็นต้องอาศัยการขอรับรองจากผู้มีอำนาจสูงกว่าในการแก้ปัญหา นายเสริมจึงนำเอาความคิดนี้ไปปรึกษาเพื่อขอความร่วมมือจากกำนันเมืองดี ปรีดวงศ์ ซึ่งมีศักดิ์เป็นพ่อตาของนายเสริมด้วย และด้วยประสบปัญหาเหมือนกัน เพราะกำนันเองก็มีอาชีพทำนาเหมือนกัน เมื่อได้รับทราบแนวทางในการแก้ปัญหาที่เห็นว่าสมควรกระทำ จึงได้นำเอาแนวคิดนี้เข้าไปปรึกษากับคณะกรรมการสภาตำบลในสมัยนั้น จึงเกิดความร่วมมือในการแก้ปัญหาร่วมกันในระดับตำบลและหมู่บ้าน มีการชี้แจงสภาพปัญหาและแนวทางในการแก้ปัญหาในทุกหมู่บ้านในรูปของการประชุมสภาสัญจร ในสมัยของกำนันเมืองดี ปรีดวงศ์ จนเกิดเป็นเครือข่ายชุมชนรักษาป่าในระดับตำบล ร่วมกัน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 สืบมาจนถึงปัจจุบัน

จากสภาพปัญหาภัยแล้งในอดีต จนกระทั่งปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรจากรัฐ ชาวศิลาแลงได้มีการปฏิบัติการทางสังคมเพื่อความอยู่รอดของความอุดมสมบูรณ์แห่งการทำมาหากินของพวกเขา ซึ่งจากการศึกษาพอที่จะอธิบายถึงกระบวนการจัดการ ได้ ดังนี้

ปี พ.ศ 2510- พ.ศ 2520 สมัยพ่อกำนันเมืองดี ปรีดาวงศ์ เป็นกำนันได้มีความพยายามที่จะคลี่คลายปัญหาดังกล่าวโดยผ่านสภาตำบล ขอมติในที่ประชุมสภาตำบลว่าสมควรมีการทำความเข้าใจกันในเรื่องการควบคุมลูกบ้านให้หยุดตัดฟันป่าต้นน้ำ หยุดการทำไร่เลื่อนลอยให้ลงมาทำไร่ที่ดอนทางตอนล่างพร้อมทั้งกันเขตป่าตอนบนให้ฟื้นตัว ห้ามตัดไม้บริเวณติดกับลำห้วย 50 เมตร ในปีแรก ๆ ปีต่อมาก็ขยาย 100-150 เมตรตามลำดับ ใช้เวลา 5-6 ปีถึงจะยุติการฟันไร่ได้

ปี พ.ศ 2520 - พ.ศ 2534 สมัยพ่อกำนันธวัช ยั่งยืน ปัญหาการลักลอบตัดไม้คงปรากฏให้เห็นบ้างเป็นครั้งคราว สภาตำบลจึงมีมติให้ผู้ใหญ่บ้าน ขอคำสั่งชาวบ้าน 2 คนต่อ 1 หมู่บ้านช่วยเดินตรวจป่าประจำเดือนแบ่งส่วยขึ้นตรวจป่าตามลำห้วย เริ่มออกกฎ "ห้ามชาวบ้านขึ้นไปทำไร่เลื่อนลอย" ซึ่งถือว่าเป็นต้นเหตุสำคัญของการตัดไม้ทำลายป่า ในกรณีการขอให้ไม้ชาวบ้านต้องบอกผ่านผู้ใหญ่บ้านมายังสภาตำบล สภาตำบลจะอนุญาตเป็นราย ๆ ไป โดยมีกฎไว้ว่าขอได้รายละ 3 ต้น ต่อ 1 เดือน ต่อ 3 ราย โดยผ่านการตรวจสอบของสภาตำบล ผู้กระทำผิดละเมิดกฎเกณฑ์จะถูกลงโทษโดยยึดไม้เข้าส่วนรวมและปรับไหมเอาเงินเข้าสภาตำบล

สภาตำบลได้ใช้เวทีประชุมสภาตำบลที่เวียนจัดในแต่ละหมู่บ้านเป็นสภาตำบลสัญจรเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์เพิ่มเติมหรือซักถามข้อข้องใจต่อกฎเกณฑ์ รับรู้การทำงานนโยบายปกป้องป่าของสภาตำบล สร้างประชาธิปไตยในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ร่วมกันภายใต้โครงการของสภาตำบล โดยมีผู้ใหญ่บ้านชาวเขาและชาวพื้นราบอย่างละ 1 คน เป็นผู้ช่วยกำนันในการตัดสินใจของสภาตำบล

ปี พ.ศ. 2528 ขบวนการองค์กรชาวบ้านรักษาป่าในรูปแบบ "คณะกรรมการรักษาป่าไม้และต้นน้ำลำธาร ตำบลศิลาแลง โดยมีสภาตำบลเป็นที่ปรึกษาได้รับการยอมรับจากสภาตำบลอย่างเป็นทางการ โดยเพิ่มกรรมการตรวจป่าจากเดิมหมู่บ้านละ 2 คน เป็นหมู่บ้านละ

3 คน จากจำนวน 10 หมู่บ้านรวม 30 คนเดินตรวจป่าประจำเดือนป้องกันการลักลอบตัดไม้ และได้มีการพัฒนากฎระเบียบปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตมากที่สุด และได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในสวนคณะกรรมการระดับตำบลมีกำหนดเป็นประธานกรรมการ ผู้ใหญ่บ้านเป็นกรรมการและมีผู้ทรงคุณวุฒิอีกคนละหนึ่งหมู่บ้าน เป็นผู้รักษากฎเกณฑ์ ตัดสินการขอใช้ไม้ของชาวบ้านและการยึดไม้เข้าส่วนรวมหรือปรับไหมเอาเงินเข้าสภาตำบลในกรณีที่มีผู้ละเมิด (นายจรรยา หาญยุทธ, อดีตกำนันตำบลศิลาแลง, สัมภาษณ์, มิถุนายน, 2541)

การออกตรวจป่าไม่มีการกำหนดวันแน่นอน ในการแบ่งสายเดินขึ้นตามลำห้วย เพื่อป้องกันพวกลักลอบตัดไม้ไหวตัวทัน การให้คณะกรรมการหมู่บ้านอื่นอย่างน้อย 2 หมู่บ้าน มาตรวจสอบการขอใช้ไม้ของลูกบ้านว่าถูกต้องตามหลักกฎเกณฑ์หรือไม่ ตลอดจนการใช้เวทีประชุมสภาตำบลที่เวียนจัดในแต่ละหมู่บ้านเปิดให้ลูกบ้านเข้าร่วมได้สร้างความเข้าใจต่อกฎเกณฑ์การรักษาป่าร่วมกันอย่างทั่วถึงแก่ชาวบ้านตำบลศิลาแลง เป็นเทคนิคที่ถูกใช้อย่างได้ผลในสมัยพ่อกำนันรัชช ยั่งยืนและได้แบ่งบสนับสนุนกองทุนสภาตำบลที่ รัฐมนตรี เจริญ คันธวงศ์ มอบไว้จำนวน 10,000 บาท เป็นสินน้ำใจแก่คณะกรรมการตรวจป่า 10 บาทต่อคนต่อวัน จวบจนพ่อจรรยา หาญยุทธ เป็นกำนัน การรักษาป่ายังดำเนินอยู่โดยอาศัยรูปแบบสภาตำบล

การจัดการป่าชุมชนของชาวศิลาแลงในปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา เป็นการต่อสู้กับการแย่งชิงทรัพยากรจากหน่วยงานของรัฐที่ได้ดำเนินการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติดอยภูคาทับพื้นที่ป่าชุมชนของชาวศิลาแลง โดยเป็นการต่อสู้ที่ใช้วิถีของการจัดการในระบบเครือข่ายองค์กรรักษาป่าศิลาแลง โดยมีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับหน่วยงาน องค์กรเอกชน และองค์กรรักษาป่าในที่อื่น ๆ นอกชุมชน ที่เข้ามาเกี่ยวข้องเพราะองค์กรป่าชุมชนศิลาแลงได้เป็นที่ศึกษาดูงานขององค์กรต่าง ๆ รวมทั้งได้รับเชิญจากหน่วยงานข้างนอก ให้ไปเป็นวิทยากรบรรยายถึงวิธีการรักษาป่า ตลอดจนได้รับเชิญให้เป็นผู้ที่ไปศึกษาดูงานจากที่อื่น ๆ ด้วยความสัมพันธ์เหล่านี้กลายเป็นเวทีแห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเป็นการสร้างมิตรที่ดีในกลุ่มชนที่มีปัญหาคคล้ายคลึงกัน ทำให้เกิดการเรียนรู้ถึงผลได้ผลเสียของการที่รัฐจะเข้ามาจัดการดูแลป่าเอง จากการเรียนรู้ดังกล่าวทำให้ชุมชนศิลาแลงเกิดความตระหนักถึงการสูญเสียสิทธิประโยชน์ที่ตนเอง

เคยมีมาในอดีต พวกเขาจึงพยายามทุกวิถีทางที่จะปกป้องสิทธิในการจัดการของพวกเขา โดยมี การรวมตัวขึ้นเป็นองค์กรที่ชัดเจน มีการออกกฎระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษร มีการดูแลรักษา ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยองค์กรชุมชนภายในตำบล นอกจากนั้น ยังมีการเชื่อมความสัมพันธ์ แบบพึ่งพาอาศัยหน่วยงานพัฒนาท้องถิ่นคือกลุ่มอัครเมืองน่าน เพื่ออาศัยความรู้เชิงวิชาการที่จะ เข้ามาช่วยในการออกแบบความคิดที่เป็นการต่อรองเชิงอำนาจกับหน่วยงานของรัฐ ดังคำบอก เล่าของ ผู้ใหญ่ผ่อง ที่มาวงศ์ ผู้ใหญ่บ้านบ้านเลี้ยวได้กล่าวว่า “ในการออกกฎและระเบียบที่พวก เราทำอยู่ทุกวันนี้ก็เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นให้เจ้าหน้าที่ของรัฐได้มองเห็นว่า พวกเรามีความสามารถที่ จะจัดการและดูแลรักษาป่าได้ เราเชื่อว่าการที่พวกเราจัดการและดูแลรักษาเอง ย่อมทำให้เราได้ รับผลประโยชน์จากป่าได้ดีกว่าที่เจ้าหน้าที่ของรัฐมาดูแลให้ จากประสบการณ์ในที่ต่าง ๆ ที่ผ่าน มา ป่าใดที่รัฐดูแลป่านั้นจะหมดสภาพของความเป็นป่าก่อนที่อื่น ๆ เราจึงจะขอดูแลเอง ทุก วันนี้พวกเรายังไม่หยุดเคลื่อนไหว คนที่ทำงานแทนเราในขณะนี้คือเจ้าหน้าที่จากกลุ่มอัครเมือง น่านจะเป็นผู้ที่ติดตามเรื่องการทำหนังสือถึงคณะผู้เกี่ยวข้องทางรัฐบาลอยู่ตลอดเวลา”

จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า นอกจากจะมีการจัดการรักษาป่าร่วมกันใน ระดับตำบลแล้ว ทุกหมู่บ้านในตำบลศิลาแลงรวมทั้งหมู่บ้านหัวน้ำ ต่างก็มีความรับผิดชอบรวม กันใน 2 ระดับ คือ รับผิดชอบต่อร่วมกันของผู้คนทั้งตำบล ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎขององค์การ บริหารส่วนตำบลดังที่ได้กล่าวมาที่เรียกกันว่าการรักษาป่าชุมชน เป็นความจำเป็นและเป็นหน้าที่ ของผู้คนทุกคนในตำบลจะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบที่พวกเขาเป็นคนก่อตั้งขึ้นมา เพื่อผล ประโยชน์ในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ในกรณีนี้หมู่บ้านหัวน้ำจะต้องคัดเลือกตัวแทนของหมู่บ้าน เพื่อเป็นคณะกรรมการตรวจป่าร่วมกับทางตำบล จำนวน 3 คน เพื่อเข้าร่วมเป็นผู้เดินตรวจตรา ความเรียบร้อยของเขตป่าชุมชนที่มีเนื้อที่ครอบคลุมป่าภูคาของตำบลศิลาแลง

อีกประเด็นหนึ่งคือความรับผิดชอบร่วมกันของผู้คน เฉพาะคนในหมู่บ้านหัวน้ำ ที่มีต่อการจัดการป่าและรักษาป่าที่เรียกว่าป่าสาธารณะหมู่บ้าน ซึ่งเป็นป่าที่ชาวบ้านในตำบล ศิลาแลงทุกหมู่บ้านได้แบ่งพื้นที่ป่าส่วนหนึ่งออกมาจากเขตป่าชุมชน เพื่อเป็นป่าสาธารณะ หมู่บ้านของทุกหมู่บ้าน ป่าสาธารณะหมู่บ้านของหมู่บ้านหัวน้ำมีเนื้อที่ประมาณ 150 ไร่ ซึ่งสิทธิ ประโยชน์ในการใช้ทรัพยากรจากป่าสาธารณะหมู่บ้าน คือทุกคนมีสิทธิ์ที่จะเข้าไปหาอาหารจาก

ธรรมชาติ เช่น เห็ด หน่อไม้ ฟืน ฯลฯ โดยที่ไม่ต้องมีใครให้อนุญาตก่อน แต่ถ้าต้องการใช้ไม้เพื่อนำมาใช้ก่อสร้างที่อยู่อาศัย จะต้องผ่านความเห็นชอบของคณะกรรมการหมู่บ้านและนำเอาเรื่องเข้าสู่ที่ประชุมหมู่บ้านให้ชาวบ้านตกลงร่วมกัน ซึ่งที่ผ่านมาจะอนุญาตให้ครอบครัวที่เห็นว่ายากจนจริง ๆ เท่านั้น

2.2 การปฏิบัติการทางสังคมด้านสุขภาพอนามัย

การปฏิบัติการทางสังคมในเรื่องของการดูแลรักษาสุขภาพของชุมชน พ่อเจเลียว ชาคำ ผู้อาวุโสแห่งบ้านห้วยน้ำและเป็นแพทย์ประจำตำบลสีลาแลงเล่าว่า เมื่อก่อนตอนที่ยังไม่มีสถานีนามัยนั้น เวลาเจ็บไข้ได้ป่วยก็พึ่งหมอพื้นบ้าน หรือไม่ก็พึ่งแพทย์ประจำตำบล พึ่งหมอพื้นบ้านต้มยาสมุนไพรกินเป็นหม้อ ๆ เสียค่ายกครุณิดหน่อย โรคก็หายได้ที่เป็นหนัก ๆ เชื่อว่าผีทำก็ทำการรักษาโดยวิธีสะเดาะเคราะห์ อาบน้ำมนต์ กินยาสมุนไพรที่ไปเอามาจากหมอเมือง การรักษาโดยการกินยาสมุนไพรบางทีกินยาเป็นเดือน ๆ โรคก็ยังไม่หาย อาการทุเลาบ้างหนักบ้างแต่ก็รักษากันไปตามที่เคยรักษากันมา ผู้หญิงที่คลอดลูกก็ต้องอยู่ไฟให้ครบเดือน โดยมีความเชื่อว่าจะได้มีสุขภาพแข็งแรง ไม่เป็นโรคลมผิดเดือน การรักษาพยาบาลก็อาศัยการเรียนรู้แบบการบอกเล่าต่อ ๆ กันมา ใครว่าอะไรดีถูกกับโรคใดก็นำมาเพื่อมารักษากัน เมื่อรักษาแบบหนึ่งแบบใดไม่หายก็จะทดลองรักษาแบบใหม่กันต่อไป โดยการสอบถามวงศาคณาญาติ ผู้เฒ่าผู้แก่ เพื่อนฝูงที่มีประสบการณ์ทางด้านนี้

หมอเมืองเป็นบุคคลที่มีบทบาทกับคนในชุมชนในด้านการดูแลรักษาสุขภาพให้แก่ชาวบ้าน หมอเมืองหรือหมอพื้นบ้านได้อาศัยการใช้ยาสมุนไพรที่หาได้จากธรรมชาติ ประสานกับการปฏิบัติตัวของคนไข้เกี่ยวกับการกินอาหารการดำเนินชีวิต หรือการละเว้นพฤติกรรมบางอย่างซึ่งจะส่งผลให้ร่างกายสามารถฟื้นฟูสภาพได้เร็วขึ้น หมอพื้นบ้านเป็นผู้มีบทบาทอย่างมากในการบำบัดดูแลรักษาผู้ป่วยทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นระหว่างหมอเมืองกับผู้เจ็บป่วย การเลือกวิธีการดูแลรักษาตามความเชื่อ และประสบการณ์ในการเรียนรู้ของชาวบ้านเองผสมผสานกับรูปแบบการรักษาพยาบาลของหมอ

พื้นบ้าน หมอพื้นบ้านจึงได้รับการเคารพนับถือ ใครมีปัญหาด้านสุขภาพอนามัยก็เข้าไปรับคำปรึกษาหารือจากหมอพื้นบ้าน แม้ไม่ได้เจ็บป่วยชาวบ้านก็ยังมาปรึกษาหารือกับหมอเป็นประจำ

หมอพื้นบ้านในหมู่บ้านหัวน้ำโนนดิด คือพ่อนวน ปัจจุบันอายุ 90 ปีแล้ว ท่านนี้ได้รับการถ่ายทอดตำรายามาจากบิดาซึ่งเป็นหมอพื้นบ้านเช่นเดียวกันโดยได้รับการถ่ายทอดความรู้ด้านการรักษาพยาบาล และตำรายารักษาโรคต่าง ๆ มาตั้งแต่ยังเด็ก เมื่อบิดาเห็นว่าจะพอฝึกปฏิบัติการพยาบาลได้ก็ปล่อยให้ท่านปรู้งยารักษาคนไข้ ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า "เด็กเล็ก ๆ ถ้าตัวร้อนมาหาหมอ เดี่ยวเดียวตัวเย็นกลับบ้านได้" นอกจากนี้ หมอพื้นบ้านท่านนี้ยังมีบทบาทในด้านการให้กำลังใจและความหวังแก่ผู้ป่วยด้วยการพูดคุยกับผู้ป่วยอย่างเป็นกันเอง และช่วยแนะนำให้ปฏิบัติตามหลักการรักษาแบบพื้นบ้าน ใครที่มารับการรักษาเมื่อหายเจ็บไข้ได้ป่วยหมอก็จะแนะนำให้ทำบุญกุศลอุทิศส่วนกุศลให้เจ้ากรรมนายเวร ผู้ป่วยรายใดที่หมอรักษาหายจากการป่วยก็จะระลึกถึงบุญคุณของหมอและบอกพี่น้องของตนให้ทราบถึงความสามารถของหมอต่อ ๆ กันไป

ในปัจจุบันมีสถานอนามัยมาตั้งในหมู่บ้าน ชาวบ้านก็หันมาใช้บริการทางการแพทย์แผนปัจจุบันบอกว่า การรับประทานยาแผนปัจจุบันทำให้โรคหายเร็วขึ้นและยากีรับประทานง่าย ไม่ขมไม่ฝาด ไม่ต้องดื่มน้ำเหมือนยาของหมอเมือง การรักษาพยาบาลในปัจจุบันจึงพึ่งแพทย์แผนปัจจุบันเสียเป็นส่วนใหญ่ ถ้าเจ็บป่วยไม่รุนแรงก็หาหมอที่อนามัย ถ้าเจ็บป่วยมากก็ไปหาหมอที่โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช อำเภอปัว ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้าน 6 กิโลเมตรเท่านั้น ปัจจุบันการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านจึงมีน้อยลง กลายเป็นการหาหมอที่สถานอนามัยแทน ชาวบ้านเล่าว่า ถ้าเป็นอะไรก็ไปเรียกหมอที่อนามัยให้ฉีดยาเข็มเดียว เดินกลับบ้านนอนพักวันเดียวก็หายไปได้แล้ว ไม่ต้องเสียเวลานั่งดื่มน้ำเป็นหม้อ ๆ เหมือนเมื่อก่อน หมอที่อนามัยแนะนำอะไรมาก็ทำตาม บางครั้งสงสัยเรื่องอะไร ถ้าหมอไม่อยู่ก็ไปถาม อสม. ที่เป็นผู้ช่วยหมอ เขาก็แนะนำให้ เช่น ควรใช้ยาอะไรเมื่อรู้สึกปวดท้องหรือถ่ายไม่หยุด ซึ่งเขาก็แนะนำให้ทำน้ำเกลือดื่ม เพื่อให้ร่างกายไม่ขาดน้ำมาก

กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ถึงแม้จะเป็นกลุ่มองค์กรที่ทางกาจัดตั้งให้ก็ตาม ในหมู่บ้านหัวน้ำกลุ่ม อสม. ได้มีบทบาทในการให้ความรู้ในการใช้ยา

และการสุขาภิบาลอาหารให้แก่เพื่อนบ้านอยู่ตลอดเวลา มีการเปิดร้านจำหน่ายยาจากองค์การสาธารณสุข ในนามของศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน (ศสมช.) ตั้งแต่เวลา 18.00 นาฬิกา ถึงเวลา 20.00 นาฬิกา ทุกวัน ซึ่งเป็นเวลาที่ผู้คนกลับมาจากการทำงานในท้องไร่ท้องนา สะดวกทั้งคนซื้อและคนขาย

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าจะมีทั้งสถานีนอนามัย และโรงพยาบาลอยู่ใกล้ ๆ และชาวบ้านจะมีความศรัทธาในการรักษาแบบสมัยใหม่อย่างไร แต่เมื่อรักษาไม่หายแล้ว ในที่สุดชาวบ้านก็จะกลับเข้าสู่หมู่บ้าน ทำการรักษาแบบพื้นบ้าน ดังคำบอกเล่าของแม่หลวงเกียง ต๊ะแก้ว วัย 75 ปี ซึ่งเป็นที่เคารพของผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำในฐานะของ “แม่หม้อหนึ่ง” แม่หลวงเกียงเล่าว่า ในอดีตแม่หลวงเคยทำการทายทักอาการเจ็บไข้ ของผู้คนที่เดือดร้อนแล้วมาหาด้วยวิธีการทางไสยศาสตร์โดยการใช้คาถาอาคมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษเรียกว่า “การถามผีหม้อหนึ่ง” แต่ปัจจุบันนี้แม่หลวงแก่แล้วไม่มีแรงจับผีหม้อหนึ่งได้ (ผีหม้อหนึ่ง เป็นการทำพิธีเพื่อถามหาสาเหตุของการเกิด การเจ็บป่วย โดยมีการใช้คาถาของผู้เชิญผู้ที่ผู้ทำพิธีนับถือ ให้มาสิงสู่อยู่ในหม้อหนึ่งไหข้าวที่ผู้ทำพิธีเตรียมการตั้งไว้บนเตาไฟที่ไม่มีการจุดไฟ แล้วทำการใส่แขนให้ไหข้าวโดยใช้ไม้เข้าตักแต่ง ทำการสวมเสื้อให้ดูมีลักษณะคล้ายคน เมื่อผีเข้าสู่หม้อหนึ่งไหข้าวแล้ว จะเกิดพลังงานขึ้นตอบสนองต่อการถามของผู้ทำพิธีอย่างน่าอัศจรรย์ โดยการส่ายตัวถ้าเป็นการปฏิเสธและมีการผงกหัวถ้ามีการยอมรับ จะบอกวิธีแก้ไขปัญหาโดยการใช้แขนเขียนสัญลักษณ์ลงไปบนกระดิ่งข้าวสารและเครื่องเซ่นที่ผู้ทำพิธีเตรียมไว้ ซึ่งการตอบสนองต่อการถามแต่ละครั้งจะมีพลังงานอย่างมากมาย แม่หม้อหนึ่งคนเดียวไม่สามารถจับถือไหว จะต้องใช้ผู้คนเข้าไปช่วยถืออีกหนึ่งคน แต่ปัจจุบันนี้สังขารของแม่หลวงเกียง ไม่มีแรงที่จะสู้กับฤทธิ์แรงเหวี่ยงของผีหม้อหนึ่งได้ จึงเปลี่ยนมาใช้วิธีการรักษาโดยการแกว่งข้าวหนึ่งแทน) เดียวนี้ผู้คนที่มาถามอาการเจ็บไข้มักจะเป็นกับคนที่ไปรักษาทุกอย่างมาแล้ว แล้วไม่หายจากโรค “คนที่มาโดยมากมักจะไกลหมอเป็นไม่รู้จักหาย รักษาจากโรงพยาบาลแล้วไม่หายโดยมากจะออกมาว่าโดนผี โดนสง ให้แก้โดยวิธีส่งเคราะห์ บางครั้งก็หายบางครั้งก็ไม่หาย”

การส่งเคราะห์ คือการรักษา โดยอาศัยความเชื่อเรื่องผี ผู้ที่กระทำพิธีนี้ในหมู่บ้านคือ นายประเสริฐ หาญยุทธ อายุ 60 ปีเป็นคนที่เกิดและโตที่หมู่บ้านหัวน้ำ ได้เล่าให้ผู้วิจัย

ฟังว่า ท่านเป็นคนที่ใฝ่รู้และสนใจในเรื่องคาถาอาคม จึงได้ไปเสาะแสวงหาผู้รู้แล้วขอเป็นลูกศิษย์จากอาจารย์จากหลาย ๆ หมู่บ้าน โดยไปตามคำเล่าลือของผู้คน จนได้รับความรู้จากอาจารย์มาหลายท่าน ปัจจุบันจึงทำการช่วยเหลือเพื่อนบ้านได้ ซึ่งจะทำให้การรักษาให้เฉพาะผู้ที่มาร้องขอให้ช่วยซึ่งมีวิธีการขอแบบพื้นบ้าน คือ ในขณะที่มาขอให้ช่วยจะต้องทำกรวยดอกไม้ธูปเทียนมาด้วย เมื่อรักษาหายแล้วจะไม่มีการเรียกค่ารักษา เป็นจิตสำนึกของผู้เจ็บป่วยเองว่าจะสมนาคุณพ่อหมอเท่าไร ซึ่งวิธีการนี้ นายประเสริฐ บอกว่า “ป่อครูเก่าสั่งว่า ของอย่างนี้มันโหดคน บ่าดีเรียกเอามาจากเขา” (อาจารย์สั่งว่า ของอย่างนี้เป็นการช่วยเหลือผู้คน ไม่ควรไปเรียกเงินจากเขา) ดังนั้น พ่อประเสริฐ จึงไม่มีการเรียกค่ารักษาจากผู้ป่วย โดยมากคนที่มารักษาแล้วหายจะมาขอบคุณพ่อหมอด้วยวิธีมาสู่ขวัญตอบแทน

2.3 การปฏิบัติการทางสังคมด้านความสัมพันธ์ / ความเชื่อ

วิถีปฏิบัติในเรื่องของการจัดการ การควบคุมทางสังคม

การจัดระบบชุมชน

ในอดีตชุมชนศิลาแลง ใช้ “ระบบหมวด” จัดระเบียบและหน้าที่ระหว่างคนในชุมชนหรือที่เรียกว่าการจัดองค์การ ซึ่งพ่อกำนันเมืองดี ปรีดาวงศ์ อดีตกำนันตำบลศิลาแลง เล่าให้ฟังว่า การจัดหมวดประกอบด้วยหมวดบ้าน หมวดวัด และหมวดเหมืองฝาย และได้อธิบายคำว่า “หมวด” หมายถึงกลุ่มที่ใกล้ชิดกัน ช่วยเหลือกันทำงาน รับผิดชอบหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายมีผลประโยชน์ร่วมกัน อาจประกอบด้วยชาวบ้านที่อยู่ในกลุ่มเรือนใกล้ ๆ กันหรืออาจอยู่ห่างไกลกันกระทั่งอยู่ข้ามเขตหมู่บ้านก็ได้ เช่น หมวดเหมืองฝายที่เริ่มตั้งแต่บ้านหัวน้ำจนถึงบ้านเขี้ยว ส่วนหมวดบ้านมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของชุมชน หมวดวัดเพื่อการศาสนา หมวดเหมืองฝายเพื่อจัดสรรทรัพยากรน้ำ พ่อหมอ พงษ์สุภา เล่าว่า ชาวบ้านจะไม่ให้หมวดบ้านปะปนกับหมวดเหมืองฝาย เพราะเส้นทางน้ำกับเส้นทางเขตแดนหมู่บ้านไม่ได้ทับกันพอดีเสมอไป และหมวดแต่ละหมวดเหล่านี้จะมีผู้นำคือผู้ใหญ่บ้านจะปกครองดูแลลูกบ้าน

นายฝ่ายเป็นผู้นำในการจัดการในระบบเหมืองฝาย อาจันวัด เป็นผู้นำในการดูแลพิธีการและ เป็นผู้นำในการประกอบกิจกรรมทางศาสนา จะเห็นได้ว่าในหมู่บ้านไม่ได้มีผู้นำเพียงคนเดียว แต่มีหลายคนแยกบทบาทตามหน้าที่ที่ผู้คนในชุมชนพร้อมใจกันคัดเลือกขึ้นมา พ่อเสริม ต๊ะแก้ว เล่าว่า แต่เดิมไม่ต้องเลือกตั้งเพราะหมู่บ้านหนึ่ง ๆ มีคนน้อยและในหมู่บ้านอายุมากก็มักยอมรับ คนใดคนหนึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน อาจันวัด นายฝ่าย โดยปริยาย ต่อมาผู้ใหญ่บ้านและนายฝ่ายจะมีการเลือกตั้ง ส่วนอาจันวัดยังคงเป็นและเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมตามมติของ ชาวบ้าน หมู่บ้านหัวน้ำอาศัยระบบหมวดในการจัดการบริหารหมู่บ้านของตนในด้านต่าง ๆ ดังนี้

คุ้มบ้าน เป็นการแบ่งเขตการปกครองภายในหมู่บ้านออกเป็นเขตพื้นที่ที่ ใกล้เคียงกันเป็นเขต ๆ เรียกว่า คุ้ม ซึ่งสาเหตุแห่งการแบ่งเขตภายในหมู่บ้านออกเป็นคุ้มก็เพื่อ ความสะดวกในการปกครองภายใน ในเรื่องของการดูแลและควบคุมพฤติกรรมผู้คนในหมู่บ้าน เป็นการแก้ปัญหาในเรื่องการแย่งมรดกชนในสมัยที่มีปัญหาขัดแย้งในเรื่องอุดมการณ์ทางการเมืองของผู้นำทางด้านความคิดในการปกครองกับเจ้าหน้าที่รัฐบาลในสมัยนั้น (พ.ศ 2510 – พ.ศ 2520) จึงได้ทำให้หมู่บ้านหัวน้ำถูกจัดตั้งให้เป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง (อ.พ.ป.) ปัจจุบันหมู่บ้านหัวน้ำ มีการปกครองตามแบบการปกครองทั่วไปคือมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำควบคุม ดูแลรักษาความสงบสุข มีหน้าที่คอยติดต่อประสานงานกิจกรรมทุกอย่างกับทางราชการ และใน หมู่บ้านยังมีคณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) ฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยบริหารงานของหมู่บ้าน และผู้ใหญ่ บ้านจะมีหัวหน้าคุ้มเป็นผู้ช่วยในการปกครองดูแล ในหมู่บ้านหัวน้ำได้แบ่งการปกครองภายใน ออกเป็น 4 คุ้ม คือ คุ้มดอกกรัก คุ้มสามัคคี คุ้มลำดวนและคุ้มเอื้องดอย ผู้ใหญ่บ้านจะประสาน กับหัวหน้าคุ้ม ซึ่งตนเป็นผู้จัดตั้งขึ้นมาเอง คุ้มบ้านจะดูแลความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในคุ้ม ดูแลความปลอดภัยของหมู่บ้าน จัดแบ่งหน้าที่ในงานพัฒนาและงานฉลองต่าง ๆ จัดเก็บเงินเพื่อ ประโยชน์ชุมชน เป็นต้น หัวหน้าคุ้มเป็นที่นับถือรู้จักคุ้นเคยกับลูกคุ้มของตนเองดี ช่วยแก้ปัญหา และช่องว่างต่าง ๆ หมดไป ในการรักษาความสงบเรียบร้อย เช่น กรณีป้องกันการขโมยวัวควาย และทรัพย์สินอื่น ๆ ชาวบ้านมีการจัดเวรยามเฝ้าคั้นละ 10 คนต่อคุ้ม แต่ละคุ้มมีอาวุธของตนเอง ถ้าคุ้มใดพบขโมยก็จะดีเกราะให้คุ้มอื่นรู้ ในการทำงานพัฒนาหัวหน้าคุ้มจะแบ่งงานกัน และควบคุมลูกคุ้มออกทำงานในหมู่บ้านจะมีกฎของหมู่บ้านที่ชาวบ้านร่วมกันออก เพื่อเป็นตัวควบคุมใน

การอยู่ร่วมกัน ชาวบ้านโดยปกติเคารพเชื่อฟังกฎของหมู่บ้าน เพราะพวกเขาตกลงสร้างกันขึ้นมาเอง หัวหน้าคุ้มจะได้รับมอบหมายให้ดูแลลูกคุ้มของตนเองให้ทำตามกฎนี้ รวมทั้งทำหน้าที่ประนีประนอมหรือตัดสินเมื่อมีกรณีพิพาทหรือละเมิดกฎของหมู่บ้าน เช่น ถ้ามีชาวบ้านมาบอกหัวหน้าคุ้มบ้านว่าคนไหนเป็นขโมยก็ให้กรรมการหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วยหัวหน้าคุ้มต่าง ๆ สอบสวนและดักเตือน ถ้ามีงานมหรสพและมีการชกต่อยทะเลาะวิวาทกันในงานก็จับไปปรับที่บ้านผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ปวน พิฆาตวงศ์ เล่าว่า ค่าปรับจะแตกต่างกัน คนโสดจะถูกปรับ 500 บาท แต่ถ้าคนแต่งงานแล้วปรับ 1,000 บาท สาเหตุที่ปรับคนแต่งงานแล้วมากกว่าเพราะอยากให้คนที่แต่งงานแล้วมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมมากขึ้น เงินค่าปรับนำเข้ามาสมทบเป็นเงินกองกลางของหมู่บ้าน ส่วนการควบคุมพฤติกรรมของผู้คนที่จะไปก่อเรื่องวิวาทกับต่างหมู่บ้านนั้น มีกฎระเบียบที่ทางสภาตำบลกำหนดร่วมกันว่า ฝ่ายที่ผิดจะเสียค่าปรับให้กับคนอีกหมู่บ้านหนึ่งที่เป็นฝ่ายถูก ในหมู่บ้านต่าง ๆ ของชุมชนศิลาแลง มักมีการกำหนดค่าปรับกันเองตามแต่จะตกลงกันในหมู่บ้าน

การปกครองภายในหมู่บ้าน มีการออกกฎ ระเบียบ ที่มาจากข้อตกลงร่วมกันของผู้คนภายในหมู่บ้าน เพื่อความผาสุกร่วมกันของทุกคน การปฏิบัติการในการควบคุมของคุ้มบ้านคือ คุ้มบ้านจะมีเงินของตนเองที่จะใช้พัฒนาหมู่บ้าน ส่วนมากนำไปใช้ในการสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ นอกจากนี้แล้วในหมู่บ้านหัวน้ำยังมีการเก็บเงินจากทุกหลังคาเรือน เพื่อนำมาใช้ในการกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้าน เรียกว่า “เงินค่าหัวเหื่อน” ซึ่งแต่ละครอบครัวจะมีรายจ่ายดังนี้

1. ค่ามาปนกิจ หลังคาเรือน (หัวเหื่อน) ละ 40 บาท
2. งานบวช หลังคาเรือนละ 10 บาท
3. ค่าน้ำประปา หลังคาเรือนละ 5 บาท/เดือน

4. ถ้ามีงานเกี่ยวกับทางวัด จะเก็บเป็นอย่าง ๆ ตามลักษณะของกิจกรรม เช่น ถ้ามีงานกฐินต้องช่วยสมทบ 100 บาท ถ้าเป็นผ้าป่า ครั้งละ 50 บาท (การที่ต้องออกเงินสมทบ ด้วยมีความคิดกันว่า งานกฐิน งานผ้าป่า เป็นการแสดงเจตนาของผู้คนต่างบ้าน ที่เข้ามาร่วม

ทำนุบำรุงวัดของเรา คนบ้านหัวน้ำในฐานะของเจ้าบ้านจะต้องแสดงความรับผิดชอบในการมีส่วนร่วม ในการทำบุญ เพื่อพัฒนาศาสนาสถานของตนด้วย)

5. งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ซึ่งกรณีนี้ในหมู่บ้านหัวน้ำมีการออกบัตรเชิญสำหรับการช่วยเงินแล้วแต่ความสัมพันธ์ส่วนตัวของเจ้าภาพกับแขกที่ได้รับเชิญ

6. กองทุนทรายอะเบต (สำหรับฆ่าหนอนยุง) เดือนละ 6 บาท แต่ปัจจุบันจะใช้น้ำบ้าน (เงินกองกลางของหมู่บ้าน ซึ่งได้จากเงินกองทุนที่ทางการจัดสรรให้แก่หมู่บ้าน เช่น เงิน อ.พ.ป. ที่นำออกให้ชาวบ้านกู้ แล้วนำดอกผลมาเป็นค่าใช้จ่ายของหมู่บ้าน) ออกให้แก่ทุกครัวเรือน (เครือวัลย์ หาญยุทธ, อบต.บ้านหัวน้ำ ,สัมภาษณ์ กรกฎาคม 2541)

นายปวน ฑีฆาวงค์ ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวน้ำ เล่าว่า ภายในหมู่บ้านมีการปรึกษาปัญหาในการปกครองหมู่บ้านร่วมกัน เมื่อมีปัญหาที่ชาวบ้านขาดความเข้าใจในการปฏิบัติตน เพื่อสรุปปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาด้วยกัน

การปฏิบัติการทางสังคม ในเรื่องของการจัดการหมู่บ้าน เป็นการแสดงออกถึงความเป็นประชาสังคม ในด้านการจัดการแบบมีส่วนร่วมของผู้คนในหมู่บ้าน ที่เป็นการควบคุมทางสังคมให้มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ช่วยกันทำให้หมู่บ้านมีการอยู่ร่วมกันด้วยความผาสุก สร้างพันธสัญญาในการอยู่ร่วมกันด้วยการออกกฎ ระเบียบของหมู่บ้านร่วมกันด้วยเป้าหมายที่ทุกคนมีส่วนร่วมกันนั่นเอง

หมวดวัด พุทธศาสนา เป็นศาสนาที่ชาวไทลื้อบ้านหัวน้ำ และชุมชนศิลาแลงใช้เป็นหลักในการยึดเหนี่ยวจิตใจ พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของผู้คนตั้งแต่เกิดจนตาย จะเห็นได้ว่าไม่ว่าจะมีเหตุการณ์ทั้งที่เป็นเหตุดีและเหตุร้ายผู้คนก็จะอาศัยความเชื่อในทางศาสนาเข้ามามีส่วนร่วมในการกระทำด้วยทุกครั้ง ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้เรียกว่า "พิธีกรรม" และพิธีกรรมแต่ละครั้งสิ่งที่ขาดไม่ได้ คือ พระสงฆ์ที่ชาวไทลื้อมีความเชื่อว่า เป็นตัวแทนของศาสดาในศาสนาพุทธมากระทำพิธี เพื่อเป็นสื่อกลางระหว่างผู้คนในชุมชน กับสิ่งที่เหนือธรรมชาติที่ผู้คนในชุมชนมองไม่เห็นและไม่สามารถอธิบายได้ ด้วยเหตุนี้พระสงฆ์และวัดจึงเป็นตัวแทนแห่งความศรัทธาในศาสนาพุทธ จึงมีความจำเป็นที่พุทธศาสนิกชนจะต้องมีการปฏิบัติการเพื่อความ

ยั่งยืนของสถาบันศาสนาในชุมชน เพื่อให้สถาบันทางศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนในชุมชน ในหมู่บ้านหัวน้ำชาวบ้านได้ยึดถือเอาวัดป่าเหมือดเป็นสถานที่ที่เป็นศาสนาสถานที่ผู้คนในหมู่บ้านจะต้องร่วมกันดูแลรักษา

หมวดวัด จึงเป็นการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้คนในชุมชน ที่เป็นศรัทธาของวัดป่าเหมือด อันเป็นวัดที่หมู่บ้านหัวน้ำมิได้เป็นเจ้าของเจ้าเดียว วัดป่าเหมือดมีเจ้าศรัทธาถึง 3 หมู่บ้าน คือ บ้านหัวน้ำ บ้านดินตอกและบ้านฝาย ดังนั้นจึงถือว่าหมู่บ้านหัวน้ำทั้งหมดคือหมวดวัดของวัดป่าเหมือด โดยวัดป่าเหมือดปัจจุบันมีหมวดวัดอยู่ด้วยกันทั้งหมด 4 หัวหมวด คือ หมวดวัดบ้านหัวน้ำ หมวดวัดบ้านดินตอก หมวดวัดบ้านฝายข้างวัดและหมวดวัดบ้านฝายหลายน้ำ (บ้านฝายอีกฟากหนึ่งของน้ำแคว) ซึ่งหมวดวัดทั้ง 4 จะมีการแบ่งความรับผิดชอบในการถวายภัตตาหารแก่ภิกษุสามเณรที่จะมารับอาหารยังจุดตัดบาตรของแต่ละหมู่บ้าน โดยมีการสลับหน้าที่กันหมวดวัดละ 1 วัน ผลัดเปลี่ยนกัน โดยให้ 4 หมวดวัดแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ บ้านหัวน้ำรวมกับบ้านฝายข้างวัด และบ้านดินตอกรวมกับบ้านฝายหลายน้ำ จะเห็นได้ว่าหมวดวัดจะทำหน้าที่ในการทำนุบำรุง ส่งเสริมกิจการทางศาสนาและกิจกรรมทางศาสนาที่สำคัญอีกกิจกรรมหนึ่งของศรัทธาวัดป่าเหมือดก็คือ กิจกรรมการदानธรรมมหาเวสสันดร ซึ่งหมวดวัดทั้ง 4 หมวดจะมีการตกลงกันเอง ถึงความรับผิดชอบในการรับเป็นเจ้าศรัทธากัณฑ์เทศน์ ซึ่งมีทั้งหมด 18 กัณฑ์ ในความรับผิดชอบครั้งนี้เจ้าศรัทธาแต่ละกัณฑ์ จะต้องเตรียมการ โดยทั้ง 4 หมวดจะต้องแบ่งเป็น 18 กลุ่ม ตามจำนวนกัณฑ์เทศน์ ทุกกลุ่มจะต้องมีการร่วมกันทำต้นกัณฑ์เทศน์ และหัวหน้ากลุ่มแต่ละกลุ่มจะต้องทำหน้าที่เรียกร้อยเงินกัณฑ์เทศน์จากสมาชิกในกลุ่มให้เรียบร้อย ซึ่งกิจกรรมदानธรรมมหาเวสสันดรนี้ จะต้องแล้วเสร็จภายใน 2 วัน คือวันขึ้น 14 ค่ำ และวันเพ็ญ 15 ค่ำ ของเดือน เกียงเป็ง (เดือน 12 ได้ หรือยี่เป็ง ของเชียงใหม่) (พระครูสุภัทรนันทคุณ ,เจ้าอาวาสวัดป่าเหมือด, สัมภาษณ์ สิงหาคม 2541.)

หมวดวัด จึงเป็นการปฏิบัติการทางสังคมในเรื่องของความศรัทธาในศาสนา เพราะวัดเป็นที่รวมของการกระทำทางพิธีกรรมที่ช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนไม่ว่าประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการเกิด การแต่งงาน ตลอดจนการตาย และการทำบุญทั้งที่เป็นงานมงคลและงานอวมงคลที่เกี่ยวข้องกับ วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ตั้งแต่เกิดจนตาย ดังนั้นวัดจึงมีความสำคัญ

สำหรับผู้คนอยู่ตลอดเวลา การกระทำของผู้คนต่อวัด จึงเป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของวัด ที่รวมถึงความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ และความยั่งยืนของศาสนาสถาน กิจของสงฆ์จึงจำเป็นที่ผู้คนในชุมชนจะต้องให้การสนับสนุน ไม่ว่าจะเป็นการหาเงินรายได้เพื่อทำนุบำรุงศาสนาสถาน และการดูแลความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ในวัด การแบ่งความรับผิดชอบของผู้คนใน 3 หมู่บ้าน เพื่อดูแลรักษาวัดป่าเหมือดจึงเรียกได้ว่าเป็นการปฏิบัติการทางสังคมในรูปของเครือข่ายทางวัฒนธรรมที่จำเป็นที่จะต้องแบ่งความรับผิดชอบในการกระทำต่อศาสนาสถานร่วมกัน ในรูปของหมวดศรัทธาวัด เพื่อการดำรงรักษาไว้แห่งความยั่งยืนของวัดป่าเหมือด บางครั้งก็มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยทรัพยากรจำนวนมากในการดูแล กลุ่มหมวดวัดจึงได้มีการปฏิบัติการในรูปของความร่วมมือในลักษณะของความเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมในการให้ความร่วมมือกันและกันกับชุมชนที่เป็นศรัทธาของวัดอื่น ๆ เช่น ในรูปของการระดมทุนในงาน กินสลาก ที่มีการมาร่วมพิธีของศรัทธาต่างวัด และศรัทธาวัดป่าเหมือดจะต้องมีการตอบแทนในการทำบุญกินสลาก ของต่างวัดเช่นกัน เป็นการแสดงออกถึงการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านศาสนา ของแต่ละหมู่บ้านที่กินหัววัดเดียวกันของชุมชน

วิถีปฏิบัติในเรื่องของ ประเพณี วัฒนธรรม พิธีกรรม

การปฏิบัติการทางสังคมในเรื่องการตาย

เมื่อมีการตายเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ทุกครัวเรือนในหมู่บ้านต้องมาช่วยเหลือกัน บ้านไหนมีพริก หอมกระเทียม เกลือและผักต่าง ๆ ตลอดจนข้าวสารอาหารแห้ง จะนำมาสอม (รวม) กันเพื่อช่วยเหลือแบ่งปันภาระของญาติผู้ตาย ผู้อาดูโงในหมู่บ้านหรือปูอาจารย์จะเป็นปฏิบัติตนในหน้าที่เจ้าพิธี กำหนดขั้นตอนในการดำเนินพิธีต่าง ๆ มีการปรึกษาถึงกำหนดการเก็บศพ การกำหนดวันฌาปนกิจ(วันเผาศพ) งานศพถือว่าเป็นงานของทุกครัวเรือน หมู่บ้านใกล้เคียงจะมาร่วมงานช่วยเหลือเป็นข้าวสารหรือเงินทอง ชาวบ้านถือว่างานศพเป็นงานหนักคือลูกหลานมีความหนักใจ มีความทุกข์ที่บิดามารดาหรือญาติผู้เป็นที่รักต้องจากไปอย่างไม่มีวันกลับ อีกประการหนึ่งเจ้าภาพมีความหนักใจที่ต้องจัดงานทำบุญอุทิศกุศลแก่ผู้ตาย และจัดการเลี้ยงดู

แขกที่มาช่วยในงานศพ ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นภาระหน้าที่ของทุกคนในหมู่บ้านที่จะต้องช่วยเหลือเจ้าภาพในการให้การต้อนรับญาติมิตรจากหมู่บ้านอื่น หากได้ทราบข่าวว่ามีการตายเกิดขึ้นในหมู่บ้านก็จะพากันไปช่วยเหลือคนละไม้ละมือฝ่ายชายจะไปช่วยทำงานประเภทใช้กำลัง เช่น การทำปะรำสำหรับแขกที่มาได้พัก การไปแผ้วถางป่าช้า หรือการไปนำรถหรือปราสาทมาเตรียมการสำหรับนำศพไปสู่สุสาน ชาวบ้านชายเหล่านี้จะนำเอามิด ขวาน จอบไปด้วยไม่ต้องให้เจ้าภาพร้องขอก็จะช่วยกันทำให้สำเร็จเป็นอย่าง ๆ ไป โดยเจ้าภาพไม่ต้องว่าจ้าง ส่วนฝ่ายหญิงจะพากันมาช่วยงานในครัว เช่น ช่วยทำอาหารเลี้ยงแขกที่มาช่วยในงานศพ ช่วยตกแต่งดอกไม้ประดับโหงศพ ดอกไม้เครื่องสักการะต่าง ๆ นำข้าวปลาอาหารไปเลี้ยงแขก งานนี้นับเป็นงานหนักมาก เจ้าภาพทำคนเดียวไม่ไหว โดยมากชาวบ้านจะให้เจ้าภาพนั่งรับแขกมิให้ทำอาหารหรือยุ่งวุ่นวายกับงานอื่น ๆ ชาวบ้านฝ่ายหญิงจะรับภาระแทบทั้งหมดในการทำครัวและการจัดเครื่องไทยทานทำบุญ การช่วยเหลือซึ่งพาท้ายกันนี้เป็นเรื่องใหญ่มีคตินิยมที่ใช้ในหมู่บ้านว่า "หากเขาตายเราไม่ไปหาเขา เวลาเราตายจะไม่มีใครมาหาเรา" ความเชื่อนี้ทำให้ชาวบ้านทุกครัวเรือนตระหนักต่อหน้าที่ของตนที่จะช่วยเหลือเอื้ออาทรกันในสังคมของชาวไทลื้อถือเป็นค่านิยมที่ต้องปฏิบัติกันสืบมา

นอกจากจะมีการช่วยเหลือกันในด้านแรงงานแล้ว ในปัจจุบันซึ่งเป็นสมัยของทุนนิยม ที่เงินเข้าไปมีบทบาทในทุกชุมชน ณ หมู่บ้านหัวน้ำก็เช่นกัน อิทธิพลของค่านิยมบริโภคนิยมได้แผ่ขยายเข้ามาทำให้การจัดพิธีงานศพมีค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น การให้การช่วยเหลือกันในรูปของ ข้าวสาร พริก กระเทียม ผัก ผลไม้ ฯลฯ เช่นในอดีต จึงไม่เพียงพอต่อการจัดงานศพอีกต่อไป จึงเกิดการช่วยเหลือกันภายในหมู่บ้านในรูปของการรวมกลุ่มฌาปนกิจเพื่อช่วยเหลือกันเมื่อมีการตายในหมู่บ้าน โดยเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2512 จากคำบอกเล่าของนายป่วน ฑีฆาวงค์ ผู้ใหญ่บ้านว่า เริ่มเก็บกันครั้งแรก ศพละ 3 บาท แล้วต้องมีการปรับปรุงค่าช่วยเหลือกันจนกระทั่งปัจจุบัน ปี 2541 เป็นช่วยเหลือกันศพละ 40 บาท ช่วยข้าวสารครัวเรือนละ 1 ทะนาน ฟืน 1 ดุ้น พริก หอม กระเทียม ฯลฯ แล้วแต่ใครจะให้ความช่วยเหลือไม่มีใครว่า ซึ่งกลุ่มฌาปนกิจบ้านหัวน้ำจะรับสมาชิกเข้าร่วมกลุ่มเฉพาะคนบ้านหัวน้ำเท่านั้น เพราะถือว่าเป็นการช่วยเหลือกันไม่ใช่การทำธุรกิจคนตาย การให้ความช่วยเหลือกันอีกด้านหนึ่งคือการผลัดเปลี่ยนกันเข้าเวรนอน

เป็นเพื่อนเจ้าภาพ จัดเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวไทลื้อที่เมื่อมีการตายเกิดขึ้นในหมู่บ้าน เพื่อนบ้านจะต้องถือเป็นหน้าที่เพื่อแสดงความเห็นอกเห็นใจโดยการอยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพ เพื่อแสดงการปลอบใจ และช่วยแก้เหงาในยามที่เจ้าภาพเกิดความสูญเสีย ตามประเพณีของชาวไทลื้อที่นิยม เก็บศพไว้ทำพิธีทางศาสนาก่อนที่จะทำการเผา ประมาณ 3 ถึง 5 คืน แล้วแต่ฐานะของผู้ตาย ในอดีตผู้คนในหมู่บ้านห้วยน้ำทุกครัวเรือน หลังคาเรือนละ 1 คน จะต้องเสียสละไปนอนเป็นเพื่อนเจ้าภาพ ซึ่งวิถีปฏิบัติดังกล่าวทำให้งานศพใดที่มีบ้านเรือนคับแคบจะเกิดความแออัด และกลายเป็นภาระของเจ้าภาพไป ผู้คนภายในหมู่บ้านจึงมีการตกลงร่วมกันในการไปนอนเป็นเพื่อนเจ้าภาพ โดยได้ตกลงผลัดเปลี่ยนกันไปนอนเป็นเพื่อนเจ้าภาพคุ้มละ 1 คืน หมุนเวียนกันไป

การให้การช่วยเหลือกันในพิธีงานศพ ถือเป็นจิตสำนึกของการช่วยเหลือเกื้อกูลที่ได้รับการสั่งสมมานาน ตามคำบอกเล่าของพ่อหลวงดำ ชีฆาวงค์ ได้กล่าวว่า “ไม้กั้นคลุมบ้านหื้อจ่วยกันเก็บ” (ไม้กั้นคลุมหลังคาบ้านให้ช่วยกันเก็บ) ซึ่งมีความหมายว่า ไม้กั้นหมายถึงคนตาย เมื่อมีงานศพขึ้นในหมู่บ้านก็เปรียบเสมือนไม้กั้น คนเฒ่าคนแก่จึงให้ช่วยเหลือกันในการจัดการให้เรียบร้อย ไม่ใช่ให้เพียงญาติคนตายรับผิดชอบเพียงครอบครัวเดียว ให้ถือว่าเป็นภาระหน้าที่ของชุมชนทั้งหมู่บ้านที่จะต้องช่วยกันจัดการให้เรียบร้อย ตามควรกับสถานะของความสำคัญของผู้ตาย

งานบวช

หมู่บ้านห้วยน้ำเป็นหมู่บ้านที่มีความศรัทธาในพุทธศาสนา ให้ความสำคัญของอานิสงส์ในการได้เป็นเจ้าภาพในการบวช ตามความเชื่อของชาวบ้านห้วยน้ำเห็นว่าเป็นการยากเป็นอย่างยิ่งที่จะมีลูกหลานในหมู่บ้านที่ทำการบรรพชาเป็นสามเณรแล้วจะครองตนอยู่ในเพศบรรพชิตต่อจนทำพิธีบวชเป็นพระภิกษุ จึงถือว่าเป็นอานิสงส์ของผู้คนในหมู่บ้านที่จะได้รับความมีหน้ามีตาในความดีงามของผู้ที่บวช ซึ่งถือได้ว่าเป็นหน้าตาของหมู่บ้านด้วย นอกจากนั้นความเชื่อตามหลักคำสอนในศาสนายังได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการได้เป็นเจ้าภาพการบวช เมื่อล่วงลับดับขันธ์ (ตาย) ไปแล้ว เมื่อดวงวิญญาณจะไปตกสู่ที่ต่ำ จะได้แผ่นผ้าจีวรของพระสงฆ์ที่ตนบวช

ให้ มาซึ่งรับไว้ไม่ให้ดวงวิญญาณตกลงสู่ที่อันตกต่ำเหล่านั้น (พ่อเจริญ โวทาน, ผู้อาวโสณอนวัด วัดป่าเหมือด, สัมภาษณ์ มิถุนายน 2541)

และด้วยความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้นเมื่อครอบครัวหนึ่งครอบครัวใดในหมู่บ้านมีลูกหลานจะทำการบวช ก็เปรียบเหมือนกับเป็นลูกหลานของคนทั้งหมู่บ้านที่ได้บวช ทุกครัวเรือนจึงร่วมแสดงความยินดีและเตรียมตัวสำหรับการเป็นเจ้าภาพร่วมกับญาติของผู้ที่จะบวชด้วยความชื่นชมและรอคอยวันเวลาอย่างจริงใจ

การมีส่วนร่วมของทุกครัวเรือนที่จะมาร่วมเป็นเจ้าภาพ คือ ทุกครัวเรือนจะแสดงเจตนาในการเป็นเจ้าศรัทธาถวายอดไทยทาน ในหมู่บ้านหัวน้ำเรียกต้นไทยทานว่า "ป่าป้าวส้ม" (มะพร้าวส้ม) ในกรณีนี้ญาติของผู้ที่จะบวชจะเตรียมลูกมะพร้าวที่ตกแต่งให้ตั้งได้ พร้อมทั้งเหลาไม้ไผ่เป็นเส้นที่มีความแข็งแรงพอที่จะปักไปบนลูกมะพร้าวได้เรียกว่า "เหลาฟุย" (ภาษาไทลื้อ) เพื่อไว้สำหรับแขวนสิ่งของสำหรับประกอบเครื่องไทยทาน เช่น พริกแห้ง หอม กระเทียม สมุด ปากกา ดินสอ ผงซักฟอก ขนมน ฯลฯ เท่าที่มีจิตศรัทธาจะทำบุญ เพื่อนบ้านที่จะร่วมเป็นเจ้าภาพก็จะมาแสดงความจำนงเพื่อรับเอาป่าป้าวส้มและไม้ฟุย เพื่อไปแต่งเครื่องไทยทานเองที่บ้านก่อนวันที่จะทำพิธีบวช 1 วัน ซึ่งชาวบ้านหัวน้ำเรียกวันเตรียมการนี้ว่า "วันหำงดา" ดังนั้น ต้นป่าป้าวส้มจึงเป็นการแสดงออกถึงการร่วมเป็นเจ้าภาพในการบวชครั้งนี้

การแสดงออกของความเป็นพี่เป็นน้อง หรือความเป็นคนบ้านเดียวกันของคนบ้านหัวน้ำในการเป็นเจ้าภาพงานบวช เห็นได้จากการช่วยเหลือกันในการทำงานแทบทุกประเภท ทุกด้านของการเตรียมงาน ตลอดจนถึงวันกระทำพิธีบวช ซึ่งรวมเวลาทำงานทั้งหมดประมาณ 3 วัน คือวันแรกจะเป็นวันหำงดา (วันเตรียมงาน) วันที่ 2 วันทำพิธีบวช และวันที่ 3 เป็นวันจัดเก็บวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธี (ชาวบ้านเรียกว่า วันล้างผาม) เพื่อนบ้านในหมู่บ้านไม่ว่าชายหรือหญิงรวมทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ต่างก็เลือกทำงานตามที่ตัวเองถนัด โดยที่เจ้าภาพไม่ต้องมีการร้องขอ เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งชายและหญิง จะช่วยในการจัดการเตรียมเครื่องใช้ที่จะต้องนำเป็นเครื่องถวายทานในการประกอบพิธีทางศาสนาซึ่งจะต้องจัดเตรียมกันในวันหำงดา พวกผู้ชายในวัยฉกรรจ์จะช่วยเหลือในการจัดเตรียมสถานที่ในการประกอบพิธี รวมทั้งสถานที่ที่ใช้ในการจัดเตรียมอาหารและที่รับแขกในวันงาน นอกจากนั้นก่อนหน้านี้พวกผู้ชายที่ถนัดในการทำเหล้าจากข้าว ก็จะแสดงตน

เป็นผู้ช่วยเหลือในการต้มกลั่นเหล้าเพื่อใช้ในงานพิธีโดยการต้มกลั่นเอง เพื่อใช้ในการเลี้ยงฉลองในวันงานอันถือเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวไทลื้อมานาน ซึ่งในกรณีนี้นายป่วน ที่ฆาวงค์ ผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวน้ำ บอกว่า "การต้มเหล้าในงานประเพณี พวกเราจะบอกกล่าวและขออนุญาตจากกำนันและองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีเพราะพวกเราล้วนเห็นใจและเข้าใจกัน งานแบบนี้ไม่ใช่งานรื่นเริงแต่เป็นงานประเพณีของส่วนรวม" ดังนั้นจึงเป็นการให้ความช่วยเหลือกันของผู้คนทั้งตำบลในเรื่องของงานหน้าหมู่บ้าน เช่นเดียวกันกับอาหารประเภทเนื้อสัตว์ใหญ่ เช่น หมูหรือวัวที่นำมาประกอบอาหารในงาน เจ้าภาพก็จะทำการขออนุญาตเพื่อฆ่าเองแล้วขอยกเว้นการเสียภาษี พวกผู้หญิงที่มาช่วยงานก็จะแบ่งหน้าที่ตามที่ตัวเองถนัด เช่น ช่วยในการจัดเตรียมอาหาร ในหมู่บ้านหัวน้ำถ้ามีงานในลักษณะอย่างนี้เจ้าภาพจะต้องจัดเลี้ยงอาหารให้แก่ผู้ที่มีส่วนร่วมในงานตลอดเวลา (ตลอดวัน) จะมีอาหารบริการตลอด ซึ่งแม่ลอน ที่ฆาวงค์ ได้บอกว่า บางที่แขกที่มาร่วมงานอาจจะมาจากที่ไกลอาจจะยังไม่ได้รับประทานอะไรมา ดังนั้นฝ่ายประกอบอาหารจึงต้องจัดอาหารให้กับแขกตลอดวันตลอดเวลาทั้ง 3 วัน ส่วนคนที่ถนัดในเรื่องของการประดิษฐ์ประดอยก็จะรวมกันไปจัดเตรียมการทำบายศรี การตกแต่งเครื่องไทยทานให้สวยงาม

จะเห็นได้ว่าชาวบ้านทุกคนต่างก็มาร่วมช่วยเหลือในด้านแรงงานแก่เจ้าภาพด้วยความเต็มใจและสมัครใจปราศจากการร้องขอ ซึ่งทุกคนที่มาร่วมงานต่างก็ถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะต้องมาให้การช่วยเหลือ จากการสอบถามนางนุชนาฏ ช่างเหล็ก ถึงเหตุผลการที่ต้องมาช่วยงานว่า "ถึงตาเขามีกงานเขาต้องมาช่วย เพื่อถึงตาเขามีกงาน เขาก็อจะมาช่วยเขาเหมือนกัน"

การตานธรรมมหาเวสสันดร

การตานธรรมมหาเวสสันดรของวัดป่าเหมือด เป็นการรวมเอาผู้คนจากสามหมู่บ้านที่เป็นศรัทธาวัดเดียวกันมาร่วมกันในการตานธรรม ตามความเชื่อของชุมชนไทลื้อที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีตว่า "การได้ฟังเทศน์มหาเวสสันดรจบภายใน 1 วัน จะทำให้ได้พบหน้าพระศรีอริยเมตตรัยในชาติหน้า" จึงทำให้ชุมชนไทลื้อถือเป็นประเพณีปฏิบัติมาแต่อดีตว่า เมื่อถึงวันเดือนเกียงเบ็งของทุกปี (วันเพ็ญเดือนสิบสอง) ชาวบ้านจะต้องมีการจัดพิธีฟังเทศน์มหา

เวสสันดร และถือโอกาสเป็นการทำบุญครั้งใหญ่เพื่อให้ได้ปัจจัยไทยทานในครั้งนี้ ในการส่งเสริม บารมีของผู้ที่กระทำบุญและยังได้ปัจจัยไทยทานที่เป็นวัตถุ ก่อประโยชน์ในการสร้างถาวรวัตถุ ทางศาสนา และเป็นการส่งเสริมสนับสนุนปัจจัยสี่แก่พระภิกษุสามเณรในวัดด้วย

การที่วัดป่าเหมือดมีศรัทธาถึงสามหมู่บ้าน จึงจำเป็นที่จะต้องมีการกระจาย ความรับผิดชอบในการจัดการในเรื่องของปัจจัยไทยทานไปให้ครบทุกครัวเรือนของศรัทธาวัดทั้ง สามหมู่บ้าน ทางศรัทธาวัดจึงได้มีการแบ่งกลุ่มศรัทธาวัดทั้งหมดออกเป็นหัวหมวดธรรม ตาม จำนวนกัณฑ์ของธรรมที่ใช้เทศน์ในพิธีนี้ จากคำบอกเล่าของพ่อเจริญ ไวทาน ผู้อาวุโสของวัด เล่าว่า "การแบ่งชาวบ้านออกเป็นกลุ่ม หัวหมวดธรรม ถือเป็นประเพณีปฏิบัติกันมาตั้งแต่ใน อดีต พ่อรู้ว่าอยู่หมวดนี้กลุ่มนี้มาตั้งแต่เล็ก ๆ แล้ว รู้แต่ว่าทางวัดเขามีการบันทึกไว้ ว่าใครอยู่ หมวดใดและหัวหมวดธรรมเองก็จะมีการจัดบันทึกรายชื่อของสมาชิกไว้ด้วยเช่นกัน" ตามคติ โบราณของศรัทธาวัดป่าเหมือด ในการदानธรรมมหาเวสสันดรจะต้องทำพิธีदानธรรมทั้งกับ (ถวายธรรมทั้งตลับธรรมใหญ่) จำนวน 18 กัณฑ์

เมื่อมีธรรมที่ต้องถวายทานในครั้งนี้ 18 กัณฑ์ ศรัทธาทั้งสามหมู่บ้าน จึงได้ แบ่งออกเป็น 18 หมวดธรรม โดยแต่ละหมวดธรรมจะประกอบด้วย สมาชิกประมาณ 10 ครัวเรือนขึ้นไป มีการหมุนเวียนการเป็นเจ้าของกัณฑ์เทศน์หมุนเวียนกันไปทุกปี ดังนั้นถ้าหมวด ธรรมใดได้รับผิดชอบเทศน์กัณฑ์ไหนก็ต้องเตรียมเครื่องไทยทานไปให้ครบตามจำนวนคาถา ที่ ธรรมแต่ละกัณฑ์กำหนดไว้นั้นด้วย ในแต่ละหมวดธรรมจะมีการตั้งหัวหน้าหมวดธรรม เพื่อไปเป็น ตัวแทนในการทำพิธีห้างเครื่องदानธรรม ในวันขึ้น 14 ค่ำ ที่วัดร่วมกับคณะหัวหมวดธรรมด้วยกัน นอกจากนั้นแล้ว หัวหน้าหมวดธรรมยังทำหน้าที่รวบรวมปัจจัยไทยทาน (เป็นไปตามมติของคณะ ศรัทธาที่ทำการตกลงร่วมกันในพรรษา ซึ่งจะมีการร่วมทำบุญเท่ากันทุกครัวเรือน สำหรับปีนี้ทาง คณะศรัทธามีความเห็นร่วมกันที่จะนำเงินที่ได้จากการทำบุญไปใช้เป็นปัจจัยในการบูรณะวิหารที่ ยังไม่แล้วเสร็จ) และที่บ้านของหัวหมวดธรรมก่อนที่จะมีการदानธรรมจะต้องเป็นศูนย์กลางของ การรวบรวมเครื่องไทยทาน และเป็นที่ทำต้นกัณฑ์เทศน์ (ต้นประกอบเครื่องไทยทาน ทำมาจาก ฟางข้าวผูกมัดเป็นต้น สำหรับแขวน พริก หอม กระเทียม เกลือ สนุ ยาสิฟัน ผงซักฟอก สมุด ดินสอ ฯลฯ ตามแต่ศรัทธา ของกลุ่ม)

การเตรียมเครื่องไทยทานในพิธีตานธรรมจึงเป็นการกระจายความรับผิดชอบให้ทุกครัวเรือนได้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมร่วมกัน เป็นการรวมกลุ่มเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในระดับกลุ่มหมวดธรรมเดียวกัน การเตรียมสิ่งของในระดับนี้จะเป็นการเตรียมเทียนขี้ผึ้ง ข้าวตอก ดอกไม้ จ้อ (ธงกระดาดเล็ก ๆ) และผะตืด (เส้นฝ้ายชุบน้ำมันมะพร้าว) ของทุกอย่างจะต้องเท่ากับจำนวนคาถาที่กัณฑ์ของตนเองรับผิดชอบอยู่ ส่วนในระดับที่สูงขึ้นในระดับของหัวหมวดธรรม พระสงฆ์ และกรรมการวัดยังได้มาร่วมปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ใน "วันหังดา" คือวันเตรียมการและวันเตรียมสิ่งของในการประกอบพิธี โดยที่ทางวัดจะมีการจัดเตรียมสถานที่ที่จะมีการนำเอา ต้นกล้วย ต้นอ้อย โคมไฟ ตุง (ธงไทลื้อที่ทอจากฝ้ายด้วยฝีมือของศรัทธาวัดสตรี) ประดับประดับบริเวณวัดให้ดูประดุจดังเป็นป่าหิมพานต์ตามคติความเชื่อของชุมชน และเตรียมเครื่องประกอบพิธีในการตานธรรม ที่เรียกกันว่า "เครื่องหังดาน" ซึ่งมีการอิงความเชื่อทางศาสนาที่จะต้องเตรียมทุกอย่างชนิดละ 1,000 ชิ้น ตามคาถาในธรรมที่มีอยู่ 1,000 คาถา

การสืบทอดแม่น้ำ

พิธีกรรมการสืบทอดแม่น้ำของชาวศิลาแลง ได้กำหนดขึ้นโดยผู้เฒ่าผู้แก่และผู้เฒ่าชาวบ้านกว่า 300 คน จากทั้งตำบลตลอดจนนักการเมือง ข้าราชการอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จากหมู่บ้านใกล้เคียงและองค์กรพัฒนาเอกชนต่างก็มาร่วมงานด้วยความพร้อมเพรียงเมื่อถึงกำหนดพิธี ปู่อาจารย์ผู้นำพิธีเริ่มต้นด้วยการไหว้ท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่อันเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักรักษาโลกมนุษย์ ตามความเชื่อของคนภาคเหนือที่ "ฮ้านด้าวตังสี่" ซึ่งเป็นร้านที่ทำบนเสาต้นเดียว มีสี่แขนเพื่อวางสะตวงเล็ก ๆ ที่ใส่เครื่องพลีกรรม 4 ทิศ ตามแขนของฮ้านด้าวตังสี่ประกอบไปด้วยข้าวเหนียว น้ำ เมี่ยง บุหรี่ น้ำอ้อย มะพร้าว ธูปเทียน ธง และอาหารการกินต่าง ๆ จากนั้นปู่อาจารย์ก็จะกล่าวเชิญเทวดาที่ปกปักรักษาแม่น้ำ เจ้าป่าเจ้าเขาที่สิงสถิตย์อยู่ตามป่าเขาลำเนาไพรและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชุมชนเคารพนับถือ ให้มาช่วยดูแลรักษาแม่น้ำและป่าต้นน้ำตลอดจนดูแลชุมชนและสัตว์เลี้ยงในชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์ และประสบแต่ความสุขความเจริญ จากนั้นพระสงฆ์ 9 รูป ก็ทำการเจริญพระพุทธมนต์ ผูกโยงสายสิญจน์สีขาว มัด

รอบต้นไม้ อันเป็นสัญลักษณ์แห่งการสืบทอดอายุของ ดิน น้ำ ป่า ให้ยืนยาวคู่กับคน ท่านพระครูพิทักษ์นันทคุณ เล่าว่า “ก่านสืบจะตำน้ำ สืบจะตำไม้ ก่อเหมือนสืบจะตำคนไปด้วย คือเขาสืบต่างด้านจิตใจ หื้อจ่วยกันอนุรักษ์ป่า เมตตำต่อน้ำ เพราะชีวิตเขาต้องพึ่งน้ำ พึ่งป่า ถ้าป่าอยู่เขาก่ออยู่ ป่อใจสืบไปบ่ตาย บ่ตาย” และคุณสำรวจ ผดผล ผู้จัดการกลุ่มฮักเมืองน่าน กล่าวว่า “พิธีนี้เป็นกุศโลบายสันติวิธี ประสานระหว่างผู้ทำลายและผู้รักษาป่าทำให้ผู้ทำลายไม่กล้าละเมิดกฎของชาวบ้าน” เมื่อเสร็จพิธีทั้งพระสงฆ์และฆราวาสต่างลงแรงร่วมใจปลูกต้นไม้และปล่อยปลาลงสู่แม่น้ำเป็นการต่อชีวิตให้ป่าและน้ำอีกครั้ง

การบวชป่า

กิจกรรมการบวชป่า เป็นความพยายามของชุมชนอีกประการหนึ่ง ในการที่จะประสานเชื่อมโยงความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น มาประยุกต์กับแนวทางกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าที่มีได้จำกัดอยู่เพียงรูปแบบหรือพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่กิจกรรมการบวชป่ายังรวมถึงการฟื้นฟูวัฒนธรรม ความเชื่อ ที่มีความหลากหลายในชุมชน

คณะกรรมการสภาองค์การบริหารส่วนตำบลศิลาแลง พระสงฆ์ เจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ ในตำบลศิลาแลงร่วมกับกลุ่มฮักเมืองน่าน ได้ร่วมปรึกษาเพื่อเตรียมการไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ในการบวชป่า ขั้นตอนการดำเนินการ ตลอดจนศาสนพิธีต่าง ๆ โดยมีท่านพระครูพิทักษ์นันทคุณ ประธานกรรมการกลุ่มฮักเมืองน่าน เป็นที่ปรึกษา ซึ่งถือได้ว่าท่านเป็นพระสงฆ์รูปแรก ที่ได้นำแนวคิดการบวชป่า มาบวชป่าที่บ้านกิม่วง ตำบลดู่พงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นบ้านเกิดของท่านเอง และได้ขยายไปหมู่บ้านอื่น ๆ อีกหลายหมู่บ้าน ถือได้ว่าท่านเป็นอุปัชฌาย์บวชป่าของจังหวัดน่าน และท่านได้กล่าวถึงการบวชป่าว่า “ชาวบ้านมีความเคารพนับถือพระโดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ชาวบ้านมีความเชื่อและยำเกรง ดังนั้นเราจึงได้เห็นว่ามีถือว่าเป็นประธานป่าและทำพิธีบวช สำหรับชาวบ้านทั่วไปแล้วยังมีการนับถือผีอยู่ มีการนำศาล

พระภูมิหรืออารักษ์ตั้งไว้คู่กันด้วย พุทธบวณมี ฤๅศโลบาย "พระดี ผิดุ จะช่วยกันรักษาป่า"

ในการเตรียมการบวชป่าของชาวศิลาแลง คณะกรรมการได้ร่วมกันออกสำรวจต้นไม้ สถานที่บริเวณป่า สิ่งสำคัญคือหาต้นไม้ใหญ่ ที่เป็นพญาไม้ เพื่อเป็นประธานป่าในการบวช เมื่อการเตรียมสถานที่เป็นไปด้วยความเรียบร้อย จากนั้นก็เป็นการจัดหาบริวารในการประกอบพิธีบวช อันได้แก่เครื่องสังเวยเจ้าป่าเจ้าเขา มีข้าวเหนียวสุก 1 ปั้น กล้วยสุก 1 ลูก หมาก 1 คำ เตรียมบริวารบวช คือผ้าเหลือง ด้ายสายสิญจน์ บาตรน้ำมนต์พร้อมส้มป่อย ทำฐานพระพุทธรูปได้ต้นไม้ที่เป็นประธานป่า จากนั้นก็ทำศาลเพียงตาสำหรับรุกขเทวดา เจ้าป่าเจ้าเขาที่จะอัญเชิญสถิตย์ผ้าป่า เมื่อถึงกำหนดวันบวชป่าชาวบ้านชุมชนศิลาแลงได้ร่วมกันเป็นเจ้าภาพในพิธีบวชป่ารวมทั้งมีหน่วยงานของรัฐ อาทิเช่น อธิบดีกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ผู้ว่าราชการจังหวัด หัวหน้าส่วนราชการจังหวัดและอำเภอ เครือข่ายองค์กรป่าชุมชนจากหลายจังหวัดในภาคเหนือ และในจังหวัดน่าน ตลอดจนนักเรียนและชาวบ้านใกล้เคียงได้เข้าร่วมในพิธีเป็นจำนวนมาก เมื่อถึงกำหนดเวลาปุ่อจารย์โยงสายสิญจน์ไปตามต้นไม้ ทำพิธี "ตานก้วยด้าวตั้งสี่" คือ รุกขเทวดา พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์บวชป่า ประธานในพิธีนำกล่าวถวายพระพรแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และประกาศสัจจะต่อพระบรมฉายาลักษณ์ เพื่อร่วมกันปกป้องรักษาสิ่งแวดล้อม ร้องเพลงสดุดีมหาราชา เพลงสรรเสริญพระบารมี เสร็จแล้วผู้มาร่วมในพิธีผูกผ้าให้กับต้นไม้ ปลุกต้นไม้ เป็นเสร็จพิธี

ส่วนที่ 3 องค์ประกอบของความเป็นประชาสังคมในการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชน

การปฏิบัติการทางสังคมที่แสดงออกในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ของหมู่บ้านหัวน้ำ ที่เป็นการพยายามของชุมชน ในการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน เพื่อร่วมกันปรับปรุง เปลี่ยนแปลงชุมชนและกลุ่มของตน ไปในทิศทางที่ต้องการ ตามกรอบของงานวิจัยการปฏิบัติการทางสังคมที่มีความเป็นประชาสังคมในการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนหัวน้ำได้แสดงออกร่วมกันดังนี้

3.1 ความเป็นกลุ่ม / องค์กรที่หลากหลาย ของการปฏิบัติการทางสังคม

จากปรากฏการณ์ของการปฏิบัติการทางสังคมของหมู่บ้านห้วยน้ำ ที่ผู้วิจัยเสนอไว้ในส่วนที่ 2 เป็นการอธิบายได้ว่า การปฏิบัติการทางสังคมของหมู่บ้าน มีลักษณะของการปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ในลักษณะของการรวมกลุ่ม เพื่อแก้ปัญหา และการจัดการร่วมกันแบบกลุ่ม เริ่มตั้งแต่กลุ่มเครือญาติ หมู่บ้าน จนก่อให้เกิดเป็นการปฏิบัติกิจกรรมร่วมกันในระดับตำบล จังหวัดในที่สุด

ก. รูปแบบของการรวมตัวเป็นกลุ่ม / องค์กร

กลุ่มในหมู่บ้านห้วยน้ำนอกจากจะเป็นกลุ่มเครือญาติทางสายเลือดและความ เป็นกลุ่มทางชาติพันธุ์แล้ว วิธีของการทำมาหากิน ยังเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการรวมตัวของผู้คน ในลักษณะกลุ่มเพื่อมาทำกิจกรรมในการทำมาหากินร่วมกัน ในลักษณะที่เป็นการรวมกลุ่มคนที่ มีอาชีพเดียวกัน มาทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อเป้าหมายที่เป็นผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น กลุ่ม เกษตรกรจะมีการรวมกลุ่ม เพื่อจัดการในการแบ่งปันน้ำเพื่อใช้ในการเพาะปลูกในรูปของการ จัดการเหมืองฝาย สมาชิกที่เป็นกลุ่มเหมืองฝาย คือเจ้าของนาในพื้นที่รับน้ำจากฝายเดียวกัน เรียก ว่า "เจ้านา" ขอบเขตของกลุ่ม จึงเป็นขอบเขตของพื้นที่ที่รับน้ำจากเหมืองฝายทั้งหมด ในชุมชน หมู่บ้านห้วยน้ำ กลุ่มเหมืองฝายประกอบไปด้วยเจ้านาในตำบลศิลาแลง 7 หมู่บ้าน และเจ้านาใน ตำบลวรรณคร อีก 2 หมู่บ้าน กลุ่มเหมืองฝายเป็นการรวมตัวของผู้ที่ประกอบอาชีพทำนา ที่มีจุด มุ่งหมายเพื่อการจัดสรรน้ำให้เกิดความเท่าเทียมกันในการใช้น้ำของสมาชิก เพื่อแก้ปัญหาความ ขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้หากปราศจากการจัดการร่วมกัน เช่นเดียวกับการปฏิบัติการทางสังคม ในเรื่องของการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านที่ทุกคนในหมู่บ้าน เมื่อมีความเข้าใจถึงผลกระทบ ของการปฏิบัติตนตามวิถีที่ผ่านมา เกิดการเรียนรู้ร่วมกันถึงสภาพปัญหาที่เกิดจากตัวชุมชน เข้าใจถึงวิธีดำเนินการแก้ไขร่วมกัน ทุกคนในชุมชนจึงร่วมมือกันเพื่อไปถึงเป้าหมายในการคืน ความอุดมสมบูรณ์ของป่าเขา อันนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของลำน้ำญวนร่วมกัน ขอบเขตพื้นที่ ของสมาชิกที่มารวมตัวอยู่หมายถึงผู้คนที่อาศัยน้ำจากลำน้ำญวนในการทำเกษตร ก็คือผู้คน ในตำบลศิลาแลงทั้งหมดนั่นเอง นอกจากนี้แล้วด้วยความเจริญทางการสื่อสารทำให้เกิดการเพิ่ม ปริมาณของสมาชิก ในการจัดการป่าเพิ่มขึ้นในรูปของการเป็นเพื่อนร่วมอุดมการณ์ ในลักษณะ

ของการให้การช่วยเหลือเกื้อกูล ในด้านความคิดและทรัพยากรที่เป็นตัวเงินและตัวบุคคล คือ นักวิชาการต่าง ๆ องค์การเอกชนท้องถิ่น เช่นกลุ่มฮักเมืองน่านที่เข้ามาให้ข่าวสารข้อมูล และ กระตุ้นกลุ่มองค์กรป่าชุมชนศิลาแลง ให้เคลื่อนไหวเพื่อแสดงถึงความพยายามในการต่อรองกับ หน่วยงานของรัฐในเรื่องของสิทธิชุมชนในการเป็นเจ้าของและผู้จัดการดูแลป่าของตน เมื่อรัฐได้นำนโยบายการจัดการอุทยานแห่งชาติเข้ามาประกาศใช้โดยมีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ เมื่อ ปี 2536 ทับเขตพื้นที่ป่าชุมชนที่ชาวศิลาแลงรักษาร่วมกันมาตั้งแต่ ปี 2510 ขอบเขตของ สมาชิกป่าชุมชนจึงมีขอบเขตที่กว้างขึ้น กลายเป็นกลุ่มที่มีปัญหาเดียวกันแต่อยู่ต่างพื้นที่ทาง ภูมิศาสตร์กัน ได้เข้ามาร่วมปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนเรียนรู้และให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อ แสดงศักยภาพของการรวมพลังของผู้คนที่มีความต้องการในการจัดการชุมชนด้วยตนเอง ให้ เจ้าหน้าที่ของรัฐยอมรับในความสามารถของชุมชน ที่สามารถดึงเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน มาใช้ในการจัดการชุมชนร่วมกัน

ข. ปัญหา / เหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการรวมตัว

ความจำเป็นแห่งการดำรงชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป ภายใต้ระบบการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองและสิ่งแวดล้อม ได้นำพาปัญหาต่าง ๆ มาสู่ชุมชน หัว น้ำอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก ไม่ว่าจะเป็นค่าใช้จ่ายทรัพยากรเพื่อการผลิตและบริโภคที่เพิ่มขึ้น ตลอดจน ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติอันเคยมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในอดีต ได้เป็นต้นเหตุให้ ผู้คนภายในชุมชนเกิดการปรับตัวในลักษณะที่เป็นการรวมกลุ่ม เพื่อแก้ปัญหาอันหลากหลายที่ เข้ามาสู่ชุมชน ปัญหาที่หลากหลายได้กลายเป็นตัวกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เพื่อใช้เป็นวิธีการในการแก้ปัญหาในรูปของการรวมกลุ่มที่มีพื้นฐานมาจาก การช่วยเหลือเกื้อกูล ในกลุ่มเครือญาติมาเป็นการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อม ที่แสดงออกให้เห็นในรูปของการปฏิบัติการในเรื่องของการจัดตั้ง กองทุน ต่าง ๆ ขึ้นอย่างมาก มายในหมู่บ้าน เช่น การจัดตั้งศูนย์สาธิตการตลาด การรวมกลุ่มสตรีทอผ้า การร่วมทุนของ ครอบครัวในงานหัตถ์บริการล้วนเป็นการแสดงออกของชุมชน เพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจร่วมกัน เป็นการรวมเอาผู้คนที่มีความสามารถและความถนัดที่เกื้อหนุนกันมารวมกัน เพื่อแก้ปัญหา

กัน ขอบเขตของพื้นที่ของสมาชิกเริ่มจากพื้นฐานของความเป็นเครือญาติและความเป็นคนบ้านเดียวกัน ประกอบอาชีพเดียวกัน เมื่อมีความเข้าใจในสภาพปัญหาที่คล้ายคลึงกัน จึงหันหน้าเข้ามาช่วยเหลือกันและกันโดยการอาศัยทุนที่เป็นตัวเงินที่พวกเขาได้ร่วมกันลงทุนร่วมกัน เช่น กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านหัวน้ำที่เริ่มมีมาในสมัยของ พ่อกำนันธวัช ยั่งยืน ในปี พ.ศ. 2523 ได้มีการพัฒนาปรับปรุงวิธีการดำเนินการจนมีความยั่งยืนของกลุ่ม สามารถให้การช่วยเหลือแก่ผู้คนในหมู่บ้านสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันที่มีสมาชิกร่วมทุนอยู่ 175 คน มีเงินทุนหมุนเวียนอยู่ 418,800 บาท. นอกจากนั้นแล้วผู้คนในหมู่บ้าน ยังให้ประสบการณ์จากการเรียนรู้สามารถประยุกต์เอาเงินที่ทางหน่วยงานของรัฐนำเข้ามาพัฒนาหมู่บ้านในด้านต่าง ๆ ให้กลายเป็นกองทุน เพื่อช่วยแก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ มากมาย หลากหลาย เช่น นำเงินจากหน่วยงานสาธารณสุขที่เข้ามาในงานอาสาสมัครสาธารณสุข มาตั้งเป็นกองทุนยา กองทุนสุขภาพอาหาร กองทุนโภชนาการ เงินจากโครงการหมู่บ้าน อ.พ.ป. มาเป็นกองทุน อ.พ.ป. เงินจากกรมพัฒนาชุมชนมาเป็นกองทุนศูนย์เด็กเล็ก ฯลฯ โดยที่จุดมุ่งหมายของกองทุนทุกอย่าง ล้วนมีการสมัครสมาชิกมาร่วมลงทุนด้วยเพื่อเป็นการเพิ่มจำนวนเงินที่มีอยู่ให้มากขึ้นและกระบวนการจัดการกองทุนเหล่านั้น ก็เพื่อให้เกิดดอกผลเพิ่มพูนขึ้นเพื่อผลประโยชน์ของสมาชิกภายในกลุ่มและชุมชนร่วมกัน นับได้ว่าหมู่บ้านหัวน้ำได้นำเอาการเรียนรู้จากระบบเศรษฐกิจที่เข้ามากระทบชุมชน และระบบการจัดการเงินที่เข้ามายังชุมชนมาใช้แก้ปัญหาด้วยกระบวนการรวมกลุ่มเพื่อจัดการร่วมกันอย่างที่เขาต้องการใช้สิทธิของการมีส่วนร่วมในการจัดการร่วมกันในรูปของกลุ่ม / องค์กร ตามเป้าหมายที่พวกเขาต้องการ

นอกจากการรวมกลุ่มในลักษณะของการ รวมพลังเพื่อต่อสู้กับปัญหาทางเศรษฐกิจแล้ว ปัญหาของการขาดแคลนน้ำเพื่อใช้ในการเพาะปลูกของพี่น้องทำนา ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวนาในหมู่บ้านต่าง ๆ ที่ใช้น้ำจากเหมืองฝายแก่งของลำน้ำกุน ได้หันหน้าเข้าหากันร่วมมือกันอย่างจริงจังเพื่อแก้ปัญหาของการขาดแคลนน้ำที่มีวิธีการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ โดยการรวมพลังของผู้คนในชุมชนเพื่อต่อสู้กับวิกฤติธรรมชาติที่เกิดจากน้ำมือของผู้คนที่อาศัยไปด้วยวิธีการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน ในรูปขององค์กรรักษาป่าชุมชนเพื่อการปฏิบัติการทางสังคม ร่วมกันในการกระทำเพื่อความยั่งยืนของทรัพยากรจากป่า นอกจากนั้นผลของกระบวนการ

พัฒนาประเทศตามระบบเศรษฐกิจ ทุนนิยม ได้เกิดกรณีของการกระทำทางสังคมที่อาจเรียกได้ว่าเป็นการกระทำที่รัฐได้ดำเนินการแย่งชิงทรัพยากรไปจากชุมชน โดยการประกาศขยายพื้นที่ป่าอุทยานแห่งชาติขึ้นในพื้นที่ป่าจำนวนมาก รวมทั้งการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติของป่าดอยภูคาขึ้นทับเขตพื้นที่ป่าชุมชนของชาวบ้านหัวน้ำและพี่น้องชาวศิลาแลงที่อาศัยทำกินมาช้านาน นโยบายของรัฐในกรณีนี้จึงเป็นปัจจัยผลักดันที่ทำให้การรวมตัวเพื่อการปฏิบัติการทางสังคมขององค์กรป่าชุมชนศิลาแลงมีพลวัตที่เปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา และด้วยอิทธิพลของการติดต่อสื่อสาร จึงเกิดการขยายความช่วยเหลือเกื้อกูล และเกิดเวทีแห่งการเรียนรู้ร่วมกันอยู่ตลอดเวลากับองค์กรป่าชุมชนในที่อื่น ๆ จึงเกิดกระบวนการของการสร้างกลุ่ม/องค์กรในการจัดการป่าชุมชนร่วมกันขึ้นอย่างหลากหลายและต่อเนื่อง มีการพัฒนารูปแบบของการจัดการอยู่ตลอดเวลาเป็นการปฏิบัติการทางสังคมเพื่อความอยู่รอด และเป็นการประกาศศักดิ์ศรีของความเป็นเจ้าของในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างแท้จริง

ค. ลักษณะของกิจกรรมและจุดมุ่งหมายของกลุ่ม

กลุ่ม/องค์กรในหมู่บ้านหัวน้ำ มีทั้งกลุ่มทางวัฒนธรรมและกลุ่มเพื่อการแก้ปัญหาต่าง ๆ กิจกรรมและจุดมุ่งหมายของกลุ่มจึงมีความแตกต่างกันไป

กลุ่มทางวัฒนธรรม จะเป็นการดำเนินกิจกรรมที่ไม่มีการสั่งการ ไม่มีผู้จัดการคนเดียว การดำเนินกิจกรรมกลุ่มเป็นไปในลักษณะของการกระทำตามบทบาทหน้าที่ ที่เป็นบทบาทของบุคคลซึ่งได้รับการขัดเกลามาจากวัฒนธรรมของชุมชน อาจเรียกได้ว่าเป็นบทบาทตามธรรมชาติและบรรทัดฐานทางสังคม เช่น การกระทำของผู้คนในกลุ่มหมวดวัด หรือกลุ่มศรัทธาวัด การกระทำทางสังคมต่อกันของกลุ่มเครือญาติ เป็นต้น ซึ่งกระบวนการในการตัดสินใจเพื่อดำเนินการใด ๆ ของกลุ่มทางวัฒนธรรมจะเป็นไปในรูปแบบของการลงมติ แทนการตัดสินใจด้วยการนับคะแนนแบบการกระทำทางสังคมของกลุ่มที่เกิดขึ้นใหม่ เช่น การกำหนดวันเลี้ยงผีสบน้ำ การกำหนดวันเลี้ยงผีเขียงรุ่ง การกำหนดวันทอดผ้าป่า หรือแม้แต่การกำหนดวันฌาปนกิจศพคนตายในหมู่บ้าน กิจกรรมเหล่านี้จะเป็นการร่วมปรึกษาหารือในกลุ่มที่มารวมตัวกัน มีการกระทำที่เป็นการใช้ภูมิปัญญาเดิม มีการสรุปบทเรียนในการกระทำครั้งก่อน ๆ เพื่อมา

ปรับปรุงใช้กับการกระทำครั้งใหม่อยู่ตลอดเวลาเป็นคราว ๆ ไป เป็นกิจกรรมที่มีการแก้ปัญหาอยู่ในตัวในการตัดสินใจเพื่อการกระทำทางสังคมร่วมกัน ดังนั้นกิจกรรมแต่ละอย่างที่ดำเนินการจึงเป็นการกำหนดทิศทางและเป้าหมายร่วมกันในรูปแบบของการลงมติร่วมกัน ถือเป็นการจัดการเชิงอำนาจทางสังคมร่วมกัน ในการดำเนินการเพื่อการแก้ปัญหาในการอยู่ร่วมกันอย่างแท้จริง

จุดมุ่งหมายของกลุ่มทางวัฒนธรรม จะเป็นการปฏิบัติการทางสังคม เพื่อการดำรงรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมภายในเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยความเอื้ออาทร เป็นการกระทำที่อยู่บนพื้นฐานของการช่วยเหลือเกื้อกูล อันเป็นการขัดเกลาทางสังคมของความเป็นเครือญาติแสดงถึงความเป็นพวกเดียวกันที่จะต้องกระทำทางสังคมต่อกันด้วยความเอื้ออาทร

ในด้านการต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ ที่หลากหลาย ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและสิ่งแวดล้อมที่เข้าสู่ชุมชนด้วยกระบวนการของการติดต่อสื่อสาร และการพัฒนาของรัฐในด้านต่าง ๆ ผู้คนในชุมชนหัวน้ำ ได้รวมตัวกันในลักษณะของกลุ่มทางสังคมเพื่อปฏิบัติการทางสังคมในการแก้ปัญหาเหล่านั้น ในลักษณะของการรวมกลุ่มของผู้ที่ประสบปัญหาเดียวกันหรือมีปัญหาคลายคลึงกัน ได้เข้ามารวมกลุ่มกันเพื่อเป็นการให้กำลังใจแก่กันและกัน และเป็น การสร้างพลังการกระทำทางสังคมที่มีเป้าหมายเพื่อการแก้ปัญหาร่วมกัน ด้วยความตระหนักว่าตนเองมีส่วนสำคัญในการที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นได้ จึงเกิดการรวมกลุ่มในการปฏิบัติการทางสังคมที่มีลักษณะของการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม ในลักษณะของการผสมผสานระหว่าง การจัดการแบบเดิมที่ได้รับอิทธิพลจากวิถีวัฒนธรรมชุมชน ควบคู่ไปกับการดำเนินกิจกรรมในรูปแบบใหม่ ที่เป็นผลจากการได้รับการสนับสนุนการปฏิบัติการจากหน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะของกรมการปกครองและกรมพัฒนาชุมชน ที่มีการส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปเสริมศักยภาพในการจัดการระดับกลุ่มของชาวบ้าน นำเอากระบวนการจัดการบริหารองค์กร ที่มีรูปแบบของทางราชการ เข้าไปใช้ในกลุ่ม/องค์กร ต่าง ๆ ในชุมชน เช่น กลุ่ม อ.ส.ม. กลุ่มแม่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน ฯลฯ นอกจากนั้น อิทธิพลของการติดต่อสื่อสารและกระบวนการพัฒนาภายใต้โครงการหมู่บ้าน อ.พ.ป. ได้เป็นการสร้างเวทีแห่งการเรียนรู้ของผู้คนในชุมชน ให้มองเห็นและกระทำการทางสังคมที่มีรูปแบบของการจัดการกลุ่มที่เป็นระบบ การจัดการองค์กรทางสังคมที่มีความเป็นราชการขึ้น และจากประสบการณ์ในการเรียนรู้เหล่านี้ ได้ทำให้ลักษณะการจัดกิจกรรมของกลุ่ม

ที่มีการก่อตั้งขึ้นใหม่ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนมีรูปแบบของการจัดการในลักษณะที่เป็น การจัดการแบบราชการที่มีคณะกรรมการและมีการแบ่งบทบาทในการจัดการองค์กรอย่างชัดเจน มีการควบคุมสมาชิกในกลุ่มด้วยการออก กฎ ระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษร มีการตรวจสอบ การดำเนินกิจกรรมในรูปของคณะกรรมการ

ง. ขอบเขตของพื้นที่ของสมาชิก

พื้นที่ของสมาชิกในกลุ่ม / องค์กรต่าง ๆ เป็นผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำเอง และมี บางกลุ่มที่มีการขยายพื้นที่ของสมาชิกจากต่างบ้านหรือต่างชุมชน เนื่องด้วยการปฏิบัติการทาง สังคมนั้น ๆ มีการติดต่อสื่อสารกับองค์กรต่างบ้าน เพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการแก้ปัญหา ของกลุ่ม เช่น กลุ่มเหมืองฝายจะมีสมาชิกที่มาจากหลายหมู่บ้าน ครอบคลุมพื้นที่ที่มีการรับน้ำ จากฝายแก่ง กลุ่มป่าชุมชน มีขอบเขตพื้นที่ของสมาชิกที่กว้างขวาง ด้วยการติดต่อสื่อสารและ อิทธิพลของข่าวสารและวิถีของการต่อสู้กับกระบวนการพัฒนาของรัฐในเรื่องนโยบายอุทยานแห่ง ชาติ ที่มีการขยายพื้นที่ป่าให้มากขึ้น ทำให้รัฐต้องประกาศเขตป่าเพิ่มเติมมาทับพื้นที่ป่าของ ชุมชนที่เคยใช้เป็นแหล่งอาหารและแหล่งทรัพยากรในการดำรงชีวิตของชุมชนมาก่อน ทำให้ ชุมชนในหลายพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการแย่งชิงทรัพยากรของรัฐ ผู้คนในชุมชนเหล่านั้นจึง ต้องมีการหาเพื่อนเพื่อเป็นพลังร่วมในการต่อสู้กับการใช้อำนาจรัฐได้ทำให้กลุ่มป่าชุมชนศิลาแลง ที่มีหมู่บ้านหัวน้ำเป็นสมาชิกอยู่ด้วย ต้องมีการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกับกลุ่ม/องค์กรป่าชุมชนต่าง ๆ ทั้งในภาคเหนือและพื้นที่อื่น ๆ ทั่วประเทศ ซึ่งในองค์กรป่าชุมชนเหล่านี้มีสมาชิกของกลุ่มที่เป็น ทั้งชาวบ้าน นักวิชาการ พระสงฆ์ ฯลฯ จึงทำให้อาณาเขตของพื้นที่สมาชิกป่าชุมชนกระจายอยู่ แทบทุกพื้นที่ของประเทศไทยและมีสมาชิกเป็นผู้คนที่หลากหลายอาชีพ เพราะกลุ่มป่าชุมชนที่ เข้ามาดำเนินกิจกรรมร่วมกันก็เนื่องด้วยจุดมุ่งหมายหรืออุดมการณ์ขององค์กรป่าชุมชนมี เป้าหมายที่ไปในทิศทางเดียวกัน คือเป็นการต่อสู้กับนโยบายการขยายพื้นที่ป่าของรัฐหรือเป็น การแสดงถึงการต่อสู้กับการแย่งชิงทรัพยากรของรัฐเช่นกัน

การปฏิบัติการทางสังคมของกลุ่มสตรีทอผ้าไทลื้อ ก็มีการขยายพื้นที่ของ สมาชิกออกไปเป็นการรวมกลุ่มในระดับตำบลเพื่อการต่อสู้กับระบบตลาด การรวมกลุ่มที่ใหญ่ขึ้น

จะขยายความช่วยเหลือกันในด้านแรงงาน การจำหน่ายผลผลิต การต่อรองกับพ่อค้าคนกลางในเรื่องของราคาจำหน่ายตลอดจนเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ในเรื่องเทคนิคใหม่ ๆ ในการทอดผ้าจากกันและกัน

ขอบเขตพื้นที่ของสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านหัวน้ำ จึงขึ้นอยู่กับเป้าหมายของกลุ่ม/องค์กรว่ามีเป้าหมายทิศทางการของกลุ่มเพื่ออะไรและด้วยอิทธิพลของระบบข่าวสารข้อมูลจึงเป็นการสนับสนุนให้กลุ่มองค์กรต่าง ๆ มีเพื่อนร่วมอุดมการณ์ที่มีความกว้างไกลและหลากหลายพื้นที่ เพื่อที่จะให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันให้เดินทางไปสู่เป้าหมายที่กลุ่ม / องค์กรต่าง ๆ มุ่งหวังเอาไว้

จ. ลักษณะของสมาชิกกลุ่ม

สมาชิกที่สังกัดกลุ่ม ทั้งกลุ่มทางวัฒนธรรมและกลุ่มทางสังคม เพื่อแก้ปัญหาที่หลากหลายของชุมชน ส่วนใหญ่เป็นผู้คนในชุมชน ที่มีหลายเพศ หลายวัย ที่พอจะจำแนกอธิบายเพื่อความชัดเจนในที่นี้ เช่น กลุ่มที่เป็นการปฏิบัติการทางสังคมในเรื่องของการทำมาหากินจะเป็นผู้ที่อยู่ในวัยแรงงานทั้งชายและหญิง เช่น กลุ่มเหมืองฝาย จะเป็นผู้ที่ทำนา มีอายุระหว่าง 20 ปี ถึง 50 ปี ทั้งชายและหญิงกลุ่มทอดผ้า จะมีสมาชิกที่เป็นเพศหญิง มีอายุอยู่ระหว่าง 20 ปี ขึ้นไปจนถึงวัยชรา กลุ่มศรัทธาณอนวัด จะเป็นผู้สูงอายุ ที่ไม่มีบทบาทในการทำไร่ไถนา จะเป็นผู้ที่มิถิปฏิบัติในการไปนอนวัด เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในวันพระในฤดูพรรษาอย่างสม่ำเสมอ ส่วนผู้คนในวัยแรงงานจะไปทำบุญเฉพาะช่วงเช้าเท่านั้น

จากการศึกษาการปฏิบัติการทางสังคมของกลุ่มต่าง ๆ จะพบว่าสมาชิกของกลุ่มป่าชุมชนมีความหลากหลายของสมาชิก ทั้งความหลากหลายในวัย เพศ และสถานะทางสังคมของสมาชิกเพราะเป็นกลุ่มที่มีการติดต่อสื่อสารกับกลุ่มป่าชุมชนนอกพื้นที่ของตน และการที่การดำเนินการเป็นกิจกรรมที่มีการปฏิบัติการทางสังคมที่เข้มแข็ง มีรูปแบบการดำเนินการที่ได้ผล มองเห็นความสำเร็จที่เป็นรูปธรรม จึงชักนำให้ผู้ที่ประสบปัญหาเดียวกัน และมีแนวทางในการแก้ปัญหาที่คล้ายคลึงกันเข้ามาศึกษาดูงาน เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และร่วมอุดมการณ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน กลายเป็นการขยายพื้นที่ของสมาชิกร่วมอุดมการณ์กว้างขวางขึ้น

ผู้คนที่เข้ามาติดต่อสื่อสาร มีทั้งนักวิชาการ ชาวบ้าน นักการศึกษา พระสงฆ์ และองค์กรพัฒนาเอกชนรวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีหลายเพศหลายวัย ด้วยจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม แต่ด้วยอุดมการณ์ในการรักษาป่าชุมชนเหมือนกันได้ทำให้ผู้คนจากที่ต่าง ๆ เหล่านี้ ได้กลายเป็นสมาชิกผู้ร่วมอุดมการณ์เดียวกัน

ในหมู่บ้านห้วยน้ำ การปฏิบัติการทางสังคมในลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อการแก้ปัญหาและกลุ่มวิถีวิวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี จึงเป็นกระบวนการปฏิบัติการทางสังคมที่ทุกคน ทุกส่วนในชุมชนได้มีส่วนร่วมและเป็นสมาชิกของกลุ่มในการแก้ปัญหาร่วมกัน จึงทำให้บางคนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน มีหลายบทบาทในคนคนเดียว ที่ต้องทำหน้าที่ต่อการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขปัญหาทางสังคมในหลายด้าน หลายเรื่องในขณะเดียวกัน

3.2 ความเป็นชุมชน

ก. การพัฒนาความรู้สึกร่วมว่าเป็นพวกเดียวกัน

หมู่บ้านห้วยน้ำมีความเป็นชุมชนที่นอกจากความเป็นเครือญาติและความเป็นชาติพันธุ์เดียวกันแล้ว ยังมีความเป็นชุมชนเดียวกันเพราะมีที่อยู่อาศัยในอาณาบริเวณเดียวกัน อย่างไรก็ตามในแนวคิดของความเป็นประชาสังคมความเป็นชุมชนเดียวกันยังมีความหมายว่าการที่ประชาชนจำนวนหนึ่ง มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือมีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และมีการจัดการคือการแสดงออกถึงการมีความเป็นชุมชนในกลุ่ม / องค์กรนั้น

การพัฒนาความรู้สึกร่วมว่าเป็นพวกเดียวกัน จึงอยู่บนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติและวิถีประชาของความเป็นพวกเดียวกันอยู่อย่างเด่นชัด ดังนั้นเมื่อเกิดวิกฤติหรือปัญหาใด ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของใครผู้หนึ่งผู้ใดในชุมชน ด้วยจิตสำนึกของความ เป็นพวกเดียวกันย่อมทำให้เครือญาติและพวกพ้องจะต้องให้ความใส่ใจ และถือว่าเป็นเรื่อง

เกี่ยวข้องกับตนเองด้วย จึงเป็นการง่ายที่จะทำให้เกิดกระบวนการแก้ปัญหาในลักษณะของ กระบวนการกลุ่มที่มีพื้นฐานของความรัก ความเอื้ออาทร อันเริ่มมาจากพื้นฐานของความเป็น เครือญาติ และโยงใยไปเป็นกระบวนการจัดการโดยกลุ่มที่ใหญ่ขึ้นจนถึงการจัดการระดับชุมชน ตำบล และเครือข่ายที่กว้างไกลขึ้นในที่สุด

ข. ความช่วยเหลือเกื้อกูลบนพื้นฐานของความรัก ความเอื้ออาทร

บนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติที่เหนียวแน่นเต็มไปด้วยความเห็นอกเห็นใจ เอื้ออาทรต่อกันและกัน มีการปฏิสัมพันธ์กันด้วยความรักของผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำ ซึ่งเห็นได้จากการปฏิบัติการทางสังคมในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเอื้ออาทรต่อกัน ในเรื่องของการดูแลรักษาป่าเพื่อผลประโยชน์ร่วมกันของทุกคนในหมู่บ้านและตำบล ความเอื้ออาทรต่อการเกิด การตายในหมู่บ้าน มีวิถีปฏิบัติของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านแรงงานและทรัพยากร เพื่อให้งานเหล่านั้นสำเร็จลุล่วงด้วยดี มีการร่วมแสดงความชื่นชมยินดี เมื่อเพื่อนบ้านได้กระทำกิจที่เป็นบุญ เป็นกุศล เป็นสิ่งที่ดีงาม เช่น การช่วยแรงงานในงานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน มีการช่วยเหลือด้วยการสละทรัพยากรเพื่อเป็นทุนให้คู่บ่าวสาวในการครองเรือน ช่วยเหลือในการเฉลิมฉลองในงานพิธี เช่น การช่วยต้มเหล้าในหมู่บ้านเพื่อนฝูงเพื่อนำมาร่วมยินดีกับเจ้าภาพ เป็นการประหยัดเงินไม่ให้รั่วไหลออกนอกหมู่บ้าน การออกแรงงานในการประกอบอาหารกันเองในหมู่บ้านมาร่วมงาน เมื่อมีงานประเพณีต่าง ๆ

ความเอื้ออาทรต่อการเจ็บไข้ได้ป่วยในเพื่อนบ้านและเครือญาติทั้งโดยสายเลือดและไม่ใชสายเลือด ความเอื้ออาทรต่อเพื่อนบ้านต่างสายเลือดกัน แสดงให้เห็นได้ในวิถีปฏิบัติของความเป็น "เสี่ยว" ดังคำบอกเล่าของ พ่อชอบ เดชะพิมพ์ ผู้อาวุโสในหมู่บ้านหัวน้ำ ที่ว่า "เสี่ยว หมายถึง คนในหมู่บ้านเดียวกันหรืออาจจะต่างบ้านก็ได้ เมื่อเกิดปีเดียว เดือนเดียวกันแล้ว ต้องเป็นเสี่ยวกัน ซึ่งคนที่บอกเราว่าใครเป็นคนที่เกิดปีเดียวกับเราก็คือพ่อแม่ของเรา หรือจากการรู้ของเราเองเมื่อเราโตขึ้น โดยที่พ่อ แม่ ได้สอนให้ปฏิบัติสืบต่อเป็นฮีตของชุมชนมาจนถึงทุกวันนี้ เมื่อเป็นเสี่ยวกันแล้ว หือฮักกัน เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรหือกัน เจ็บเป็นเย็นอุ่นต้องไปยื้อกัน บ่ดีละกัน" (พ่อชอบ เดชะพิมพ์, สัมภาษณ์ สิงหาคม 2541)

จากการปฏิบัติการในเรื่องของ เสี่ยว ได้ทำให้การกระจายตัวของการช่วยเหลือเกื้อกูลและความเอื้ออาทรแก่กันและกันออกไปอย่างกว้างขวาง ตามการโยกย้ายของผู้ที่เป็นเสี่ยวกัน ที่ไปอยู่ในที่ต่าง ๆ เมื่อมีลูกหลาน ลูกหลานก็ยังยึดความเป็นเสี่ยวของบรรพบุรุษ ทำให้เกิดความสัมพันธ์ของความเป็น พ่อเสี่ยว แม่เสี่ยว ลูกเสี่ยว หลานเสี่ยว ผู้คนที่เกี่ยวข้องกันทั้งหมดจะดูแล ช่วยเหลือเกื้อกูลกันตลอดในช่วงที่พวกเขายังมีชีวิตอยู่ ไม่ว่าจะเกิดเหตุการณ์สุขหรือทุกข์ขึ้นกับเสี่ยวแล้ว ย่อมจะละเลยไม่มาดูแลหรือไม่มาช่วยเหลือกันไม่ได้

ในกิจกรรมการปฏิบัติการทางสังคมด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการจัดการระบบเหมืองฝาย การจัดการป่าชุมชนที่มีกฎ ระเบียบ ออกมาบังคับใช้ก็จะเห็นว่าเป็นไปบนวัฒนธรรมของความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยความเป็นธรรม การปรับไหมเมื่อมีการกระทำผิดข้อตกลง ถ้ามีการชี้แจงพูดคุยกันก็จะไม่มีการลงโทษที่ร้ายแรง ดังคำพูดของพ่อบุญตา ช่างเหล็ก นายฝ่ายแก้งตะวันออก ที่กล่าวว่า "เมื่อมีการลักน้ำกัน แล้วมีคนมาแจ้ง นายฝ่ายก็จะไปพูดคุยเพื่อไกล่เกลี่ย จากที่ผ่าน ๆ มาทุกคนล้วนเป็นญาติพี่น้องกัน ก็จะพูดคุยตกลงกันโดยสันติ มีการยอมขอมกันให้อภัยกัน จึงไม่มีการปรับไหมเกิดขึ้นเพราะจะเกิดความเหินห่างใจกันเสียก่อนแล้ว"

ค. การมีพันธสัญญาและผลประโยชน์ร่วม

ความเป็นพวกเดียวกันหรือความเป็นชุมชนเดียวกัน จะแสดงออกในรูปของการที่กลุ่ม/องค์กร ได้มีกิจกรรมที่เป็นไปในลักษณะของการมีพันธสัญญาต่อกัน เพื่อการรับผลประโยชน์จากการกระทำทางสังคมร่วมกัน

ในหมู่บ้านห้วยน้ำ การปฏิบัติการทางสังคมในด้านต่าง ๆ เป็นการอธิบายได้ว่าการสร้างพันธสัญญาร่วมกันของสมาชิกในแต่ละกลุ่ม คือการ กำหนด กฎ กติกา และข้อบังคับ ในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันเพื่อเป็นการควบคุมทางสังคม และเป็นการกำหนดการได้รับผลประโยชน์ทางสังคมจากผลผลิตของกลุ่มร่วมกัน การดำเนินบทบาทของตนตามมติ กฎ กติกาของกลุ่ม จึงเป็นไปตามพันธสัญญาที่สมาชิกได้สร้างไว้ร่วมกัน เพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันในลักษณะของการที่ทุกคนที่เป็นชุมชนเดียวกันจะต้องมีความเป็นพวกเดียวกัน ในการปฏิบัติ

ตามกฎระเบียบของกลุ่มหรือชุมชนของตน อันมีทั้งกฎระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษรและกฎระเบียบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร กฎระเบียบที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ถือว่าเป็นการควบคุมทางสังคมที่มีมานาน จนกลายเป็นวิถีปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันของชุมชน ที่เรียกว่า จารีต ประเพณี เช่น การให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในงานบวช งานแต่งงาน งานศพ การประกอบพิธีเลี้ยงผี สบน้ำ การเลี้ยงผีเซียงรุ่ง การเลี้ยงผีปู่ย่า การทำพิธีขวัญผู้เฒ่าผู้แก่ การเป็นกลุ่มศรัทธาวัด กลุ่มหมวดธรรม ซึ่งผู้คนในชุมชนถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ ตาม กฎ กติกา ของทางสังคมที่ทำสืบต่อ ๆ กันมาด้วยความเต็มใจและเข้าใจในระบบคุณค่า ของการปฏิบัติในสิ่งเหล่านั้น

สำหรับการปฏิบัติการทางสังคมที่แสดงความเป็นชุมชน โดยการผ่านออกทางความมีกฎ ระเบียบ ที่เป็นลายลักษณ์อักษรปรากฏในเรื่องของการจัดการการแบ่งปันน้ำ ในรูปของการจัดการเหมืองฝาย การช่วยเหลือกันเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ร่วมกันในเรื่องของการจัดการป่าชุมชนและกฎ ระเบียบ ของกลุ่มที่ช่วยเหลือกันในทางเศรษฐกิจต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์-กลุ่มทอผ้า กลุ่มร้านค้าสาธิต ฯลฯ ซึ่งกลุ่มทั้งหลาย ต่างก็มี กฎ ระเบียบ ที่เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อการอยู่ร่วมกัน และแก้ปัญหาเฉพาะด้านด้วยกัน อย่างสันติ

การปฏิบัติการทางสังคมอันหลากหลายที่แสดงออกซึ่งความเป็นชุมชนเดียวกัน ที่กล่าวมา ล้วนเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้สมาชิกทุกคนในหมู่บ้าน เข้าไปมีส่วนร่วม และแสดงบทบาทของตนอย่างเต็มที่ไม่ว่าจะเป็นบทบาทในเรื่องของการเป็นผู้ดำเนินการและการจัดการเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงและกำหนดวิถีปฏิบัติในกิจกรรมเหล่านั้นร่วมกัน มีการให้ความสำคัญในการแสดงความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือกันด้วยความเอื้ออาทร เช่น การจัดให้มีการประชุมสภาสังกฐ์ของการเริ่มต้นการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน การขุดลอกเหมืองฝายร่วมกันของเจ้านา การเข้าร่วมประชุมประจำเดือนเพื่อช่วยกันดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้านร่วมกัน การแสดงความคิดเห็นร่วมกันในการกำหนดกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดทำบุญตามประเพณีในวันสำคัญต่าง ๆ ทางศาสนา ร่วมกัน การพัฒนาหมู่บ้านร่วมกันในวันสำคัญต่าง ๆ กิจกรรมเหล่านี้ เป็นการแสดงออกถึง ความเอื้ออาทรและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แสดงออกถึงการเคารพสิทธิและการแสดงออกซึ่งการยอมรับความคิดเห็นของกันและกันที่แฝงอยู่ในการปฏิบัติการในกิจกรรมแต่ละ

อย่างอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการปฏิบัติการทางสังคมเหล่านี้ล้วนมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ หมู่บ้านมีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ ทุกคนมีสุขภาพดี และมีความสามัคคีในหมู่คณะ

3.3 ความมีจิตสำนึกสาธารณะ

จิตสำนึกสาธารณะ คือความคิดของปัจเจกชนที่ตระหนักถึงความสำคัญของตนในการที่จะมีส่วนต่อการผลักดันหรือเปลี่ยนแปลงสังคม หรือชุมชนที่ตนเกี่ยวข้องอยู่ได้ ดังนั้นผู้ที่ได้ชื่อว่า เป็นผู้มีจิตสำนึกสาธารณะจะแสดงออกในพฤติกรรมที่เป็นผู้ที่ยากจะแก้ไข ยากจะเปลี่ยนแปลงในสภาพปัญหาของชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ อาจจะโดยการเป็นผู้ริเริ่ม ผู้สนับสนุน ผู้ปฏิบัติการแล้วแต่สถานการณ์ และระดับจิตสำนึกของแต่ละบุคคลในแต่ละสภาพปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนที่ตนสังกัดอยู่

ก. สาเหตุของการเกิดจิตสำนึกสาธารณะ

ความรู้สึกของความเป็นพวกเดียวกัน อันมีพื้นฐานมาจากความเป็นเครือญาติทางสายเลือดและความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน ได้ขัดเกลาระบบคิดของผู้คนในชุมชน ให้ต้องมีความรัก มีความเอื้ออาทร ดูแลทุกข์สุขกันและกันอยู่เสมอ เมื่อมีภาวะหรือวิกฤติใด ๆ ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนให้ได้รับความเดือดร้อน หรือวิถีการดำรงชีวิตที่ตกต่ำลง จิตสำนึกของความเป็นพวกเดียวกันจะแสดงออกในการมีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมต่อกันของผู้คนให้หันหน้าเข้ามาช่วยเหลือกันด้วยวิธีที่เป็นการผลิตซ้ำจากวิถีของความเป็นเครือญาติพัฒนามาเป็นวิถีวัฒนธรรมทางสังคมของผู้คน ในการมองปัญหาที่ส่งผลต่อส่วนรวมเป็นปัญหาที่ส่งผลต่อตนเองและเครือญาติของตนด้วย การนิ่งดูตายต่อปัญหาจึงเปรียบเสมือนการนิ่งดูตายต่อความเดือดร้อนของเครือญาติหรือของตนเองด้วย ซึ่งการกระทำโดยการนิ่งดูตายต่อปัญหาล้วนรวมในหมู่บ้านหัวน้ำจะเป็นไปได้ยาก เนื่องด้วยการกระทำดังกล่าวเป็นการขัดต่อวิถีวัฒนธรรมชุมชนของผู้คนในหมู่บ้าน การแสดงความรักความเอื้ออาทรนำมาซึ่งการพัฒนาการมีจิตสำนึกสาธารณะของผู้คนในชุมชน

ข. การแสดงออกของการมีจิตสำนึกสาธารณะ

การแสดงออกของพฤติกรรมของแต่ละบุคคลย่อมแตกต่างกัน จึงทำให้การปฏิบัติการทางสังคมในด้านต่าง ๆ ของหมู่บ้าน เป็นไปอย่างน่าสนใจ เช่น กิจกรรมของกลุ่มต่าง ๆ ที่ประกอบไปด้วย ผู้นำกลุ่ม สมาชิกกลุ่ม และกรรมการกลุ่ม ระดับของการมีจิตสำนึกในแต่ละบุคคลเหล่านี้จะแตกต่างกัน ตัวผู้นำระดับของความคิดสำนึกสาธารณะจะแสดงออกมาในรูปของการเป็นผู้ริเริ่มเพื่อหาแนวทางแก้ปัญหา สมาชิกกลุ่มอาจแสดงการมีจิตสำนึกสาธารณะในระดับของการเป็นผู้สนับสนุน เห็นควรในหลักการแก้ปัญหาหรืออยู่ในระดับของการเป็นผู้ร่วมกิจกรรมที่ตนเองสังกัดอยู่ เห็นความสำคัญของตนในการเป็นส่วนหนึ่งที่จะร่วมเปลี่ยนแปลงสภาพของกลุ่มที่ตนสังกัดอยู่ จึงยินดีทำตามมติและข้อตกลงของกลุ่มอย่างเต็มใจ

จากการศึกษาพบว่าผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำจะมีลักษณะที่แสดงออกถึงความเป็นผู้มีจิตสำนึกสาธารณะในการปฏิบัติการทางสังคมในทุก ๆ ด้าน ที่อาศัยพื้นฐานของความ เป็นเครือญาติและเป็นวิถีปฏิบัติของชุมชนที่เต็มไปด้วยความรัก ความเอื้ออาทร การให้ความเคารพในสิทธิและยอมรับในความคิดเห็นซึ่งกันและกันมาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความเคารพต่อกฎ กติกาของสังคม กฎกติกากลุ่มในการปฏิบัติกิจกรรมทุกอย่างในชุมชน เรียกได้ว่าเป็นการแสดงออกถึงความตระหนักในความสำคัญของบุคคลที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมของกลุ่ม ผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำถือเป็นหน้าที่ที่ตนเอง (สมาชิกของกลุ่ม) จะต้องกระทำหน้าที่ของตนโดยอัตโนมัติในการปฏิบัติกิจกรรมทางสังคมของชุมชน โดยที่ไม่ต้องให้ใครมาออกคำสั่ง แต่เป็นการกระทำตามมติของส่วนรวม เมื่อส่วนรวมมองเห็นปัญหาร่วมกันว่าถึงเวลาที่พวกตนจะต้องกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อแก้ปัญหาที่กำลังเกิดขึ้น เช่น การปฏิบัติการในเรื่องของการมีส่วนร่วมในการช่วยแรงงานในกิจกรรมซ่อมแซมเหมืองฝาย และขุดลอกลำเหมืองส่งน้ำร่วมกัน การเข้าร่วมประชุมประจำปีของกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน การช่วยเหลือกันในงานพิธีในหมู่บ้านไม่ว่าจะเป็นงานศพ งานบวช งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ การร่วมในงานเลี้ยง ผีสงกรานต์ การมีส่วนร่วมในการเป็นผู้ดูแลรักษาป่า การเป็นกรรมการตรวจป่า การเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มทางเศรษฐกิจ ต่าง ๆ ภายในหมู่บ้าน ล้วนเกิดขึ้นจากการสมัครใจ ของสมาชิก ไม่มีการบีบบังคับให้ต้องเข้าร่วมในกิจกรรม แต่เป็นการเข้าร่วมหรือให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยความ

เต็มใจ ที่สมาชิกแต่ละคนต่างก็เห็นความสำคัญ ของตนที่มีต่อการเข้าร่วมในกิจกรรมเหล่านั้น จน เห็นว่าการให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นสิ่งสำคัญ เพราะแต่ละคนย่อมอยู่คนเดียวไม่ได้ ดังคำกล่าวที่พ่อหลวง แม่หลวง ของชาวไทยเชื้อสายลูกหลานจีนติดปากว่า "น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งเหล่า" (น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า) หรือ "พริกอยู่เหียนเหนื่อ เกื้ออยู่เหียนได้" (พริกอยู่บ้านเหนื่อ เกื้ออยู่บ้านได้) (พระครูสุภัทรนันทคุณ เจ้าอาวาสวัดป่าเหมือด, สัมภาษณ์ ตุลาคม 2541) จึงเป็นการเตือนจิตสำนึกของผู้คน ให้ตระหนักในความสำคัญของการให้การช่วยเหลือเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัย ซึ่งกันและกัน

แม้แต่การมีจิตสำนึกต่อบุคคลของธรรมชาติที่เกื้อหนุนคุณประโยชน์ให้แก่ผู้คน ชาวหัวน้ำจะแสดงออกถึงการขอบคุณด้วยการบวงสรวงด้วยเครื่องสังเวย พิธีกรรมในพิธีกรรมของการเลี้ยงผี เช่น เลี้ยงผีสับน้ำ การสืบทอดแม่น้ำ และการบวชป่า เป็นต้น ถือเป็นจิตสำนึกสาธารณะ ที่แสดงออกด้วยความอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ เป็นวิถีวัฒนธรรมเดิมของชุมชนที่เป็นไปเพื่อเป็นการสืบทอดคุณค่าของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างคนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติที่ดำรงอยู่ในชุมชนมาช้านาน จนกลายเป็นวิถีปฏิบัติที่ดี เป็นจารีตของชุมชน นับว่าเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่สืบทอดสู่ลูกหลาน ก็ด้วยต้องการให้ลูกหลานรู้จักบุญคุณของผู้ให้คือธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ที่ทำให้คนรุ่นหลังได้มีอาหารการกินที่ไม่ขาดแคลน ให้รู้สึกยอมรับฐานะของการเป็นผู้รับ เกิดความสำนึกในหน้าที่ของการเป็นผู้รับ การอ่อนน้อมต่อมตน เป็นการฝึกให้มีการยอมรับซึ่งกันและกันและมีความเคารพต่อธรรมชาติในฐานะที่ธรรมชาติเป็นผู้ให้ เมื่อคนให้ความเคารพต่อธรรมชาติได้การให้ความเคารพต่อคนด้วยกันเองก็ย่อมเป็นการง่าย ด้วยวิถีปฏิบัติดังกล่าวจึงทำให้ผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำ ให้การยอมรับในความเป็นผู้นำของชุมชนในระดับต่าง ๆ ดังคำกล่าวของพ่อกำนันเมืองดี ปรีดางค์ อดีตกำนันตำบลศิลาแลง ผู้ริเริ่มโครงการประชุมสภาตำบลสัญจรเพื่อหามติในการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน ในปี 2510 ที่ว่า "ชาวบ้านในตำบลศิลาแลง เป็นคนที่ว่าง่ายขอความร่วมมืออะไรก็ง่าย พูดจากันเข้าใจ ปฏิบัติตนตามข้อตกลงร่วมกันเป็นอย่างดี จึงทำให้การรักษาป่าร่วมกันของพวกเรา ประสบผลสำเร็จได้" การแสดงออกที่ดีว่าเป็นคนที่มีจิตสำนึกสาธารณะที่มองเห็นเป็นรูปธรรมในการทำกิจกรรมร่วมกันคือ การเสียสละแรงกายเพื่อส่วนรวม การเสียสละทรัพย์เพื่อส่วนรวม

การเสียสละเวลาในการทำงานต่าง ๆ เพื่อส่วนรวม การกล้าแสดงความคิดเห็นในการเสนอแนะทางในการแก้ปัญหาาร่วมกันในเวทีประชุมเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น ซึ่งเป็นการแสดงออกของชุมชนที่มีจิตสำนึกต่อความเป็นไปของส่วนรวมและได้เกิดความตระหนักถึงความรับผิดชอบของตนเองต่อการที่จะแก้ไขและเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์เหล่านั้นไปในทิศทางที่ชุมชนต้องการร่วมกัน เช่น การร่วมประชุมของกรรมการ การออกกฎ ระเบียบ การร่วมมือร่วมใจในการทำงานเพื่อส่วนรวม เป็นต้น

ตัวแทนของการหล่อหลอมความมีจิตสำนึกสาธารณะของปัจเจกชนที่ตระหนักถึงวิถีปฏิบัติของตนว่าจะมีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของชุมชน ที่มองเห็นได้ในหมู่บ้านหัวน้ำ คือ กรณีของครอบครัว พ่อชอบ เตชะพิมพ์ และนายพงษ์ เพ็งบุญ พ่อตาและลูกเขย ที่ทำธุรกิจ "หัวน้ำบริการ" จากการสัมภาษณ์ นายพงษ์ เพ็งบุญ กล่าวว่า " งานของเราเป็นงานสีด้า เป็นงานที่ทำด้วยความเห็นอกเห็นใจ จะไม่มีการขูดรีดลูกค้า ดังนั้นเราจึงให้ความสำคัญกับความคิดเห็น และสภาพเศรษฐกิจของเจ้าภาพ ราคาไม่สำคัญ ถ้าเราไม่ต้องการมาก ขอให้แค่พออยู่ได้เราก็พอใจแล้ว" ดังนั้นหลักการทำงานของกลุ่มหัวน้ำบริการ จึงเป็นงานที่นอกจากพวกเขาจะมีจิตสำนึกต่อความเป็นอยู่ของครอบครัว เครือญาติแล้ว พวกเขายังตระหนัก สำนึก ในการปฏิบัติกิจกรรมของพวกเขาที่จะไปกระทบต่อความเป็นไปของสังคมที่พวกเขาอยู่อาศัยด้วย นอกจากนั้นกลุ่มนี้ ยังมองเห็นอีกว่าการทำธุรกิจนี้ไม่จำเป็นที่พวกเขาจะมีรายได้เพียงกลุ่มเดียวในอนาคตพวกเขาหวังว่าจะมีการกระจายการทำงาน จากกลุ่มเครือญาติไปสู่กลุ่มเพื่อนบ้าน โดยการที่จะมีการว่าจ้าง การประดิษฐ์ดอกไม้กระดาด ที่ใช้ตกแต่งปราสาทศพ และผลิตดอกไม้จันทร์เพื่อเป็นการเสริมรายได้ให้แก่เพื่อนบ้านด้วย เพราะเห็นว่าเงินเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต การให้งานกับเพื่อนบ้านก็เหมือนให้เงินแก่เพื่อนบ้านนั่นเอง นอกจากนั้นกลุ่มหัวน้ำบริการ ยังเสียสละทรัพยากรที่พวกเขามีในงานประเพณีที่เป็นของส่วนรวมทุกครั้งที่ชุมชนต้องการ เช่น ช่วยเรื่องไฟและเครื่องเสียงเมื่อทางวัดมีงานฉลอง หรือมีผ้าป่า หรือกฐิน หรือทางหมู่บ้านมีงานรื่นเริง ประจำปีทุกครั้งด้วยสำนึกว่า "เราก็เป็นคนหนึ่งของหมู่บ้าน เมื่อช่วยอะไรได้ก็ต้องทำ เพื่อหมู่บ้านและวัดของตน" (พ่อชอบ เตชะพิมพ์, นายพงษ์ เพ็งบุญ สัมภาษณ์ สิงหาคม 2541)

การปฏิบัติการทางสังคม ของหมู่บ้านหัวน้ำที่บ่งบอกถึงการมีจิตสำนึกสาธารณะ มีอาจกล่าวได้เป็นการเฉพาะเจาะจง แต่มองเห็นได้ในความเป็นองค์รวมของการปฏิบัติการทางสังคมของพวกเขา ตั้งแต่การปฏิบัติการตามประเพณี ความเชื่อ เช่น การเลี้ยงผีต่าง ๆ การตามธรรมชาติมหาเวสสันดร การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาในการทำมาหากิน โดยการร่วมตั้งกองทุนต่าง ๆ ขึ้นในหมู่บ้าน และความพยายามในการผลักดันให้มีการสร้างฝ่ายที่เป็นระบบชลประทานของรัฐ การดำเนินการร่วมกับกลุ่มเครือข่ายป่าชุมชนเพื่อการต่อรองกับนโยบายอุทยานแห่งชาติของรัฐ ในการแสดงถึงการมีสิทธิเพื่อดูแลป่าชุมชนด้วยตนเองเหมือนที่พวกเขาทำมาโดยตลอด และการดำเนินการร่วมกันของชุมชนเพื่อทำให้แหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ได้เปรียบของพวกเขาให้กลายเป็นแหล่งที่ทำรายได้ให้พวกเขา ในรูปของการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ณ บริเวณวังศิลา ส่วนเป็นการปฏิบัติการทางสังคมที่เต็มไปด้วยจิตสำนึกของผู้คนที่ตระหนักในปัญหาต่าง ๆ ร่วมกัน ได้เห็นความสำคัญของตนต่อการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ต่าง ๆ ไปในทิศทางที่พวกเขาต้องการได้ เป็นกิจกรรมที่มีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาในลักษณะที่ค่อยเป็นค่อยไป ทั้งในระดับปัจเจกและระดับกลุ่ม กระบวนการเหล่านี้จึงเป็นกระบวนการก่อเกิดจิตสำนึกสาธารณะและเป็นการแสดงออกถึงการมีจิตสำนึกสาธารณะของผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำทั้งสิ้น

การปฏิบัติการทางสังคมในส่วนที่เป็นการแสดงถึงการมีจิตสำนึกสาธารณะสามารถอธิบายได้ว่าเป็นการกระทำที่มีลักษณะของการมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบต่อส่วนรวมของผู้คนในชุมชน การอยากแก้ไขเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์ชุมชนของตนให้ดีขึ้น เจริญขึ้น ตามค่านิยมของชุมชนและเป็นการปฏิบัติการทางสังคมที่เป็นการแสดงออกถึงการยอมรับความคิดเห็นของสมาชิกในกลุ่มและความกล้าแสดงความคิดเห็น ในเวทีแห่งการเรียนรู้ของชุมชน รวมทั้งการปฏิบัติการทางสังคมในด้านต่าง ๆ ของผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำยังเป็นการแสดงออกถึงการเป็นผู้เสียสละ ทั้งร่างกาย แรงใจและทรัพยากร เพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการแก้ปัญหาร่วมกัน ด้วยความรักความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน

3.4 ความเป็นเครือข่าย

จากการศึกษาหมู่บ้านหัวน้ำในอดีตจะเห็นได้ว่า เป็นหมู่บ้านที่มีการพัฒนาขึ้นมาอย่างค่อนข้างอิสระและอำนาจของรัฐตั้งอยู่นอกหมู่บ้าน นับเป็นเงื่อนไขอันสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถสร้างสังคมขึ้นมาตามแนวความคิดความเชื่อของตน วิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เป็นวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับชีวิตแบบสังคมชาวนาที่ต้องพึ่งพาอาศัยเพื่อนบ้านรวมทั้งจาก ชุมชนหมู่บ้านใกล้เคียง วัฒนธรรมทางสังคมจึงเป็นการนิยมความเรียบง่ายไม่สั่นดิ้น พึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือแบ่งปัน ไม่เอาเปรียบ ระบบเครือญาติเป็นระบบสังคมที่เด่นมากของหมู่บ้านหัวน้ำ ในหมู่บ้านมีเครือญาติร่วมผีเดียวกัน จนอาจนับจำนวนได้ว่ามีกี่เจ้าผีในหมู่บ้าน นอกจากมีคำว่าญาติแล้วยังมีคำว่าสังคญาติที่แสดงเครือข่ายการนับญาติทุกชั่วโคตร (สังคญาติ คือตระกูลผีปู่ย่าเดียวกัน) ระบบครอบครัวจึงแสดงออกถึงความศรัทธาหรือความเชื่อในความผูกพันระหว่างสายเลือด

ระบบเครือข่ายในหมู่บ้านหัวน้ำ มีอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ เช่นระบบเหมืองฝาย ซึ่งเป็นเครือข่ายด้านระบบนิเวศน์ ระบบหัววัดซึ่งเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรม และการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชนซึ่งเป็นเครือข่ายด้านการตลาด เครือข่ายเหล่านี้เป็นมรดกตกทอดที่ผ่านช่วงวัยมาหลายช่วงคนซึ่งเกิดจากการสังสมประสบการณ์ การทำงานในหมู่บ้านและการร่วมมือ การไปมาหาสู่ติดต่อระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ ก่อให้เกิดประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนด้วยการช่วยเหลือกันในรูปของเครือข่าย เช่น การใช้ระบบหมวดวัด เพื่อระดมทุนมาบำรุงพระพุทธศาสนา การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามประเพณี ระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้านเพื่อสืบทอดแห่งวัฒนธรรมการพึ่งพาอาศัยและการช่วยเหลือเกื้อกูล การใช้ระบบเหมืองฝายเพื่อการแบ่งปันน้ำอย่างยุติธรรมและความร่วมมือจัดระหว่างผู้คนในตำบล ในการรักษาระบบนิเวศน์ระหว่างชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ ในรูปของการจัดการป่าชุมชน เป็นต้น

ความเป็นเครือข่ายในหมู่บ้านหัวน้ำ สามารถอธิบายในลักษณะที่เป็นการปฏิบัติการทางสังคมในด้านต่อไปนี้ คือ

การปฏิสัมพันธ์ การติดต่อสื่อสาร ที่เป็นกระบวนการของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ลักษณะของความเป็นเครือข่ายคือเรื่องของการติดต่อสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ระหว่างปัจเจกกับปัจเจก ปัจเจกกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม เครือข่ายเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยง องค์การอิสระ สาธารณะประโยชน์และปัจเจกชนอิสระเข้าด้วยกัน โดยมีจุดมุ่งหมายของการติดต่อสื่อสารที่เชื่อมโยงกัน เพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันเพื่อให้การดำเนินกิจกรรมของกันและกันให้ไปสู่เป้าหมายที่วางไว้

ความเป็นเครือข่ายของชุมชน พัฒนามาจากการปฏิบัติการทางสังคมในรูปของเครือข่ายติดจนกลายเป็น กลุ่ม/องค์กร ต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาภายในชุมชน ที่มีการติดต่อสื่อสารเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในกิจกรรมที่กลุ่ม/องค์กร ต่าง ๆ ที่มีลักษณะเดียวกัน หรือคล้ายคลึงกัน เข้ามาเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเพื่อให้การดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม/องค์กรเหล่านั้นมีความเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น ความเป็นเครือข่ายจึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์แห่งการช่วยเหลือเกื้อกูล ในลักษณะต่าง ๆ เช่น เป็นเครือข่ายเพื่อให้การช่วยเหลือทางด้านความคิดแก่กันและกัน ช่วยเหลือทรัพยากรในการทำกิจกรรมแก่กัน ช่วยเหลือแรงงานหรือแม้กระทั่งเป็นการรวมพลังเมื่อต้องการพลังมวลชนในการปฏิบัติการทางสังคมที่ต้องการพลังเพื่อการมีอำนาจในการต่อรองทางสังคมเป็นต้น

การปฏิบัติการทางสังคม ที่แสดงให้เห็นความเป็นเครือข่าย ที่เด่นชัดอีกกรณีหนึ่งคือ กิจกรรมในด้านการรักษาป่าต้นน้ำหรือกลุ่มองค์กรป่าชุมชน ที่เป็นการรวมเอาผู้คนที่มีใจจากหมู่บ้านหัวน้ำเพียงหมู่บ้านเดียว แต่เป็นการรวมความช่วยเหลือจากผู้คนทั้งตำบลศิลาแลง นอกจากนั้น ยังได้ประสานความเห็นอกเห็นใจ และการช่วยเหลือเกื้อกูลจากกลุ่มอื่น ๆ ที่มีปัญหาและมองเห็นความสำคัญของการรักษาป่า เช่นเดียวกัน เช่น กลุ่มฮักเมืองน่าน ที่เข้ามาให้การสนับสนุนในด้านความคิดและการพัฒนาวิธีการรักษาป่าให้ยั่งยืน กลุ่มอนุรักษ์ป่าบ้านหลวงหวงป่าที่พร้อมให้การช่วยเหลือในด้านของการรวมพลังเพื่อเรียกร้องในเรื่องของการมีสิทธิของ ชุมชนในเรื่องของการมีอำนาจในการจัดการป่าด้วยชุมชนเหมือนที่พวกเขาปฏิบัติมาเป็นเวลานาน สำนักงานป่าไม้อำเภอและป่าไม้จังหวัดที่เข้ามาสนับสนุนด้านงบประมาณในเรื่องของค่าอาหาร

กลางวันตอบแทนแก่คณะกรรมการตรวจป่าของ องค์การรักษาศิลาแลง ซึ่งทุกกลุ่มทุกองค์กรที่เข้ามาช่วยเหลือตรงนี้ ต่างก็มีเป้าหมายเพื่อให้การอนุรักษ์ป่าของชาวศิลาแลงดำเนินไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ การให้ความช่วยเหลือเหล่านี้ล้วนเป็นไปด้วยความรักและความเอื้ออาทรต่อกันดังที่ท่านพระครูพิทักษ์ นันทคุณ ประธานกลุ่มอักษเมืองน่าน กล่าวว่า "ทางกลุ่มอักษเมืองน่านจะเป็นฝ่ายประสานงาน ในด้านการของบประมาณจากองค์กรเอกชนภายนอกมาช่วยเหลือในกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าของพวกเขา หรือให้คำแนะนำในการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ เพราะอยากให้พวกเขาพึ่งตนเองได้และเสริมจิตสำนึกที่พวกเขามีต่อป่า เพราะวิถีชาวบ้านต้องพึ่งพิงป่าอันนำมาซึ่งประโยชน์ของน้ำในการทำมาหากินของพวกเขา" ดังนั้นทางกลุ่มอักษเมืองน่านจึงมีความเป็นชุมชนเดียวกับ หมู่บ้านห้วยน้ำและองค์การรักษาศิลาแลงและองค์กรต่าง ๆ ที่เข้ามาเชื่อมโยงความสัมพันธ์กันในรูปของความเป็นเครือข่ายในเรื่องการจัดการป่าชุมชน กิจกรรมที่กลุ่มอักษเมืองน่านให้การช่วยเหลือองค์การรักษาศิลาแลงคือ การพาไปรับการอบรมสัมมนาให้ความรู้เรื่องป่า พาไปศึกษาดูงานการรักษาศิลาแลงของชุมชนของกลุ่มรักษาศิลาแลงในต่างจังหวัด พาไปเข้าร่วมการประชุมเชิงวิชาการกับ องค์การรักษาศิลาแลงกับหน่วยงานภายนอกในที่ต่าง ๆ นอกจากนั้นทางกลุ่มอักษเมืองน่าน ยังได้ให้ความช่วยเหลือในด้านงบประมาณ เพื่อเป็นการร่วมหุ้นร่วมกับกลุ่มสตรีทอผ้าไหมของหมู่บ้านห้วยน้ำ และยังให้การสนับสนุนเจ้าหน้าที่จากกลุ่มอักษเมืองน่านเข้ามาดูแลด้านการตลาดร่วมกับกลุ่มสตรีทอผ้า เพื่อประสานงานด้านการผลิต และการจำหน่ายผลผลิตด้วย (พระครูพิทักษ์ นันทคุณ ประธานกลุ่มอักษเมืองน่าน, สัมภาษณ์ กรกฎาคม 2541)

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม / องค์กรต่าง ๆ

กระบวนการพัฒนาประเทศ และการพัฒนาของระบบข่าวสารข้อมูล และระบบการติดต่อสื่อสารที่รวดเร็ว ตลอดจนการได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ของชุมชนในที่ต่าง ๆ ได้ส่งผลต่อกระบวนการเชื่อมโยง ของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกันและกันของกลุ่ม/องค์กรในที่ต่าง ๆ ให้เข้ามาเชื่อมโยงกัน ในลักษณะของการให้การเรียนรู้ การให้ความช่วยเหลือและการร่วมมือเพื่อการดำเนินกิจกรรมในการปฏิบัติการ

ทางสังคมร่วมกัน เกิดความเป็นเครือข่ายแห่งการช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยกันขึ้น กลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ที่เข้ามาเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับหมู่บ้านหัวน้ำ ในขณะที่ผู้ศึกษาอยู่ในชุมชน มีดังนี้ คือ

หน่วยงานของรัฐ

หน่วยงานของรัฐมีส่วนสนับสนุนให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้าง

เครือข่ายการเรียนรู้ในระดับหนึ่ง เนื่องจากการดำเนินการจัดการป่าชุมชน ไม่สามารถจะบ่งชี้ได้อย่างชัดเจนว่าชาวบ้านได้เรียนรู้มาจากส่วนใด แต่หน่วยงานของรัฐก็เป็นแรงผลักดันส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นในช่วงการตัดไม้ทำลายป่า การอพยพชาวเขา การส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ (ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ที่มีการนุกรุกป่าเป็นอย่างมากที่สุด) ต่อมาหน่วยงานป่าไม้ได้เข้ามามีบทบาทในการควบคุมการตัดไม้โดยมีเจ้าหน้าที่เข้ามาตรวจตราดูแลและจับกุมทำให้ชาวบ้านในชุมชนศิลาแลงเริ่มรับรู้และเรียนรู้จากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่เข้าไปตรวจป่าในชุมชนโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ได้พูดถึงหมู่บ้านน้ำไคร้ ตำบลยม อำเภอกำแพงแสน จังหวัดน่าน หมู่บ้านกุ่มม่วง อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ในเรื่องของการดำเนินการรักษาป่าและยอมรับในการดำเนินงานของชุมชนทำให้เป็นการกระจายแนวคิดในการรักษาป่าชุมชนส่วนหนึ่ง และบทบาทที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ยอมรับเมื่อชาวบ้านมีการร่วมกันดูแลและอนุรักษ์ป่า นอกจากนั้นเจ้าหน้าที่ตำรวจจากหน่วยชุมชนสัมพันธ์ ยังเข้ามาให้การสนับสนุนเกี่ยวกับการเขียนป้ายประกาศเพื่อแสดงอาณาเขตที่รักษาป่าทำให้ชาวบ้านมีกำลังใจในการดำเนินงานและมีที่พึ่งในการจัดการและการช่วยเหลือเกี่ยวกับการควบคุมของชุมชนซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญมากในแนวคิดของชาวบ้านว่าการร่วมมือจากหน่วยงานของรัฐเป็นการสร้างความมั่นใจในการรักษาและเสริมอำนาจให้กลุ่มหรือคณะกรรมการที่จะควบคุมมิให้มีการฝ่าฝืนกฎระเบียบข้อบังคับของชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าเนื่องจากชาวบ้านจะเกรงกลัวหน่วยงานของรัฐจับกุมเมื่อกระทำผิดมากกว่าองค์กรในหมู่บ้าน และเมื่อองค์กรในหมู่บ้านดำเนินการตัดสินใจไม่ได้เนื่องจากชาวบ้านไม่ยอมรับหรือเกินอำนาจหน้าที่องค์กรในหมู่บ้านก็จะส่งให้หน่วยงานของรัฐ เช่นเจ้าหน้าที่ป่าไม้หรือตำรวจดำเนินการตามกฎหมายต่อไปซึ่งต้องเสียค่าปรับสูงกว่าการปรับภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับของหมู่บ้านมาก และอาจถึงขั้นเป็นคดีความถึงขั้นจำคุกทำให้ต่อมาชาวบ้านยอมรับการตัดสินใจภายในชุมชนมากกว่า

หน่วยงานของรัฐยังได้ส่งเจ้าหน้าที่เข้าสู่ชุมชนอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นครู ตำรวจ เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ เจ้าหน้าที่จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ฯลฯ ซึ่งเจ้าหน้าที่เหล่านี้ ได้นำเอารูปแบบและวิธีการแบบราชการเข้ามาใช้กับกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ในชุมชน ในรูปของการชี้นำเพื่อการพัฒนา ตามนโยบายการพัฒนาของรัฐ

องค์กรของท้องถิ่น

องค์กรท้องถิ่นหรือองค์กรชุมชน เป็นองค์กรที่ประชาชนในชุมชนรวมตัวกันสร้างขึ้นเอง เกิดขึ้นโดยขบวนการที่คนในชุมชนมาประชุมปรึกษาหารือกันแล้วเข้าอีกจนปรากฏตัวผู้ตามธรรมชาติขึ้นมีการจัดการองค์กร มีการวิเคราะห์ปัญหา วินิจฉัยปัญหา วิเคราะห์ทางเลือกและตัดสินใจทางเลือกได้ถูกต้อง (ประเวศ วะสี, 2535, หน้า 3) องค์กรท้องถิ่นที่ถือว่าเป็นพลังผลักดันที่ทำให้เกิดความเป็นเครือข่ายในหมู่บ้านหัวน้ำคือ องค์กรเหมืองฝาย สภาตำบล กลุ่มฮักเมืองน่าน กลุ่มป่าชุมชนศิลาแลง เป็นต้น

กลุ่มฮักเมืองน่านได้เข้ามา มีบทบาทในการสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้การแลกเปลี่ยนแนวความคิดในการร่วมมือกับหลายหมู่บ้านหลายองค์กรที่มีการรักษาป่าชุมชน โดยสนับสนุนการจัดเวทีแลกเปลี่ยนมีการจัดการประชุมเครือข่ายทั้งหมด ปีละ 1 ครั้ง และจัดประชุมเฉพาะเครือข่ายป่าชุมชนปีละ 1 ครั้ง การจัดทัศนศึกษาดูงาน การเข้าไปร่วมแลกเปลี่ยน การสร้างเครือข่ายขึ้น ซึ่งชุมชนมีการเรียนรู้การสร้างเครือข่ายตามธรรมชาติ เพื่อจัดการกับชุมชนเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เช่น การจัดการเรื่องหมวดวัด การจัดการเหมืองฝายในกลุ่มน้ำเดียวกันล้วนเป็นเครือข่ายทางประเพณีวัฒนธรรมและเครือข่ายทางระบบนิเวศวิทยาตลอดจนเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติและอื่น ๆ มานานจึงไม่เป็นการยากที่จะสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม นอกจากนี้แล้วกลุ่มฮักเมืองน่านยังได้เข้ามาเสริมบทบาทของกลุ่มสตรีทอผ้า ในรูปของการให้ทุนสนับสนุนในการจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์และมีการนำตัวแทนของกลุ่มสตรีทอผ้า ไปแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทอผ้าในที่ต่าง ๆ อีกด้วย

องค์กรพัฒนาเอกชน

องค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มเข้ามามีบทบาทในชุมชนด้วยการส่งนักพัฒนา และ นักวิชาการในด้านต่าง ๆ เข้ามาให้การสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้การแลกเปลี่ยนแนวความคิดในการร่วมมือกับหลายหมู่บ้านที่มีการรักษาป่าชุมชนโดยสนับสนุนการจัดเวทีแลกเปลี่ยน การจัดทัศนศึกษา การอบรมประชุมสัมมนา ศึกษาดูงาน ตลอดจนการเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่าย แม้ว่าหน่วยงานขององค์กรพัฒนาเอกชนมิได้มีพื้นที่ดำเนินการในหมู่บ้านหรือชุมชนแต่มีสายสัมพันธ์ด้านกิจกรรมเดียวกันและช่วยเหลือในระดับหนึ่ง จึงทำให้การพูดคุยแลกเปลี่ยน การเข้ามามีส่วนร่วมเมื่อเกิดปัญหาและการได้รับบทเรียนจากหมู่บ้านองค์กรอื่นที่ใกล้เคียงซึ่งเป็นความพยายามในการสร้างและพัฒนาเครือข่าย

ในหมู่บ้านห้วยน้ำมีการปฏิบัติการทางสังคมในลักษณะของความเป็นเครือข่ายในแทบทุกกิจกรรมทางสังคมของพวกเขา เช่น การปฏิบัติการทางสังคมในการรักษาป่าชุมชน จะเห็นได้ว่าเป็นการร่วมมือในลักษณะของความเป็นเครือข่ายภายในตำบลศิลาแลงทั้งหมด ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของหมู่บ้านต่าง ๆ รวม 7 หมู่บ้าน ที่มีปัญหาเดียวกัน มองเห็นทางแก้ปัญหาไปในทิศทางเดียวกัน จึงต้องมารวมตัวกันเพื่อเป้าหมายทางการจัดการทรัพยากรป่าและน้ำร่วมกัน

องค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามามีบทบาทส่งเสริมให้ผู้คนในหมู่บ้านเกิดการเรียนรู้ และมีวิถีปฏิบัติในรูปของเครือข่าย คือ มูลนิธิออกเคนแดนเวนเจอร์ ต่อมาก็เป็นการทำงานของกลุ่มฮักเมืองน่าน ที่มีรูปแบบเป็นทั้งองค์กรพัฒนาท้องถิ่น และมีการทำงานในสถานะขององค์กรพัฒนาเอกชนผสมผสานอยู่ เพราะความที่เป็นคนจังหวัดเดียวกัน ความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกันของวิญญาณชนบทเหมือนกันยังฝังแน่นอยู่ในจิตสำนึก

อุดมการณ์ในการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือแบ่งปัน และระบบเครือญาติพี่น้องในวัฒนธรรมชุมชน เป็นพื้นฐานทางสังคมที่โดดเด่นของหมู่บ้านห้วยน้ำและชุมชนศิลาแลง ความเป็นเครือข่ายจึงถูกผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ของการช่วยเหลือเกื้อกูล ที่มีพื้นฐานมาจากการช่วยเหลือกันในหมู่เครือญาติ มาเป็นการให้ความช่วยเหลือกันระหว่างกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กันประดุจการช่วยเหลือกันในหมู่เครือญาติ อุดมการณ์นี้ชาวบ้านสร้างขึ้นมาเอง พวกเขาจึงมีศักยภาพสูงใน

การสืบทอดและในการปรับรูปแบบให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงภายนอกแต่คงสาระอุดมการณ์ไว้ และอิทธิพลของการมีความสัมพันธ์กับหน่วยงานอื่น ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ก็มีส่วนทำให้เกิดการปฏิบัติการทางสังคมในรูปของความเป็นเครือข่ายได้ชัดเจนขึ้น

3.5 การจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเชิงอำนาจในสังคม คือการที่จะให้ประชาชน มีทั้งสิทธิและหน้าที่ที่จะเข้าร่วมแก้ปัญหาของเขา ให้เขาเป็นผู้มีความคิดริเริ่ม มุ่งใช้ความพยายามและความเป็นตัวของตัวเองเข้าดำเนินการและควบคุม ระเบียบในสถาบันต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้น (โอคลีย์และมาร์สเดน, อ้างใน สุวารี วงศ์ลองแก้ว, 2539) และการมีส่วนร่วมของประชาชนน่าจะหมายถึงการให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ทำทุกอย่าง ซึ่งไม่ได้กำหนดจากภายนอกแล้วให้ประชาชนเข้ามาร่วม ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หากแต่ทุกอย่างจะต้องเป็นเรื่องของประชาชนที่คิดขึ้นมา (อคิน รพีพัฒน์, อ้างใน สุวารี วงศ์ลองแก้ว, 2539)

ในมุมมองของผู้วิจัย เห็นว่า การจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วมหมายถึงการที่สังคม/ชุมชนเกิดปัญหาหรือวิกฤติขึ้น ผู้คนในชุมชนได้มองเห็นปัญหาเหล่านั้นไม่ว่าจะมองเห็นได้ด้วยตนเองหรือมีองค์กรภายนอกชี้แนะก็ตามที่ ซึ่งเมื่อชุมชนมองเห็นปัญหาแล้ว ชุมชนจะต้องร่วมมือกันในการดำเนินการในความพยายามเพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้น ในลักษณะที่ไม่ต้องการให้ใครมาออกคำสั่ง แต่จะดำเนินการด้วยระบบการจัดการของกลุ่ม / สังคม / ชุมชน ด้วยการปฏิบัติการทางสังคมที่พวกเขาจัดขึ้นเอง แต่ขณะเดียวกันพวกเขาก็ไม่ได้ปฏิเสธอำนาจจากนอกชุมชนที่จะเข้ามาช่วยเหลือ พวกเขาพร้อมที่จะดึงเอาศักยภาพของอำนาจนอกชุมชนเข้ามาเป็นทรัพยากรในการจัดการเพื่อแก้ปัญหาของเขาเหล่านั้นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นการแน่นอนว่ากระบวนการจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วมย่อมจะอยู่ในลักษณะของการจัดการในระดับกลุ่ม การจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการปฏิบัติการร่วมกันของคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

ในหมู่บ้านหัวน้ำการปฏิบัติการทางสังคมที่แสดงถึงพลังทางสังคมที่ประชาชนเป็นผู้คิดค้นหาปัญหาของชุมชน และผู้คนในชุมชนได้ร่วมมือกัน ให้ความช่วยเหลือกัน ในการดำเนินการแก้ปัญหาด้วยตัวของชุมชนเอง ทั้งที่มีองค์กรภายนอกเข้ามาผลักดันและที่ไม่มีองค์กรภายนอกเข้ามาผลักดันให้เกิดขึ้น ซึ่งเห็นได้จากการปฏิบัติการทางสังคม บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมเดิม ไปจนถึงการปฏิบัติการทางสังคมที่เป็นการต่อรองเชิงอำนาจกับองค์กรภายนอกอื่น ๆ ที่ได้อธิบายไปแล้วในส่วนที่ 2 สำหรับการอธิบายปรากฏการณ์ต่อไปนี้ จะเป็นการขยายภาพในส่วนที่เป็นการแสดงถึงลักษณะของการจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการทางสังคมในด้านต่าง ๆ ที่ได้เสนอไปแล้ว เพื่อความชัดเจนอีกครั้งหนึ่ง ดังนี้

วิถีปฏิบัติ / กิจกรรมในการแก้ปัญหาภายในชุมชน

การจัดการกับปัญหาเรื่องน้ำ

การจัดการระบบเหมืองฝายในหมู่บ้านหัวน้ำและตำบลศิลาแลง ถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษชาวไทลื้อที่ได้แสดงถึงการรวมพลังของคนในการต่อสู้กับธรรมชาติ โดยใช้ทรัพยากรกับสติปัญญาที่มีอยู่ ในอดีตการกั้นน้ำจากลำน้ำกวนที่ไหลแรงและเชี่ยวกรากจากภูเขาต้นน้ำ จะต้องใช้ลำต้นซุงขนาดใหญ่ ปีละ 500-1,000 ต้น เพื่อมาตอกลงไปในหินใช้เป็นตัวฝายเพื่อกั้นน้ำให้ล้นขึ้นสู่ลำเหมืองให้ชาวบ้านสามารถนำน้ำไปใช้ในการเพาะปลูกได้ (ใช้เหล็กเจาะลงไปบนเนื้อหิน เพื่อฝังต้นซุงทำแนวกั้นน้ำมีการใช้ซุงในการชักลากไม้ซุงจากป่า) ทุก ๆ ปี จะต้องมีการซ่อมแซมตัวฝายก่อนฤดูกาลทำนาแต่ละครั้ง ใช้เวลาในการซ่อมแซมอย่างน้อยครั้งละ 1 เดือน และร่วมมือร่วมใจกันในการประกอบพิธีเลี้ยงผีสบน้ำ ทุกคนจะต้องมีการเสียสละแรงกายและแรงสมอง ตลอดจนช่วยกันนำเอาเครื่องเซ่นในการเลี้ยงผีสบน้ำมารวมกัน ซึ่งในกิจกรรมของการมาร่วมกันทำงานและกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ ได้กลายเป็นการเปิดเวทีแห่งการแลกเปลี่ยน พูดคุย ปรีกษาคาหรือและแก้ไขปัญหามาต่าง ๆ ของชุมชนร่วมกัน เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้ช่วยกันคิดและจัดการร่วมกัน

จากการปฏิบัติกิจกรรมการซ่อมแซมเหมืองฝายด้วยการชักลากไม้ขนาดใหญ่ และมีจำนวนมากออกจากป่า แล้วยังใช้แรงงานของผู้คนจำนวนมาก ใช้เวลาในแต่ละครั้งหลาย ๆ วัน นับว่าเป็นความยากลำบากและอดทนของชาวนาในการต่อสู้กับธรรมชาติทุกปี ยิ่งปีใดที่มีน้ำ หลากมาก ฝายพังก่อนการทำนาเสร็จก็จะเกิดการซ่อมแซมเหมืองฝายอีกครั้ง ทำให้เพิ่มความ ยากลำบากมากยิ่งขึ้น ประกอบกับการที่ชุมชนต้องประสบกับปัญหาสายน้ำของน้ำกุนแห้งลง ซึ่งชาวบ้านช่วยกันสรุปสาเหตุว่ามาจากการตัดไม้ทำลายป่าของพวกตน และการตัดไม้ใหญ่เพื่อ มาซ่อมแซมฝายทุกปีก็เป็นส่วนหนึ่งของการเพิ่มการตัดไม้จากป่าศิลาแลง จึงทำให้เกิดการ เปลี่ยนวิธีปฏิบัติในการซ่อมแซมเหมืองฝายทุกปีด้วยต้นไม้จากป่า มาเป็นการก่อสร้างตัวฝาย ด้วยคอนกรีตความยาวขวางลำน้ำกุน 15 เมตร ในสมัยของพ่อกำนันเมืองดี ปรีดางษ์ ใน พ.ศ 2518 ด้วยการใช้งบประมาณจากเงินในโครงการสร้างงานในชนบท (เงินผันคึกฤทธิ์) ที่ได้รับจาก ทางอำเภอมาเป็นค่าจ้างแรงงานในชุมชนและซื้อวัสดุในการก่อสร้างทั้งหมด ด้วยกิจกรรมอันนี้ เป็นการแสดงออกถึงการมีสิทธิในการจัดการเชิงอำนาจของชุมชน ที่พวกเขาสามารถใช้งบ ประมาณจากทางการมาสนองความต้องการในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยให้สมาชิกในชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการในรูปของคณะกรรมการสภาตำบล เป็นการสนองนโยบายรัฐและ เป็นการแก้ปัญหาของชุมชนอย่างมีศักยภาพ ในการแสดงออกของการมีส่วนร่วมในการจัดการ แก้ปัญหาของชุมชนร่วมกันอย่างมีระบบ

ปัจจุบันการดำเนินการจัดการแบบมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มเหมืองฝาย ได้ มีการแบ่งหน้าที่เพื่อรับผิดชอบในการจัดสรรน้ำด้วยความยุติธรรม ตามกฎ ระเบียบ กติกาทาง สังคม ที่กลุ่มเหมืองฝายได้ร่วมกันกำหนดขึ้น เรียกว่า "กฎ ระเบียบเหมืองฝาย" โดยมีผู้ควบคุมที่ ชาวบ้านเลือกขึ้นมาตนเอง เรียกว่า "กรรมการเหมืองฝาย" เป็นผู้นำเอากฎ ระเบียบเหล่านี้ออกมา บังคับใช้กับเจ้านาทุกคนที่ใช้น้ำจากฝายเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อความเท่าเทียมกันในการได้รับผล ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ซึ่งการปฏิบัติการและพัฒนา กฎ ระเบียบ ต่าง ๆ ของ กลุ่มเหมืองฝาย เป็นวิถีของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน บนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติและความเชื่อในอำนาจของธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ

ที่เรียกได้ว่าเป็นวิถีวัฒนธรรมของชุมชนในการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันตามเป้าหมายที่ชุมชนตั้งไว้ร่วมกัน มาช้านาน

ปัญหาเรื่องน้ำที่ยังมีการดำเนินการแก้ไขอยู่ในขณะนี้ คือ การดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาในความต้องการการใช้น้ำประปาเพื่อการมีน้ำดื่ม น้ำใช้ที่สะอาดได้มาตรฐาน และความต้องการการจัดน้ำเพื่อการทำการเกษตรในรูปของระบบการชลประทานของรัฐ แทนระบบเหมืองฝายที่มีอยู่ ซึ่งการดำเนินการแก้ปัญหาในขณะนี้เป็นการเสนอทางเลือกในการแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกันอยู่ ดังที่เป็นกรณีขัดแย้งทางความคิดของผู้คนที่แบ่งออกเป็นสองฝ่าย มีทั้งเห็นด้วยกับไม่เห็นด้วยในการดำเนินการเรื่องนี้ของชุมชนอยู่ในปัจจุบัน

การจัดการป่าชุมชน

จากวิกฤติของน้ำท่วมที่แห้งแล้งในปลายปี 2510 ได้ส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของผู้คนในหมู่บ้านห้วยน้ำและชุมชนที่อาศัยสายน้ำกวนในการทำนา ได้ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวในการค้นหาสาเหตุของการเกิดความแห้งแล้งของสายน้ำในหมู่เกษตรกรทำนา เกิดการตั้งวงสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น จนสามารถสรุปต้นเหตุของความแห้งแล้งได้ว่า เป็นผลจากการที่ป่าไม้ต้นน้ำถูกตัดทำลายลงไปเป็นจำนวนมาก เมื่อป่าหมดจึงทำให้สายน้ำแห้งตามไปด้วย เมื่อวงสนทนาแลกเปลี่ยนขยายวงกว้างขึ้น และด้วยอิทธิพลของการสื่อสารในชุมชน จึงเกิดการนำไปสู่การเกิดกระแสความต้องการในการเปลี่ยนวิถีปฏิบัติในการใช้ไม้จากป่า และการปฏิบัติตนของผู้คนในชุมชนต่อป่าเปลี่ยนไปจากเดิม จากการใช้ไม้เพื่อขายส่งโรงป่นใบยา (ในหมู่บ้านตีนตก) ตัดไม้เพื่อซ่อมแซมเหมืองฝายปีละมาก ๆ การสร้างบ้านเรือนหลังใหญ่ด้วยการใช้ไม้ตามชอบใจ รวมทั้งการแผ้วถางพื้นที่ป่าเพื่อทำไร่ข้าวโพดและการทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขาที่อยู่ร่วมตำบลเดียวกันว่าควรจะเป็นไปในทิศทางใดเพื่อเป็นการแก้ปัญหาความแห้งแล้งได้ จากการสนทนาและเสนอแนวทางในการแก้ปัญหาในระดับวงสนทนาในกลุ่มเพื่อนฝูงและเครือญาติได้นำไปสู่การสนทนาในระดับหมู่บ้านและตำบล ซึ่งการแก้ปัญหาร่วมกันในระดับตำบลมาประสบความสำเร็จในสมัยของ พ่อกำนันเมืองดี บริดางษ์ ในปี 2518 ที่ได้นำเอาแนวทางในการแก้ปัญหาแบบมีส่วนร่วมของผู้คนทั้งตำบล โดยวิธีการประชุมสภาตำบลสัญจร ไปขอ

ความร่วมมือและแนวทางในการออกกฎ ระเบียบ ในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ร่วมกัน เพื่อผลประโยชน์ที่ทุกคนในชุมชนจะได้รับร่วมกัน จนเกิดการจัดการป่าชุมชนร่วมกันของผู้คนภายในตำบลศิลาแลง โดยการเลือกตัวแทนจากทุกหมู่บ้าน หมู่บ้านละ 3 คน เพื่อเข้ามาเป็นคณะกรรมการเดินตรวจป่า คอยสอดส่องดูแลการกระทำของสมาชิกว่ามีผู้ใดที่ไม่ให้ความร่วมมือ และผู้ใดฝ่าฝืนข้อตกลงในการใช้ทรัพยากรจากป่าชุมชนที่ทุกคนได้ร่วมกันกำหนดขึ้น (พ่อเสริม ต๊ะแก้ว, พ่อกำนันเมืองดี ปรีดางษ์ , พ่อกำนันจรูญ เหาญยุทธ์ สัมภาษณ์ มิถุนายน 2541- กันยายน 2541) จากการตั้งเงื่อนไขในการใช้ทรัพยากรในป่าชุมชนจึงทำให้เกิดการจัดการป่าสาธารณะประจำหมู่บ้าน มีการตกลงร่วมกันภายในตำบลว่าพื้นที่ป่าบริเวณใดที่จะแบ่งออกมาเป็นป่าสาธารณะของหมู่บ้านใด เพื่อประโยชน์ในการทำเป็นป่าใช้สอยประจำหมู่บ้าน จึงทำให้ปัจจุบันนี้ทุกหมู่บ้านในตำบลศิลาแลง มีป่าใช้สอยเพื่อใช้ในการหาอาหาร หาพืช และเป็นแหล่งไม้ใช้สอยในการก่อสร้างสาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้าน

การจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน เริ่มตั้งแต่ ขบวนการสนทนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้ถึงสภาพปัญหา และการหาแนวทางในการแก้ปัญหาร่วมกัน การร่วมกันออกกฎ ระเบียบ เพื่อมาปฏิบัติร่วมกัน ตลอดจนการพร้อมใจกันในการเปลี่ยนวิถีปฏิบัติของตนในการใช้ทรัพยากรจากป่าด้วยการปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ ที่ร่วมกันกำหนดขึ้นอย่างพร้อมเพรียง ช่วยกันสอดส่องดูแลการกระทำผิดของเพื่อนบ้านอันอาจเกิดขึ้นได้ เมื่อมีปัญหาใด ๆ เพิ่มขึ้น

การจัดการด้านวัฒนธรรมประเพณี

ในการปฏิบัติการทางสังคมที่เป็นประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านหัวน้ำ ในทุก ๆ กิจกรรม ล้วนเป็นการแสดงถึง การจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วม คือ การแสดงออกถึงการร่วมมือกันในการทำงาน ในลักษณะของการรวมกลุ่มทำกิจกรรม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกิจกรรมนั้น ๆ อย่างชัดเจน เช่น ประเพณีการเลี้ยงผีเชียงรุ่ง การเลี้ยงผีสน้ำ การเลี้ยงผีปู่ย่า ประเพณีงานศพ ประเพณีงานบวช ประเพณีการแต่งงาน รวมทั้งกิจกรรมทาง

ศาสนาไม่ว่าจะเป็นการตบธรรมมหาเวสสันดร การตบสลาก การทอดผ้าป่า การต้อนรับภิกษุ จากต่างบ้านตลอดจนการทำพิธีเข้าปริวาสกรรมของพระสงฆ์

ในกิจกรรมทั้งหลายที่กล่าวมา ผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำต่างก็ให้ความร่วมมือช่วยเหลือกันและกัน มีการแบ่งบทบาทหน้าที่ในการทำงานตามธรรมชาติ ในการทำกิจกรรมแต่ละอย่างเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของงานนั้น ๆ จะเห็นได้ว่า กลุ่มที่ทำงานร่วมกัน จะไม่มีหัวหน้าที่ได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ แต่จะเป็นการแสดงออกซึ่งการยอมรับกัน ในเรื่องของความสามารถเฉพาะบุคคลในแต่ละเรื่องแต่ละคนมีความถนัด การตกลงในความคิดของการแก้ปัญหาในแต่ละเรื่องจะเป็นการยอมรับความคิดที่เห็นว่าดี เป็นการลงมติที่มีใช้การสังการ ทุกคนจะช่วยกันกระทำงาน เพื่อให้งานลุล่วงตามที่กลุ่มต้องการร่วมกัน ด้วยความเห็นใจ ช่วยเหลือเกื้อกูลบนพื้นฐานของความเป็นญาติพี่น้อง ดังรายละเอียดของการปฏิบัติการทางสังคมที่ผู้วิจัยได้เสนอไว้แล้วอย่างละเอียด ในส่วนที่ 2

การจัดการด้านสุขภาพอนามัยของชุมชน

การแสดงออกถึงการจัดการแบบมีส่วนร่วมแบบมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพสุขภาพในหมู่บ้านหัวน้ำในปัจจุบันสามารถอธิบายได้จาก กิจกรรมของการนำเอาระบบการรวมกลุ่มของกลุ่ม อสม. (อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน) ที่กลุ่ม อสม. มีการบริหารจัดการ กับการตั้งกองทุนยาที่กระทรวงสาธารณสุขแนะนำ มาปรับใช้กับชุมชนในลักษณะของการตั้งเป็นกองทุนกลุ่มกิจกรรมเพื่อการดูแลสุขภาพของผู้คนในหมู่บ้านอีกหลายกิจกรรม เช่น กลุ่มกองทุนยา กองทุนสุขภาพิบาล กองทุนโภชนาการ ในแต่ละกิจกรรมจะมีคณะกรรมการที่สมาชิกเลือกตั้งขึ้นมา มีการออกกฎ ระเบียบร่วมกัน มีการวางแผนทางของการทำกิจกรรมร่วมกัน แต่ละกิจกรรมล้วนมีเป้าหมายที่ชัดเจนเพื่อตอบสนองต่อความต้องการในเรื่องเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยของสมาชิกในกลุ่ม เช่น กองทุนสุขภาพิบาลอาหาร จะเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ครัวเรือนในหมู่บ้านทุกหลังมีส่วนร่วมที่ถูกสุขลักษณะตามเป้าหมายของการพัฒนาหมู่บ้านของกระทรวงสาธารณสุข แต่การจัดสร้างร่วมจะมีการใช้เงินอยู่มีใช้น้อย ด้วยลักษณะของการทำมาหากินของหมู่บ้าน แต่ครัวเรือนการใช้เงินครั้งละ 3,000 - 5,000 บาท ต่อการสร้างร่วมยอมทำให้มีผลกระทบต่อ

เศรษฐกิจของครอบครัว ทางกลุ่ม อสม. จึงได้ช่วยกันหาทางแก้ปัญหาด้วยการจัดตั้งเป็นกองทุน โดยอาศัยงบประมาณที่ทางสถานีอนามัยสนับสนุนให้แก่หมู่บ้านละ 5,000 บาท มาตั้งเป็นกองทุนกลาง แล้วให้สมาชิกในหมู่บ้านยืมไปใช้เพื่อก่อสร้างส้วม ในลักษณะของการได้เป็นสิ่งของที่เป็นจำเป็นในการก่อสร้างส้วมเท่ากับจำนวนเงินที่ต้องการยืม แล้วส่งเงินคืนกับทางกลุ่มด้วยเงินสด พร้อมดอกเบี้ย และกองทุนโภชนาการทำกิจกรรมในการส่งเสริมให้ทุกครัวเรือนมีตู้อาหารที่มีดัดเพื่อความปลอดภัยจากโรคที่เกิดจากเก็บรักษาอาหารที่ไม่ถูกต้อง โดยเป็นการนำเงินสนับสนุนจากสถานีอนามัยมาตั้งเป็นกองทุนซื้อตู้อาหารให้กับสมาชิกในลักษณะการกู้ ในลักษณะเดียวกัน ทำให้ขณะนี้ทุกครัวเรือนในหมู่บ้านหัวน้ำมีส้วมที่ถูกสุขลักษณะ และมีตู้อาหารใช้กันทุกบ้าน กองทุนทั้งหลายที่เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพอนามัยในหมู่บ้านจึงยังคงมีอยู่ในชุมชน พร้อมสำหรับการที่ชุมชนจะนำไปแก้ปัญหาทุกอย่างที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในอนาคต

การจัดกิจกรรมที่กล่าวมา เป็นการแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน ด้วยลักษณะของการจัดการแบบมีส่วนร่วมเชิงอำนาจ ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ต้องเข้ามาจัดการให้ทั้งหมด เป็นการแสดงศักยภาพของชุมชนในการมีอำนาจจัดการกับทรัพยากรทุน (งบประมาณของรัฐ) โดยยึดหลักการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันในชุมชน ต้องการให้ตนเองและเพื่อนบ้านมีความเป็นผู้มีสุขภาพอนามัยดี แต่ไม่มีปัญหาในการพัฒนาศรัวเรือนของตนให้ได้ตามเป้าหมายของการพัฒนาบุคคลของกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งถ้าชุมชนบ้านหัวน้ำไม่ดำเนินการในนโยบายข้อนี้ ด้วยกระบวนการของชุมชนดังที่กล่าวมาก็ไม่อาจจะแน่ใจได้ว่า วิธีการส่งเสริมของรัฐในกิจกรรมเหล่านี้จะได้ผลตามที่รัฐคาดหวังไว้หรือไม่ ผลของการดำเนินกิจกรรมที่แสดงปริมาณ ของครัวเรือนที่มีส้วมแบบถูกสุขลักษณะและตู้เก็บอาหารทุกครัวเรือน ย่อมเป็นการอธิบายถึงความสามารถในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน และเป็นการอธิบายถึงความสามารถในการใช้อำนาจของกลุ่ม / ชุมชน ในการจัดการกับวิถีชีวิตของพวกเขาได้เป็นอย่างดี

การจัดการกับปัญหาด้านเศรษฐกิจของชุมชน

ผลกระทบจากการอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ได้ทำให้คุณค่าของเงินตรามีอิทธิพลสูงต่อการดำรงชีวิตของผู้คน ทำให้วิถีชีวิตที่หาอยู่หากินกับธรรมชาติ ไม่สามารถตอบสนองต่อค่านิยมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

การต่อสู้กับระบบเศรษฐกิจ แบบทุนนิยมของผู้คนในในหมู่บ้านหัวน้ำ เป็นการปฏิบัติการทางสังคมในลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาในลักษณะที่หลากหลาย กิจกรรม เป็นการนำเอาศักยภาพแห่งภูมิปัญญาที่สะสมของชุมชนมาปรับใหม่เป็นกระบวนการต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น เช่น กลุ่มสตรีในหมู่บ้าน ได้หันหน้าเข้าหากัน เพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไหมลื้อ อันเป็นศิลปะพื้นบ้านที่ใช้เพื่อการนุ่งห่มในกลุ่มเครือญาติ และครัวเรือนแต่เดิมมาประยุกต์เป็นรวมกลุ่มสตรี เพื่อทอผ้าไว้เป็นสินค้าในการต่อสู้กับระบบตลาด เป็นการดำเนินการในลักษณะการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกัน มีการแก้ปัญหาร่วมกันในลักษณะของเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน มีการขยายวงกว้างไปเป็น กลุ่มสตรีทอผ้าระดับตำบลและจังหวัด มีคณะกรรมการบริหารจัดการกลุ่มอย่างเป็นทางการ แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการแก้ปัญหาระดับกลุ่มที่มีเป้าหมาย และอุดมการณ์ในการแก้ปัญหาร่วมกัน

การต่อสู้กับปัญหาทางเศรษฐกิจของผู้คนในหมู่บ้าน ที่เป็นการแสดงออกถึงความเห็นอกเห็นใจในการแก้ปัญหาร่วมกันในระดับชุมชน คือ การจัดตั้งกองทุนต่าง ๆ ขึ้นอย่างหลากหลาย เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านหัวน้ำ ที่มีการดำเนินงานที่เป็นการระดมทุนจากสมาชิกจำนวนหนึ่งเป็นรายเดือน เดือนละเท่า ๆ กัน แล้วเอาเงินจำนวนนั้น มาให้สมาชิกกู้ยืมเป็นการช่วยเหลือพึ่งพากันเองภายในหมู่บ้าน แทนที่จะไปพึ่งพารณาการจากนอกชุมชนมากขึ้น

ในกรณีของการแก้ปัญหาเรื่องความต้องการสินค้าที่มาจากนอกชุมชนให้ราคาถูกและเป็นการประหยัดเวลาในการเดินทางออกจากนอกชุมชน ชาวบ้านมีการแก้ปัญหาด้วยการรวมกลุ่มก่อตั้งศูนย์สาธิตการตลาดขึ้นภายในหมู่บ้าน ในลักษณะของการออกร้านจำหน่ายสินค้าที่มีการระดมทุนจากสมาชิก มีเจ้าหน้าที่ฝ่ายซื้อ ฝ่ายขาย และมีการปันผลกำไรตอนสิ้นปี การปฏิบัติการดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความต้องการสร้างอำนาจในการรวมพลังใน

การซื้อ และแสดงให้เห็นถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการใช้จ่ายที่ลดค่าลงกว่าการเดินทางไปซื้อในระดับปัจเจก

ภูมิปัญญาของผู้คนในการดึงทรัพยากรจากหน่วยงานของรัฐที่เข้ามาสนับสนุนการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ที่ชาวบ้านได้ปรับมาใช้ในการต่อสู้กับการแก้ปัญหา ด้านเศรษฐกิจมีให้เห็นในเรื่องของการจัดตั้งกองทุนต่าง ๆ ที่มีปัจจัยพื้นฐานจากหน่วยราชการ เช่น กลุ่มกองทุนสุขภาพอาหาร กลุ่มกองทุนยา กลุ่มกองทุนศูนย์เด็กเล็ก กองทุน อ.พ.ป. ฯลฯ เป็นการแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านหัวน้ำมิได้ปฏิเสธการช่วยเหลือจากรัฐ แต่ในขณะเดียวกันพวกเขาาก็ได้รับทั้งหมด แต่มีการปรับสิ่งที่รัฐให้มาทำให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดกับชุมชนในการจัดการร่วมกันในระดับกลุ่ม ที่มีลักษณะของการจัดการเชิงอำนาจอย่างมีส่วนร่วมที่มองเห็นได้ชัดเจน

ศักยภาพของผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำในเรื่องของการแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจสามารถอธิบายได้ด้วยความสามารถในการบริหารและจัดการกองทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ที่ปัจจุบัน (ธันวาคม 2541) มีเงินกองทุนต่าง ๆ ที่มีเงินหมุนเวียนอยู่ในหมู่บ้าน เป็นจำนวนทั้งสิ้น 735,128 บาท ซึ่งเงินจำนวนทั้งหมด ชาวบ้านได้ช่วยกันบริหารจัดการในระดับกลุ่ม ต่าง ๆ ที่หลากหลายและมีความต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา และมีความเป็นไปได้สูงว่าในอนาคตจำนวนเงินทั้งหมดจะเพิ่มพูนมากขึ้นตามพลังอำนาจและประสบการณ์ของชุมชนที่มากขึ้นด้วย

การจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วมในหมู่บ้านหัวน้ำ แสดงออกในการปฏิบัติการทางสังคมในเรื่องต่าง ๆ ที่กล่าวมา ในรูปของการปฏิบัติในระดับกลุ่มปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนมีการร่วมมือกันในการกระทำ จึงเรียกได้ว่าเป็นการแสดงออกถึงการมีส่วนร่วม ในเรื่องของการแสดงออกถึงการมีอำนาจของชุมชน หมายถึงศักยภาพในการแสดงถึงความสามารถในการกำหนดวิธีการเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนด้วยตัวของสมาชิกในชุมชน การจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วมของชุมชน สามารถอธิบายออกในเรื่องของการแสดงถึงอำนาจชุมชนได้ 3 ลักษณะคือ

ก. อำนาจของชุมชนในการบริหาร ในการจัดการชุมชนหมู่บ้านหัวน้ำมีการปฏิบัติการทางสังคมในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ในลักษณะของกิจกรรมกลุ่มที่หลากหลาย และใน

กลุ่มเหล่านั้นล้วนมีอำนาจที่จะบริหารภายในกลุ่ม ในลักษณะของการแบ่งความรับผิดชอบในการทำงานภายใน เป็นการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบตามความถนัดและความสามารถของผู้คน ในลักษณะที่เป็นกรปฏิบัติหน้าที่ตามประเพณี และเป็นการแบ่งความรับผิดชอบตามมติของที่ประชุมของกลุ่มกิจกรรม เช่น การช่วยงานประเพณีของชุมชนในการทำบุญทางศาสนา การช่วยงานศพ การช่วยงานบวช และการประกอบพิธีกรรมทางด้านความเชื่อในการเลี้ยงผีสับน้ำ การเลี้ยงผีเลี้ยงรุ่ง กิจกรรมเหล่านี้จะเป็นการแบ่งบทบาทหน้าที่ในการทำงาน โดยความสมัครใจตามความถนัดและความสามารถ บางครั้งอาจจะเป็นการแบ่งหน้าที่ตามมติของชุมชน เช่น การให้ปู่จ่าน เป็นผู้นำพิธีกรรมทางศาสนาของหมู่บ้าน เป็นต้น ส่วนในการปฏิบัติการทางสังคมที่ไม่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ประเพณี เช่น กิจกรรมของกลุ่มรักษาป่า กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมของกลุ่มผลิตผ้าทอ กิจกรรมของกลุ่มกองทุนต่าง ๆ ฯลฯ สมาชิกในกลุ่มจะมีการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งคณะกรรมการ รวมทั้งมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกร่วมกัน เพื่อให้การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ร่วมกัน

ข. อำนาจของชุมชนทางด้านนิติบัญญัติ แสดงออกอย่างชัดเจนในลักษณะของการที่สมาชิกในกลุ่มต่าง ๆ มีการร่วมกันออกกฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่าง ๆ ร่วมกันในแต่ละการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชน จากการศึกษาหมู่บ้านห้วยน้ำจะเห็นได้ว่าแต่ละกลุ่มกิจกรรมต่างก็มีกฎ ระเบียบ ที่เป็นลายลักษณ์อักษร ยกเว้นการปฏิบัติการทางสังคมด้านประเพณีและความเชื่อที่เป็นลักษณะของกฎ ระเบียบที่เป็นวิถีวัฒนธรรม เป็นการประพฤติตนตามบรรทัดฐานที่สังคมใช้ร่วมกัน ซึ่งบรรทัดฐานเหล่านี้ล้วนเป็นกฎ ระเบียบทางวัฒนธรรม ประเพณีที่ชุมชนร่วมกันบัญญัติขึ้นเช่นกัน

ค. อำนาจของชุมชนทางด้านการตุลาการ เป็นความชอบธรรมที่ชุมชนต่างมีความเห็นร่วมกัน ในการที่จะลงโทษต่อสมาชิกในชุมชนที่กระทำผิดข้อตกลง หรือพันธะสัญญาที่ให้ได้ต่อกัน เช่น มีการปรับหรือใหม่ในการขัดขึ้นหรือฝ่าฝืน กฎ ระเบียบ ของการจัดการป่าชุมชน มีการปรับค่าแรงในการขาดการทำงานของสมาชิกเหมืองฝาย ฯลฯ หรือความพร้อมใจกันต่อต้านการกระทำของผู้คนในชุมชนที่ประพฤติตนผิดจารีตประเพณีของชุมชน เช่น การไม่ช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนที่ไม่สนใจในการให้ความช่วยเหลือกับเพื่อนบ้านเวลาที่มีการตาย เป็นต้น

อำนาจของชุมชนทั้ง 3 ด้าน ล้วนเป็นการแสดงออกของการมีส่วนร่วมของผู้คนภายในหมู่บ้านอย่างชัดเจน เพราะการปฏิบัติการทางสังคมในด้านต่าง ๆ มิได้เกิดจากการจัดตั้งจากภายนอก แต่เป็นการปฏิบัติการทางสังคมที่เกิดขึ้นจากความต้องการในการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยตัวชุมชนเอง ดังนั้น กฎ ระเบียบ วิธีปฏิบัติของกลุ่มกิจกรรมเพื่อการแก้ปัญหา จึงเกิดจากการมีส่วนร่วมของตัวสมาชิกที่เริ่มตั้งแต่มีส่วนร่วมในการคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงาน และร่วมกันรับผลประโยชน์ทางสังคมจากการกระทำร่วมกัน เป็นศักยภาพในการแสดงอำนาจในการจัดการอย่างมีส่วนร่วมในปัญหา โดยชุมชน เพื่อชุมชน อย่างเข้มแข็ง ชัดเจน

ความเป็นประชาสังคมในหมู่บ้านหัวน้ำ จึงเป็นการปฏิบัติการทางสังคม ที่เป็นการแสดงความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในหมู่บ้าน ภายใต้การควบคุมทางสังคมของวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน ที่อยู่บนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติ การกระทำทางสังคมต่อกันและกันของผู้คนในชุมชน เต็มไปด้วยกระบวนการของความรัก ความเป็นพวกเดียวกัน การกระทำทางสังคมเป็นการกระทำเพื่อผลประโยชน์ทางสังคมร่วมกันอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับ การทำมาหากิน การดูแลรักษาสุขภาพอนามัย การทำนุบำรุงศาสนาสถานและการประกอบพิธีกรรมที่เป็นความเชื่อของชุมชน จะเข้าไปในลักษณะของการแสดงออกถึงการเป็นหุ้นส่วนทางสังคมร่วมกัน การกระทำของปัจเจกจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีของชุมชน จึงทำให้การปฏิบัติการทางสังคมในด้านต่าง ๆ ของชุมชน มีการออกกฎ ระเบียบ ร่วมกัน อย่างชัดเจน เป็นการแสดงให้เห็นถึงการมีอำนาจในการจัดการชุมชนร่วมกัน การปฏิบัติการทางสังคมของผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำจึงมีความเป็นประชาสังคมตามลักษณะขององค์ประกอบทั้ง 5 ด้านที่กล่าวมาโดยละเอียด

ส่วนที่ 4 ปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่ทำให้เกิดความเป็นประชาสังคมใน รูปแบบและลักษณะต่าง ๆ ในการปฏิบัติการทางสังคมของชุมชนบ้านห้วยน้ำ

การปฏิบัติการทางสังคมในหมู่บ้านห้วยน้ำ อาจกล่าวได้ว่า เป็นการกระทำทางสังคมร่วมกันของผู้คนในหมู่บ้านที่เป็นการต่อสู้กับความเปลี่ยนแปลงทั้งของธรรมชาติ สังคม การเมือง การปกครอง และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เป็นการต่อสู้ที่แสดงถึงความสามารถในการจัดการกับปัญหาของชุมชนด้วยพลังของผู้คนในชุมชนในรูปของการรวมกลุ่มตามสภาพปัญหาแต่ละด้านที่เข้ามาสู่ชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้กระบวนการต่อสู้ทั้งหมดล้วนเป็นไปเพื่อความอยู่รอดร่วมกันของชุมชน ซึ่งการกระทำทุกอย่างที่เรียกว่าเป็นการต่อสู้ก็ด้วยเหตุผลที่เป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ เพื่อเป้าหมายของการมีอยู่มีกินอย่างสันติและยั่งยืนของชุมชนร่วมกัน

ปัจจัยที่เป็นตัวผลักดันให้การปฏิบัติการทางสังคมในหมู่บ้านห้วยน้ำ มีลักษณะของการเป็นองค์ประกอบของความเป็นประชาสังคม ในลักษณะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ลักษณะของการเป็นกลุ่ม / องค์กร ความเป็นชุมชน ความเป็นเครือข่าย ความมีจิตสำนึกสาธารณะ และการมีการจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วม จากการศึกษาความเป็นประชาสังคมตามลักษณะและบริบทของหมู่บ้านห้วยน้ำ ผู้วิจัยพอจะสรุปปัจจัยที่เป็นสาเหตุให้ผู้คนในหมู่บ้านห้วยน้ำมีการปฏิบัติการทางสังคมที่มีลักษณะของความเป็นประชาสังคม ไว้เป็น 2 ประเด็นใหญ่ ๆ เป็นปัจจัยภายในหมู่บ้าน และปัจจัยภายนอกหมู่บ้าน

4.1 ปัจจัยภายในหมู่บ้าน

วัฒนธรรม ชุมชน

สิ่งที่มีผลกระทบต่อพฤติกรรมของผู้คน ที่เป็นปัจจัยภายใน ไม่สามารถปฏิเสธอิทธิพลและอำนาจของวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อของชุมชน ที่มีอิทธิพลมาจากความเชื่อในทางศาสนาและความเชื่อในธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ อันมีอำนาจที่สามารถควบคุม

พฤติกรรมของผู้คนในชุมชนให้มีวิถีปฏิบัติต่อกันในเรื่องของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ กลายเป็นวัฒนธรรมของชนเผ่าไทลื้อในหมู่บ้านบนฐานของความเป็นชาติพันธุ์และสายเลือดทางเครือญาติที่เหนียวแน่น ทำให้เกิดการปฏิบัติการทางสังคมของการอยู่ร่วมกันด้วยการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่ตลอดเวลา

และด้วยวิถีของวัฒนธรรมชุมชนแบบแนวราบ ได้ทำให้เกิดการปฏิบัติการทางสังคมที่มีลักษณะขององค์ประกอบความเป็นประชาสังคมในด้านที่กล่าวมาแล้ว วิถีวัฒนธรรมชุมชนแบบแนวราบยังก่อให้เกิดผู้นำตามธรรมชาติ ในการปฏิบัติการทางสังคมในการอยู่ร่วมกัน เช่น นายฝ่าย หมอเมือง หมอขวัญ อาจำนวัด เจ้าอาวาส ผู้ใหญ่บ้านผู้เฒ่าผู้แก่ในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อต่าง ๆ ของชุมชน ที่ชุมชนให้การยอมรับนับถือว่าเป็นผู้นำทั้งทางด้านความคิดและผู้นำทางการปฏิบัติในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ทำให้ผู้นำเหล่านี้ช่วยผลักดันการปฏิบัติการทางสังคมในด้านต่าง ๆ แต่เมื่อวัน เวลาเปลี่ยนไปการควบคุมทางสังคมเหล่านี้ ได้ขาดศักยภาพในความคงคุณค่าของกิจกรรม ชุมชนส่วนใหญ่มองว่ากิจกรรมบางอย่าง เป็นสิ่งมลายไ้เหตุผลของบรรพบุรุษ ประกอบกับระบอบการปกครองของรัฐสมัยใหม่ มีการประกาศใช้กฎหมาย เข้ามาควบคุมผู้คนในสังคมและนำระบบการปกครองโดยรัฐเข้าสู่ชุมชน ด้วยการส่งนายหรือชนชั้นปกครองเข้ามาในหมู่บ้าน ผู้คนในชุมชนจึงประยุกต์เอาพิธีกรรมที่เคยปฏิบัติต่อธรรมชาติมาใช้กับชนชั้นปกครองแทนที่จะเชื่อผีก็หันมาเชื่อนาย แต่ไม่ได้รับเอาวิถีที่รัฐกำหนดให้ทั้งหมด เป็นแต่เพียงรับบางส่วนและมีการประยุกต์เอาอำนาจนอกชุมชนที่ได้มาไว้ในชุมชนอย่างผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อของพวกเขา นับได้ว่าเป็นการปรับตัวของชุมชนที่จะพาเอากลุ่มของตนให้อยู่รอดในสังคมได้อย่างสันติวิธีหนึ่ง

วิธีการเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตของชุมชนอย่างชาญฉลาด ด้วยการปรับเปลี่ยน ประยุกต์ ด้วยภูมิปัญญาของชุมชนที่มีการสั่งสมอย่างมีพลวัต เป็นการหลอมรวมสิ่งใหม่และสิ่งเก่าที่ดีเข้าด้วยกัน เพื่อความยั่งยืนของชุมชน บนรากเหง้าของวิถีชีวิตที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติและชาติพันธุ์อันเหนียวแน่น

ข. สภาพวิกฤติของธรรมชาติ

ด้วยสภาพพื้นที่ของที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของหมู่บ้านหัวน้ำ ตั้งอยู่ใกล้กับป่าต้นน้ำ และเป็นที่ราบลุ่มเชิงภูเขา สภาพการทำมาหากินมีการพึ่งพาธรรมชาติสูง เมื่อเกิดปัญหาทางธรรมชาติ เช่น น้ำหลาก น้ำแล้งหรือป่าหาย ย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีของการทำมาหากินอย่างทันทีทันใด ก่อให้เกิดความเดือดร้อนอย่างฉับพลันของผู้คนในชุมชน เมื่อเกิดปัญหาวิกฤติจากธรรมชาติ ด้วยระบบคิดของชุมชนที่อยู่บนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติและชาติพันธุ์ที่แน่นแฟ้น ผสมด้วยระบบความเชื่อของชุมชนอย่างเหนียวแน่น จึงทำให้เกิดการปฏิบัติการทางสังคมในการต่อสู้กับภัยธรรมชาติ ที่เต็มไปด้วยวิถีของวัฒนธรรมชุมชน เกิดการร่วมมือร่วมใจในการแก้ปัญหาร่วมกัน เพื่อความอยู่รอดของชนเผ่าชาติพันธุ์เดียวกันอย่างเข้มแข็ง มีการดำเนินกิจกรรมที่เป็นการปฏิบัติการทางสังคมในแนวประชาสังคมอย่างชัดเจนในทุกขั้นตอนของการกระทำ เช่น กรณีของการเกิดวิกฤติน้ำแล้งอย่างหนักในช่วงประมาณ ปี พ.ศ 2510 ชาวบ้านหัวน้ำได้มีการปฏิบัติการทางสังคมในการแก้ปัญหาร่วมกัน เริ่มด้วยการมีจิตสำนึกต่อการกระทำของตน ที่ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติที่มีส่วนทำให้ชุมชนส่วนรวมเกิดความเสียหาย และด้วยวิถีวัฒนธรรมบนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติ ได้ทำให้ทุกคนในชุมชนเกิดความเห็นอกเห็นใจในชะตากรรมที่ชุมชนประสบร่วมกัน เริ่มมีการวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน โดยการสนทนาแลกเปลี่ยนที่เริ่มในระดับครัวเรือน กลุ่มเครือญาติจนถึงระดับชุมชน เกิดกลุ่มผู้นำทางความคิดนำพาชุมชนแก้ปัญหาร่วมกันด้วยกระบวนการกลุ่ม ที่เริ่มที่ในหมู่บ้าน และกระจายการปฏิบัติการทางสังคมในการแก้ปัญหาร่วมกันในระดับตำบลจนสามารถทำให้ชุมชนสามารถแก้ปัญหายับยั้งธรรมชาติที่เกิดจากการกระทำของผู้คน ซึ่งในการแก้ปัญหานี้ชุมชนได้เกิดการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ในเรื่องของผีอันเป็นอำนาจควบคุมพฤติกรรมของการอยู่ร่วมกันของคนกับธรรมชาติมาใช้ในการปฏิบัติการด้วย คือพิธีกรรมของการเลี้ยงผีสบน้ำและพิธีกรรมบวชป่า นอกจากนั้นชุมชนยังแสดงถึงศักยภาพของการมีอำนาจของชุมชนร่วมกัน เพื่อการควบคุมพฤติกรรมของผู้คนภายในชุมชนด้วยการร่วมกันออก กฎ ระเบียบ ในการให้ประโยชน์จากป่า และวิถีของการดูแลรักษาป่าร่วมกัน มีการเลือกตั้งคณะกรรมการตรวจป่า และกรรมการป่าชุมชน เพื่อช่วยกันดูแล

ร่วมกัน มีการกำหนดโทษของผู้ที่ฝ่าฝืนมติของส่วนรวมอย่างชัดเจน และมีการกำหนดสิทธิในการใช้ไม้และผลผลิตจากป่าด้วยความเป็นธรรมตามมติของชุมชน

การปฏิบัติการทางสังคม ที่เป็นการต่อสู้กับภัยธรรมชาติในรูปของการจัดการป่าชุมชน เป็นการแสดงศักยภาพแห่งการพึ่งตนเองของชุมชนในการแก้ปัญหาด้วยชุมชน ที่ไม่ต้องรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐ เป็นการรวมพลังชุมชนบนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชนที่เต็มไปด้วยการจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วมของผู้คนในการจัดการร่วมกัน ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันในการแก้ปัญหาของชุมชน ที่สอดคล้องกับแนวคิดของการปฏิบัติการเชิงประชาสังคม ที่ว่า ประชาสังคม หมายถึง การที่ผู้คนในชุมชน / สังคม ได้มองเห็นปัญหาร่วมกัน และมีอุดมการณ์ในการแก้ปัญหาไปในทิศทางเดียวกัน ได้มาร่วมมือกันในการแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกันเพื่อการได้รับผลประโยชน์ในการกระทำร่วมกันในระดับกลุ่ม / ชุมชน

4.2 ปัจจัยภายนอกชุมชน

สิ่งที่มีอิทธิพลต่อการปฏิบัติการทางสังคมของผู้คนในหมู่บ้านหัวน้ำ ที่จัดได้ว่าเป็นปัจจัยภายนอก พอที่จะอธิบายได้เป็น 3 ประเด็น คือ

อิทธิพลทางการเมือง การปกครอง

การเมืองและการปกครองของรัฐ ได้นำเอาวิธีการและกระบวนการต่าง ๆ ที่หลากหลายเข้าสู่ชุมชน ภายใต้แนวคิดที่เป็นการแสดงออกทางอำนาจเพื่อการควบคุมประชากรและผลผลิต ตลอดทั้งทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการควบคุมที่ส่งมาจากศูนย์อำนาจทางการเมืองจากส่วนกลาง กระจายสู่ภูมิภาคอย่างครอบคลุมทุกพื้นที่มานานจนมีคณะรัฐบาลหลายครั้งหลายชุดที่ผลัดเปลี่ยนกันควบคุมประชากรและผลผลิตในชาติ จนกระทั่งนำพาประเทศไทยก้าวเข้าสู่การเป็นประเทศที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตยภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่มีการต่อต้านจากนักคิดระดับปัญญาชนมาหลายยุคหลายสมัย แต่ผู้มีอำนาจทางการเมืองส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ใส่ใจต่อกระบวนการทั้งหลาย เหล่านั้น จากการศึกษาประวัติศาสตร์ทางการเมืองการปกครองของไทย การขัดแย้งครั้งยิ่งใหญ่เกิดขึ้น ประมาณ ปี พ.ศ 2510 เป็นต้นมา จนเป็นชนวน

ให้เกิดเหตุการณ์ของวันที่ 6 ตุลาคม 2519 และหลังจากเหตุการณ์ครั้งนี้ ได้มีนักศึกษาและกลุ่มปัญญาชนได้เข้าร่วมขบวนการกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยต่อสู้ในชนบทด้วยกำลังอาวุธ และสงครามจิตวิทยา กับหน่วยงานทางการปกครองของรัฐบาล ในระหว่างปี 2520 - 2525 เป็นช่วงที่มีการต่อสู้มีความรุนแรงที่สุด และหมู่บ้านหลายหมู่บ้านในจังหวัดน่านได้กลายเป็นเวทีแห่งการต่อสู้ในครั้งนั้นด้วย รวมทั้งหมู่บ้านหัวน้ำ

ด้วยเหตุการณ์ดังกล่าว เป็นสาเหตุให้รัฐบาลในยุคนั้นต้องทำการต่อสู้ในทางจิตวิทยา ด้วยการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับหมู่บ้านในชนบทที่เป็นเวทีของการต่อสู้ในครั้งนั้น โดยทำการจัดตั้งหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อ.พ.ป.) ตามพระราชบัญญัติจัดระเบียบหมู่บ้านอาสาและพัฒนาตนเอง พ.ศ. 2522 ที่เป็นการปกครองหมู่บ้านอีกรูปแบบหนึ่ง แนวคิดของผู้ที่อยู่เบื้องหลังของพระราชบัญญัตินี้ต้องการจะเห็นการจัดหมู่บ้านดังกล่าว ในรูปแบบของการจัดตั้งอย่างเป็นระบบ หมู่บ้านหัวน้ำ หมู่ที่ 5 ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ถูกทางการจัดตั้งให้เป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง ในปี 2522 จึงได้กลายเป็นหมู่บ้านที่ได้รับความสนใจจากหน่วยงานของราชการทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง การทหาร หน่วยงานเหล่านั้นต่างก็ส่งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเข้ามาพัฒนาผู้คนในหมู่บ้านตามขอบข่ายงานของตน นำเอาวิถีทางของการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชน มีการสร้างถนน จากที่ทำการอำเภอเข้าสู่หมู่บ้าน มีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ และการทำมาหากินของหมู่บ้าน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเยาวชน กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ฯลฯ ส่วนทางการเมืองการปกครอง ก็มีการจัดตั้งรูปแบบการปกครองภายในหมู่บ้านออกเป็นคุ้มบ้านจำนวน 4 คุ้ม แต่ละคุ้มจะมีหัวหน้าคอยควบคุมดูแล มีการแบ่งฝ่ายปกครองภายในออกเป็น 8 ฝ่าย ในการทำกิจกรรมกับชาวบ้านจะมีการนำเอาระเบียบราชการเข้ามาใช้กันมาก ในรูปของคณะกรรมการ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นการควบคุมสังคมภายในหมู่บ้านที่ชาวบ้านรับรู้ นอกเหนือไปจากอำนาจของผีต่าง ๆ และอำนาจของผู้อาวุโส ที่ชาวบ้านมีอยู่แต่เดิม

การกระทำในครั้งใหม่ของรัฐ ได้ส่งผลโดยตรงต่อระบบการเรียนรู้ และการปรับตัวของชุมชนอย่างมาก เป็นการเปลี่ยนแปลงระบบคิดและระบบปฏิบัติแต่เดิมของชุมชน และด้วยกาลเวลาที่เนิ่นนานได้ทำให้การรับรู้และการเรียนรู้ในวันนั้น กลายเป็นการหลอมรวม ปรับตัว

ของชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นการก้าวสู่สังคมภายนอก เป็นการรับรู้วิถีชีวิตของพวกเขายังมีความผูกพันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมระดับชาติด้วย เป็นจิตสำนึกใหม่ที่รัฐได้มอบให้กับชุมชนในครั้งนั้น การเรียนรู้ในครั้งนั้นชุมชนสามารถรู้ "อำนาจ" ของพวกเขาในการกำหนดชะตากรรมของตนเองมีมากขึ้น อำนาจมิได้มีเฉพาะอำนาจของเผด็จการ หรืออำนาจของเผด็จการแต่ก่อน แต่อำนาจในตัวคนที่สมัยก่อนมีในตัวผู้นำ เช่น อำนาจของนายฝ่าย อำนาจของผู้ใหญ่บ้าน อำนาจของตุลวง ฯลฯ นั้น แท้จริงแล้วพวกเขาทุกคนเองก็มีอำนาจในตัวเองในการที่จะกระทำหรือกำหนดการเปลี่ยนแปลงวิถีของชุมชนได้ ดังเห็นได้ในการปฏิบัติการทางสังคมเรื่องการจัดการป่าชุมชน ที่มีการเริ่มปฏิบัติการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 ถึงแม้ว่าจะเป็น การเริ่มปฏิบัติการด้วยระบบกลุ่มที่มีคนเป็นต้นคิด และเป็นการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติโดยคน ก็ตาม แต่การกระทำครั้งนั้น ยังเป็นการกระทำของผู้คนภายใต้อิทธิพลของผู้นำทางธรรมชาติที่คอยควบคุม (กำนัน) และเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวให้ผู้คนกระทำการร่วมกัน เป็นการถ่ายโอนการควบคุม และการแก้ปัญหาาร่วมกัน ซึ่งต่อมาภายหลัง (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530) ระบบความคิดของชาวบ้านต่อการเชื่อฟังคำสั่งของกำนันมีน้อยลง ดังคำกล่าวของพ่อกำนันเมืองดี ปรีดางค์ อดีตกำนันตำบลศิลาแลง ผู้มีผลงานดีเยี่ยมถึงขั้น กำนันแทนทองคำและเป็นผู้เริ่มดำเนินการ การจัดการป่าชุมชนด้วยการผสมผสานวิธีการใหม่ในการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยใช้วิธีการประชุมสัญจร ได้กล่าวกับผู้วิจัยว่า "ชาวบ้านเมื่อก่อนนี้ดีมาก วานอนนอนง่าย ขอความร่วมมืออะไรก็ง่าย ปกครองง่าย แต่เดี๋ยวนี้รู้มากทำให้ไม่มีความเชื่อฟังผู้นำเหมือนแต่ก่อน ความเคารพผู้อาวุโสก็ น้อยลงไป ผู้เฒ่าผู้แก่สมัยนี้ไม่มีความสำคัญที่ชุมชนจะเคารพเชื่อถืออีกต่อไป แม้ว่าผู้เฒ่าคนนั้น จะมีประวัติความดีงานขนาดไหน" นี่คือนโยบายที่เปลี่ยนไปของคนรุ่นหลังของชุมชน ที่เป็นการเรียนรู้กับระบบอำนาจใหม่จนกลายเป็นปัจจัยที่เกิิดการสร้างกฎ ระเบียบ ที่เป็นลายลักษณ์อักษร จากการตกลงร่วมกัน ในการปฏิบัติการทางสังคมที่เป็นการกระทำเพื่อแก้ปัญหาทางสังคมร่วมกัน มีการใช้อำนาจของตนเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการออกกฎ ระเบียบ ในการจัดการป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสตรีทอผ้า ศูนย์สาธิตการตลาด ฯลฯ เป็นการปฏิบัติการทางสังคมที่แสดงถึงการใช้อำนาจใหม่ เป็นการจัดการเชิงอำนาจแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ในการจัดการการควบคุมและเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางที่พวกตนต้องการ ที่เต็มไปด้วย

ด้วยการมีจิตสำนึกสาธารณะ ที่ในอดีตแสดงออกในการตอบแทนบุญคุณของธรรมชาติด้วยการ เลี้ยงผี มาเป็นการตอบแทนกันเองในการแบ่งปันผลประโยชน์ในการกระทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การแบ่งเงินปันผลในการเป็นสมาชิกศูนย์สาธิตการตลาด การแบ่งกำไรในการขายผ้าทอ การได้รับผลประโยชน์ในการใช้ไม้จากป่าชุมชนร่วมกัน มีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของตนในการ ปฏิบัติการทางสังคมร่วมกันอย่างมีเป้าหมายที่ชุมชนเห็นว่าเป็นทางออกร่วมกันอย่างรู้ในคุณค่า และศักดิ์ศรีของความเป็นคนบ้านเดียวกัน กระทำการหรือปฏิบัติการทุกอย่างเพื่อพวกเขาด้วยกัน อย่างมีคุณค่าในการกระทำ

อิทธิพลของระบบตลาด

ระบบทุนนิยมได้เข้าสู่หมู่บ้านห้วยน้ำ ภายใต้การพัฒนาประเทศของรัฐในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งโดยเจตนาและไม่ได้เจตนา อิทธิพลของระบบตลาดที่เข้าสู่หมู่บ้านห้วยน้ำโดยไม่เจตนา คือการเปลี่ยนระบบค่านิยม แนวคิดในการดำเนินวิถีชีวิตภายใต้ระบบทุนนิยมโดยไม่รู้ตัว ค่านิยมแบบทุนนิยมได้ส่งเข้ามาในชุมชนด้วยกระบวนการโฆษณาทางการค้าผ่านสื่อต่าง ๆ สังเกตได้จากการที่ผู้คนในชุมชนมีเครื่องใช้ในครัวเรือนที่ทันสมัย เช่น มีเตาแก๊สใช้แทนฟืน มีโทรทัศน์แทบทุกหลังคาเรือน บางครัวเรือนที่มีฐานะก็จะมีเครื่องซักผ้าอัตโนมัติใช้ มีการใช้รถไถนาแทนวัวควายทั้ง ๆ ที่ในหมู่บ้านยังมีวัวควายให้พบเห็นอยู่ก็ตาม เนื่องจากชาวบ้านคิดว่าการใช้แรงงานวัวควายทำให้การทำงานช้าไม่ทันกับเวลา และการทำงานในไร่นาปัจจุบันจะพบเห็นการว่าจ้างแรงงานควบคู่ไปกับการเอามือเอาแรงที่มีให้พบเห็นเป็นส่วนน้อย จะเห็นว่าชุมชนต้องการเร่งระยะเวลาในการผลิตให้สั้นลง นอกจากนั้นผู้คนในชุมชนยังนิยมส่งลูกหลานให้เข้ารับการศึกษาในระดับที่สูงกว่าระดับประถมศึกษา ด้วยความมุ่งหวังจะให้ลูกหลานที่จบการศึกษาแล้วจะหางานทำนอกชุมชนได้ ไม่ใช่ให้เรียนจบแล้วกลับมาทำการเกษตรเพื่อยังชีพเหมือนที่ตนกำลังเป็นอยู่

สำหรับอิทธิพลของระบบทุนนิยมที่เข้าสู่ชุมชนโดยเจตนา คือการที่รัฐส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวนาในหมู่บ้านห้วยน้ำ เปลี่ยนวิถีการผลิตเพื่อบริโภคให้หันเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย โดยการผ่านเจ้าหน้าที่รัฐในกระทรวงต่าง ๆ เช่น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่ส่งเสริม

ให้เกษตรกรมีการผลิตพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ มีการส่งเสริมให้ชาวนาได้กู้ยืมเงินมาใช้ตอบสนองการผลิตสมัยใหม่ที่พึ่งเทคโนโลยีต่างประเทศ เช่น การใช้รถไถนา การใช้ยาฆ่าแมลง การใช้ยาปราบศัตรูพืช แม้กระทั่งการใช้ปฏิกิริยาเคมีในการเพาะปลูก ซึ่งทำให้ชาวนาในชุมชนมองเห็นผลกำไรที่เป็นตัวเงิน เป็นการส่งเสริมให้ชาวนาตกเป็นทาสของเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างเต็มตัว มีการส่งเสริมให้มีการลงทุนของเอกชนเข้ามาใช้พื้นที่ของชุมชนในการผลิตพืชเศรษฐกิจ เช่น ชาวนาเรย์เพื่อการผลิตเบียร์ของบริษัทบุญรอด ฯ ที่เป็นการร่วมมือของกรมส่งเสริมการเกษตรกับบริษัทผู้ผลิตเบียร์ โดยรัฐมีความเชื่อว่าวิธีการเหล่านี้จะสามารถพัฒนาชุมชนชาวนาโดยรวมให้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตของชาวนาตามที่รัฐคิดว่าควรเป็นเช่นนี้ โดยมีได้มีความเข้าใจในชีวิตของชาวนาว่า ที่แท้แล้วความหมายของคำว่า "คุณภาพชีวิต" ของชุมชนชนบท คืออย่างไร ชุมชนชนบทมีการดำรงรักษาเผ่าพันธุ์ภายใต้ระบบคุณค่าอะไร เป้าหมายสูงสุดของชีวิตคืออะไร คุณค่าของคุณภาพชีวิตของชุมชนตรงตามความเข้าใจของรัฐหรือไม่ และการดำเนินนโยบายการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมชนบทภายใต้แนวคิดทุนนิยมได้ก่อให้เกิดอะไรกับชุมชน จากการศึกษาและสังเกตของผู้วิจัย จะพบว่าผู้คนส่วนใหญ่ของหมู่บ้านได้กลายสภาพเป็นลูกหนี้ของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรแทบจะทั้งสิ้น และเป็นระบบลูกหนี้ผูกพันแบบยั่งยืน (เพราะเป็นการสร้างหนี้ที่มีค่านิยมในการผ่อนชำระแบบมีเงื่อนไข ที่มีการสร้างหนี้ต่อได้เรื่อย ๆ) ด้วยความยินดีและเต็มใจของรัฐ

กระแสของระบบตลาดได้ส่งผลให้วิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่กันด้วยความเชื่ออาหาร มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ให้ความสำคัญในการแลกเปลี่ยนผลผลิต เห็นคุณค่าในผลผลิตกลายเป็นการเปลี่ยนระบบคิดในเรื่องคุณค่าของผลผลิตและความเชื่ออาหาร ในรูปของการตีราคาเป็นเงิน เช่น การเอามือเอารัน เริ่มหมดไป กลายเป็นการจ้างแรงงานที่มีการตอบแทนเป็นเงินตรา ทำให้การลงทุนในการผลิตมีการใช้ทุนมากขึ้น นานวันเข้า ระบบตลาดได้กลายเป็นวิกฤติทางเศรษฐกิจที่คุกคามผู้คนในชุมชน กลายเป็นแรงผลักดันให้ผู้คนในชุมชนต้องร่วมมือกันในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจด้วยการหันมาพึ่งภูมิปัญญาชาวบ้าน มาต่อสู้กับระบบตลาด เช่น การทอผ้าของกลุ่มสตรี ซึ่งแต่เดิมมีการทอเพื่อใช้ในหมู่เครือญาติและภายในชุมชน กลายเป็นการรวมกลุ่มเพื่อการทอไว้ขาย เป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าของภายในกับภายนอกชุมชน นอกจากนั้นการรวม

กลุ่มยังแสดงออกถึงการมีอำนาจต่อรองทางการตลาดกับพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาซื้อผ้าทอของชุมชนด้วย และด้วยกระแสของทุนนิยมที่ส่งผลให้วิถีชีวิตของผู้คนผูกพันอยู่กับเงิน จึงเป็นการผลักดันให้ชุมชนต้องปรับตัวต่อสู้กับกระแสเหล่านี้ ด้วยการ จัดตั้งกองทุนต่าง ๆ ขึ้นในชุมชนอย่างหลากหลายตามที่ได้กล่าวถึงแล้ว มีการรวมตัวในระดับกลุ่ม เพื่อเป้าหมายในการต่อสู้ร่วมกัน เป็นการแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของชุมชนต่อการรุกเฝ้าของทุนนิยม

อิทธิพลของระบบสื่อสาร

ด้วยกระบวนการของการติดต่อสื่อสารที่พัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องและมีความเจริญก้าวหน้าจนสามารถมีการแพร่กระจายของข่าวสารข้อมูลได้อย่างทุกทิศทั่วไทย มีความสะดวกรวดเร็ว มีการติดต่อสื่อสารกันได้หลายทาง ทั้งแบบการสื่อสารทางเดียวและการสื่อสารสองทางด้วยระบบการส่งข่าวสารที่หลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์ หรือการเดินทางไปมาหาสู่กันในระหว่างกลุ่มเครือข่ายความสัมพันธ์ในระดับต่าง ๆ ของชุมชน

ด้วยกระแสของวิวัฒนาการดังกล่าว ย่อมนำพาเอาข้อมูลที่เป็น สิ่งใหม่ต่าง ๆ เข้ามาสู่ชุมชน เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนทั้งภายในและภายนอก กลายเป็นสิ่งที่ชุมชนใช้สิ่งเหล่านั้นที่ได้รับรู้จากกระบวนการสื่อสารมาเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์ในชุมชน เกิดการวิเคราะห์ปัญหาในชุมชน จนกลายเป็นการปฏิบัติการทางสังคมที่สามารถนำพาชุมชนของตนให้อยู่รอดในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่ตามทันการเปลี่ยนแปลงกับสังคมภายนอก

การปฏิบัติการทางสังคมในแนวประชาสังคมที่ชุมชนได้รับมาจากอิทธิพลของการติดต่อสื่อสาร หรือการเข้ามาเชื่อมโยงขององค์กร และสื่อภายนอกต่าง ๆ จนชาวบ้านหัวน้ำเกิดการเรียนรู้จึงหลอมรวมประสบการณ์ในอดีตกับปัจจุบันให้เข้ามาเป็นวิถีปฏิบัติในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนร่วมกันในการปฏิบัติการทางสังคมในกรณีต่าง ๆ มากมาย การติดต่อสื่อสาร เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางสังคม ได้กลายเป็นการสร้างเวทีแห่งการเรียนรู้ การรับรู้ข่าวสารข้อมูลร่วมกันอยู่ตลอดเวลา จึงเกิดการปรับปรุงและพัฒนาการดำเนินกิจกรรมใน

ชุมชนในลักษณะที่เป็นการตรวจสอบการทำงานของหน่วยงาน องค์กร และกลุ่ม ทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้านขึ้น กระบวนการในการแก้ปัญหาจึงได้รับอิทธิพลในการเรียนรู้จากการได้รับข่าวสารข้อมูลอยู่มีใช้น้อย

นอกจากนั้นการติดต่อสื่อสารยังเป็นการสร้างเครือข่ายแห่งความร่วมมือ ทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคม ที่เป็นกลุ่มพลังทางสังคมที่องค์กรชุมชนสามารถกระทำเพื่อใช้เป็นพลังในการต่อรองกับอำนาจรัฐ เช่น การรวมกลุ่มของเครือข่ายป่าชุมชน เพื่อใช้ต่อรองกับการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติของกรมป่าไม้ ที่เป็นการรวมพลังของชาวบ้าน นักวิชาการ นักศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรท้องถิ่นต่าง ๆ ที่มีอุดมการณ์ร่วมกัน มาร่วมมือกันเพื่อการช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยกันและกัน การรวมกลุ่มของกลุ่มสตรีทอผ้าในระดับตำบล เพื่อต่อรองกับพ่อค้าจากนอกชุมชนในเรื่องของการกำหนดราคา และการรวมพลังในการซื้อวัตถุดิบในการผลิต เป็นต้น